

ଦାସୁନୀ ସାହିତ୍ୟ ସରଣି

ଅଧ୍ୟାପକ—ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି

ପ୍ରକାଶକ
ଦେବେନ୍ଦ୍ର
ମହାନ୍ତି

ଦାସୁନୀ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ

ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି

ପ୍ରଥମ
ପରିସଂସ୍କରଣ

ପ୍ରକାଶକ :

ପ୍ରେଷ୍ଟ୍ସ ପବ୍ଲିଶର୍ସ

ବିନୋଦବିହାରୀ, କଟକ-୨

ଲେଖକ :

ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ :

୨୭ ଜାନୁୟାରୀ, ୧୯୭୭

ମୂଲ୍ୟ

ଦିନି ଟଙ୍କା

ମୁଦ୍ରଣ:

ଚମ୍ପକମାରିପ୍ରସ୍ତୁତ

ଜୋଗୁସାହି..କଟକ-୧

—ନିଜକଥା—

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର
ତ୍ତନି ଜଣ ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି-ସମୀକ୍ଷା ଉକ୍ତ
ପୁସ୍ତକରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏହି ତ୍ତନି
ଜଣ ପ୍ରଶ୍ନାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସମୀକ୍ଷା
ଯେତେ ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କରାଯିବାର
କଥା, ତାହା ଏଥିରେ ହୋଇପାରି ନାହିଁ ।
କାରଣ ଏକ ସୀମିତ ପରିସରରେ
ଏହାର ସୃଷ୍ଟି । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ
ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ପାଠକରୂପେ
ପ୍ରସିଦ୍ଧିମାନଙ୍କୁ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବରେ
ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବ ବୋଲି ଆଶା-
କରେ । ଇତି ।

ଲେଖକ

ତା ୧୫ । ୧୨ । ୭୫

ଏଥିରେ ଅଛି—

* କବିବର ରାଧାନାଥ

* ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ

* ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ

କବିବର ରାଧାନାଥ

(୧) କାବ୍ୟଯୁଗର ବିଲୟ—

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ କବି ସମ୍ରାଟ୍ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଦାନ ଚରସ୍ମରଣୀୟ । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ପ୍ରଭାବ ଓ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତିଭାର ଅମର ନିଦର୍ଶନ ହିଁ ତାଙ୍କୁ କବି ସମ୍ରାଟ୍ ରୂପେ ପରିଚିତ କରାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସେତେବେଳେ ପୂର୍ବପୂର୍ବ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ଯେଉଁ କବିମାନେ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟିରେ ମନପ୍ରାଣ ତାଳି ଦେଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା । ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଯଦୁମଣି, ବଳଦେବ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରମୁଖ କବିଗଣଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ଅଳଙ୍କାର ସାହିତ୍ୟରେ ଗଭୀର ପ୍ରବେଶ ଥିଲା । କାବ୍ୟରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତନ୍ତ, ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ, ଯୌବନାବଦ, ପୁଷ୍ପଳ ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରେମ, ବିରହ ମିଳନ ପ୍ରଭୃତିର ଶୃଙ୍ଗାର ରସାନ୍ୱିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେତେବେଳେ ପାଠକ ସମାଜକୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ

କରିଥିଲା । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବ ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମ ମତେ ଯେପରି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ମାତ୍ର ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସାହିତ୍ୟ ଧର୍ମ ମନୋଭାବକୁ ଦୂର କରି କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମର୍ଥ ହେଲା । ତେଣୁ ସେ ସମୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବା ରାମ ସୀତାଙ୍କର ଜୀବନ କାହାଣୀକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ନ ହେବାରୁ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟର ଆଦର ବଢ଼ିଥିଲା । ଉପମା, ରୂପକ, ଅନୁପ୍ରାସ, ଯମକାଦିର ପ୍ରୟୋଗରେ ସାହିତ୍ୟର ରସ ଆସ୍ବାଦନ ସତେ ଯେପରି ପଣ୍ଡିତ ବା ବିଦଗ୍ଧ ଶ୍ରେଣୀ ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ତେଣୁ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ କେବଳ “ଅର୍ଥୀଜନ” ମାନେ ଉପଭୋଗ କରିପାରିବେ । ଖଲ ଲେକେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରୁ କୌଣସି ରସ ଆସ୍ବାଦନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଯଦି କୌଣସି ଖଲ ଲେକ ଉପେନ୍ଦ୍ର ସାହିତ୍ୟ ପାଠକରେ ତେବେ ତାର ପ୍ରୟାସ ବ୍ୟର୍ଥତାରେ ପରିଣତ ହେବ । ଗଧ ଆମ୍ଭ ବଢ଼ିଲ ଖାଇ ତାର ଗଳା ପରିଷ୍କାର କରିବାପାଇଁ ଯଦି ଚେଷ୍ଟିତ ହୁଏ ତେବେ ତାର ପରିଣାମ ଯାହା, ମୂର୍ଖଲେକ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ପାଠକର ରସ ଆସ୍ବାଦନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଲେ ତାର ପରିଣାମ ତାହା ହିଁ ହେବ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଏହିପ୍ରକାର ଅନେକ ଉକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରାହକ ଶ୍ରେଣୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମସାମୟିକ ତଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିଗଣ ଏ ପ୍ରକାର ଉକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରି ନ ଥିଲେ ହେଁ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାବ୍ୟାଦଶକୁ ପୂରାମାତ୍ରାରେ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଲବଣ୍ୟବତୀ, ଯଦୁମଣିଙ୍କର ପ୍ରବର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ଏହାର ଜୁଲନ୍ଦ୍ର ପ୍ରମାଣ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର ଅଛି । ତାହା ହେଉଛି ସେ ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟର ସାଙ୍ଗୀତିକ ମୂଲ୍ୟ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କର ରଚନାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କେବଳ ସମ୍ଭବ ହେଲେ ହେଁ ଓଡ଼ିଶାର ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହା ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲା । ଅର୍ଥ ନ ବୁଝିଲେ ହେଁ ସେ କୌଣସି ଲୋକ ଗୁମ୍ଫା ଚଉପଞ୍ଚା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସଙ୍ଗୀତ ଭାବରେ ଗାନ କରି ଆନନ୍ଦ ଲଭ କରୁଥିଲା । କେବଳ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଚନା ନୁହେଁ, ଯଦୁମଣି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରମୁଖ ଅନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ ରଚନା ମଧ୍ୟ ଏହି ଶୁଦ୍ଧରେ ସାଧାରଣ ସମାଜରେ ଆଦୃତ ହେଉଥିଲା । ପାଲ, ଦାସକାଠିଆ, ଗୋଟିପୁଅ ନାଚ ପ୍ରଭୃତି ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଖ୍ୟାତି ଲଭ କରିଅଛି ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବା ରାମ ସୀତାଙ୍କ ଜୀବନଗାଥାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଧର୍ମମତବାଦ ସେ ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ, ତାହା ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ଧର୍ମ ମତବାଦ ପ୍ରକାଶ ଅପେକ୍ଷା ଏ ପ୍ରକାର କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ କାବ୍ୟର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ ବା କବିର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ଲାଗି ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଇଅଛି । ଦାନକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସ କଲ୍ଲୋଳ, ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବୈଦେହ୍ୟ ବିଳାସ, କଳାକଉତୁକ, ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ବିଦର୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି, ଯଦୁମଣିଙ୍କର ପ୍ରବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଏହି ଉକ୍ତିର ସପକ୍ଷରେ ଏକ ଏକ ଅମର ନିଦର୍ଶନ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଶ୍ଳୀଳତା ଏତେ ମାତ୍ରାରେ ପୂରି ରହିଛି ଯେ ଅଧିକାଂଶ ସମୀକ୍ଷକ ଏଥିପାଇଁ ଏହି ସାହିତ୍ୟକୁ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଏପରି ମନେ କରିବା ନିତାନ୍ତ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ । କାରଣ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟାଦର୍ଶର ଅନୁରୋଧରେ କେଳିଚୂଡ଼ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେତକ ଅଶ୍ଳୀଳତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ କାବ୍ୟର ଅନେକ ପରିସରରେ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦର୍ଶନା ତା ଠାରୁ କମ୍ ଅଶ୍ଳୀଳ ନୁହେଁ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଶ୍ଳୀଳ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସ୍ୱର୍ଗତଃ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ଯେଉଁ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ସେ ମତକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଅନେକ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଯେତେ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେହେଁ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟକୁ ଏଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ସ୍ୱର୍ଗତଃ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମବାଦୀ ନିର୍ମଳ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ନିକଟରେ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ସ୍ଥାନପ୍ରଭ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ସତ୍ୟକୁ ଯୁକ୍ତିର ଜାଲରେ କେବେହେଲେ ଅସ୍ଥୀକାର କରାଯାଇ ନ ପାରେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ଏକ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପାଦନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗତିମୁଖର, ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ଏଦେଶର ଜନସମାଜରେ ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା । ଫାର୍ସକାଳ ଧରି ସଂଖ୍ୟାଗରିଷ୍ଠ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସାହିତ୍ୟ-ରସ ଆସ୍ବାଦନ କରିବାରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି କେବଳ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରେଣୀଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଦାନ

କରି ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ତାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲ ନାହିଁ । ପାଠକ ସମାଜର ରୁଚି ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂଚନା ଦେଖାଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଧୀର ମନ୍ଥର ଗତିରେ ଉନ୍ନତବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲା । ଉନ୍ନତବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏ ଦେଶର ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ତୁମୁଲ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଲା, ତାହା କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପତନ ପାଇଁ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଦାୟୀ । ଉନ୍ନତବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଆଗମନ ଫଳରେ ଏ ଦେଶର ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଏକ ଅଭିନବ ବାୟୁ ପ୍ରବାହକୁ ସ୍ବାଗତ ଜଣାଇଲା ।

(୨) ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ପୃଷ୍ଠଭୂମି—

ଉନ୍ନତବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ (୧୮୦୩) ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶରେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କରିବାର ପରୁଷ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ବଙ୍ଗଳା ଅଧିକାର କରି ସାରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଭୃତି ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା ପୂର୍ବରୁ ବଙ୍ଗଦେଶ ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଭାରତ ଶାସନର ମୂଳଦୁଆ ପକାଇଛି । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ବଙ୍ଗଳାର ଜନସାଧାରଣ ପ୍ରଥମେ ଆଧୁନିକ ରୁଚି ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଇଂରେଜ ସଭ୍ୟତା ଦ୍ବାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ଧାରାରେ ଶିକ୍ଷିତ ବଙ୍ଗବାସୀମାନେ ତେଣୁ ପ୍ରଥମରେ ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ବସିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜଣେ କାହାକୁ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି କହିଲେ ସତେ ଯେପରି ତାହା ଯେ କୌଣସି ବଙ୍ଗୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ସରକାରୀ ଶାସନ କଳରେ ଅମଲଠାରୁ

ଆରମ୍ଭ କରି ଓକଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଥିଲେ ବଙ୍ଗବାସୀ । ସେତେବେଳର ଓଡ଼ିଆ ଭଲକରି ପଦେ କଥା କହିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ହାସଲ କରି ନ ଥିବା କଥା ସେହି ବଙ୍ଗବାସୀ କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କ ମତରୁ ଜଣାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କର ଶିକାର ପରିସର ସେତେବେଳେ ଗୁଟିଶାଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିଲା । ସେ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ଟଙ୍କା ଅଣା ପଇସା ହସାବ, ପଣିକିଆ, ଓଡ଼ାଙ୍କ ଓ ସ୍ୱାଗବତ ବୋଲି ଜାଣିଲେ ନିଜର ଶିକାଲାଭ ଶେଷ ହୋଇଗଲା ବୋଲି ଧରି ନେଉଥିଲା ।

ନୂଆକରି ଦେଶକୁ ଅଧିକାର କରିଥିବା ବିଦେଶୀ ଶାସକଗୋଷ୍ଠୀ ନିଜଠିକେ ସେତେବେଳର ଏହି ତଥାକଥିତ ଶିକ୍ଷିତ ଓଡ଼ିଆର ସ୍ଥାନ ଆଦୌ ନ ଥିଲା କହିଲେ ଚଳେ । ସେ ଯାହାହେଉ, ଇଂରେଜ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପରେ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଫଳେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୁସମ୍ପାଦ ହେଲା । ପୁରାତନ କାଳର ସ୍ୱାଗବତ, ଗୋପୀବ୍ରଜ, ରାମକୀର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଭୃତିର ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କଲା ଆଧୁନିକ ଜଗତର ନୂଆ ନୂଆ କଥା । ଗାଁ ଗୁଟିଶାଳୀ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରେଲ, ମଟର, ଉଡ଼ାଜାହାଜ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଲିଖିତ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିଶୁର ଜ୍ଞାନ ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ଯେତକ ଯନ୍ତ୍ର ନିଆଗଲା, ଆଧୁନିକ ଜଗତର ନୂତନ ନୂତନ ବସ୍ତୁ ସହିତ ଶୈଶବାବସ୍ଥାରୁ ଏ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ପରିଚିତ ତଥା ଅଭ୍ୟସ୍ତ କରାଇବାପାଇଁ ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ଯନ୍ତ୍ର ନିଆଗଲା । ତେଣୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଏକ୍ସାନ୍ସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ନୂତନ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରାଗଲା ତାହା ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କର ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ

ଫସ୍କାର ଆନୟନ କରିବା ପ୍ରୟାସର ଫଳ । ସେତେବେଳେ ଏ ଦେଶରେ ନୂଆହୋଇ ଛାଇସ୍ଥୁଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ଶୁଦ୍ଧକର ଫଣୀ ନିତାନ୍ତ କମ୍ । ସେତେବେଳେ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପାସ୍ କରିବା ଏପରି କଷ୍ଟ ସାଧ୍ୟ ଥିଲା ଯେ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିଏ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପାସ୍ କରୁଥିଲା ତାକୁ ଦେଖିବାକୁ ଲୋକମାନେ ଦଉଡ଼ି ଆସୁଥିଲେ ।

ସେତେବେଳର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଫଳରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱଳ୍ପ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ସେମାନେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପଥରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ମୁଖ୍ୟତଃ ସେହିମାନେ ହିଁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଜନକ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେବାକୁ ହେବ ଯେ ଆମର ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକୃତରେ ୧୮୮୦ ସାଲଠାରୁ ହୋଇଅଛି । ୧୮୮୦ ସାଲ ପୂର୍ବରୁ ଯାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚନା କରାଯାଇଥିଲା ତାହା ପୂର୍ବପୁର ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ କହିଲେ ଠିକ୍ । ତେଣୁ ୧୮୮୦ ସାଲ ହିଁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଯୁଗସ୍ଥାପନାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ କାଳ । ପୁଣି ଇତିହାସଗତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଏହି ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ନ କହି “ଗତ ଦେହଶବ୍ଦ ବର୍ଷର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ” ବା “ଇଂରେଜ ଶାସନ କାଳର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ” କହିଲେ ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବ ।

୧୮୯୩ ସାଲରେ ସେତେବେଳେ ଇଂରେଜ ସରକାର ଏ ଦେଶକୁ ଅଧିକାର କଲେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା କହିଲେ କେବଳ କଟକ, ପୁରୀ ଓ ବାଲେଶ୍ୱରକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ

ଅଂଶ ସେତେବେଳେ ଗଢ଼ଜାତ ଓ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶ ସହିତ ମିଶି ରହିଥିଲା । କେବଳ କଟକ, ପୁରୀ ଓ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ସୀମିତ କରିଦେଇ ଅନେକ ଓଡ଼ିଆଭାଷୀ ଲୋକଙ୍କୁ ବାହାରେ ଗୁଡ଼ି ଦିଆଗଲା । ୧୮୦୪ ସାଲରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜମିଜମା ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେଲା । ମୁଖ୍ୟତଃ କଲିକତାରେ କମ୍ପାନୀ ସରକାରର ଶାସନକଲ ଥିଲା । ତେଣୁ କଲିକତାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜମିଦାରୀ ନିଲମ ହେଲା । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜମିଦାରୀଗୁଡ଼ିକ ଦଖଲ କଲେ ବଙ୍ଗବାସୀ ଅଭିଜାତ ଗୋଷ୍ଠୀ । ପୁଣି ୧୮୦୪ ସାଲରେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶାସନକଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାକୁ ଯାଏ ସେତେବେଳେ କମ୍ପାନୀ ସରକାର ବଙ୍ଗଳାରୁ କର୍ମଚାରୀ ଆଣି ଓଡ଼ିଶାରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏପରିକି ୧୮୨୧ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆମାନେ ସରକାରୀ ରୁକ୍ଷ କରିବା ନିମିତ୍ତ ନିଜକୁ ଯୋଗ୍ୟ କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ସରକାରୀ ରୁକ୍ଷରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ ଓ ସେତେବେଳର ଓଡ଼ିଶା ବଙ୍ଗଳାର ଏକ ଅଧୀନସ୍ଥ ପ୍ରଦେଶ ହୋଇ ରହିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ନ ଜାଣି ମଧ୍ୟ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନକଲ ମାଡ଼ି ବସିଲେ । ତେଣୁ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଭୁତ୍ଵ ବିସ୍ତାର କରିଛନ୍ତି କେବଳ ଅଣଓଡ଼ିଆମାନେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ଓଡ଼ିଆମାନେ ନିଜକୁ ଯୋଗ୍ୟବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ଓ ସମୃଦ୍ଧି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇ ନାହିଁ । ୧୮୭୦ ସାଲଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରକୃତରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଘଟିଅଛି । ଏହି ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଫଳରେ

ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଅଛି । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଛୋଟ ବଡ଼ ଅନେକ ସ୍ରଷ୍ଟା ଥିଲେ ହେଁ ଆମ ଆଗରେ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ଭିନ୍ନଜଣ କବି ବା ଲେଖକଙ୍କର ପରିଚୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଏହି ଭିନ୍ନଜଣ ହେଉଛନ୍ତି ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ଓ ଫକୀର ମୋହନ । ଏହି ଭିନ୍ନଜଣ କବି ବା ଲେଖକ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କର୍ତ୍ତୃଧାର ହେଲେହେଁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗସ୍ରଷ୍ଟାର ଗୌରବ ପାଇଛନ୍ତି କବିବର ରାଧାନାଥ । ଏହି ଭିନ୍ନଜଣ କବି ବା ଲେଖକ ଗୋଟିଏ ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ହେଁ ଭିନ୍ନଜଣଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରକୃତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିପଥ ପଣ୍ଡିତମକୁ, ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ପ୍ରାଚ୍ୟକୁ ଓ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ମୁଖ୍ୟତଃ ସମୟ ଓ ସମାଜ ଆଡ଼କୁ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହିଁ ରାଧାନାଥଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାର ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ, ବିଶେଷତଃ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ ତାଙ୍କ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଅଛି । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ସହିତ ପରିଚିତ ନ ହେଲେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଆୟାସ ସାଧ୍ୟ । ତେଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରେରଣା ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । ମଧୁସୂଦନ ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ସବୁ ଅନୁଶୀଳନ କରି ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ସମ୍ବଳିତ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ମାତ୍ର ଫକୀରମୋହନ ତାଙ୍କର ସମୟ ଓ ସମାଜ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଫକୀର ମୋହନଙ୍କର ସାମସାମୟିକ ସମାଜକୁ ନ ଜାଣିଲେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

(୩) ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ସମୟ ନିରୂପଣ ବିଷୟରେ ମତଭେଦ ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ୧୮୮୦ ସାଲଠାରୁ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ୧୮୮୦ ସାଲ ପୂର୍ବରୁ ଯାହାସବୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ତାହା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ । ସେ ସବୁକୁ ସାହିତ୍ୟ ବୋଲି ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ କହିହେବ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କେତେଗୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ ଏଠାରେ ପ୍ରତିଧାନର ବିଷୟ ।

(୧) କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବା ରାମ ସୀତାଙ୍କ ପ୍ରେମମୂଳକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଗଠିତ ଥିଲା । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟରେ ଏହା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ରଜା ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରେମ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସୀମିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗମାନଙ୍କ ପରି ଏକ ଦେଶଦର୍ଶୀ ହୋଇ ରହିଲା ନାହିଁ । ଦେଶ ପ୍ରେମ, ଜାତୀୟତାବଳର ଜାଗରଣ, ଗଣଚେତନା, ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଭାବଧାରା ପ୍ରେମର ବହୁମୁଖୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଜରିଆରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ଏ ଯୁଗରେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପରିସରରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ରହି ଆଦର୍ଶମୂଳକ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲା । ପୁଣି ଏହା ଫଳରେ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ସାଧାରଣ ଜନ ଜୀବନର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବାକୁ ସୁଯୋଗ ପାଇଲା ।

(୨) ବିଷୟବସ୍ତୁର ସମାବେଶ—

ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଭଞ୍ଜଯୁଗରେ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଦଟଣାବଳୀର ଚନ୍ଦ୍ର ଚରାଯାଉଥିଲା ।

ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ବାଲ୍ଲୀ, ଯୌବନ ପୌଗଣ୍ଡ ଲାଲାର ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରେମ, ବିରହ, ମିଳନର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସବୁବେଳେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ରହିଥିଲା । ମାତ୍ର ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ବିଷୟବସ୍ତୁର ସମାବେଶରେ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମାର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା ଦୂର ହୋଇଅଛି । କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମାବେଶରେ ଦରିଦ୍ରଠାରୁ ଧନୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ପାପୀଠାରୁ ପୂଣ୍ୟବାନ ବ୍ୟକ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସାମାଜିକ ରାଜନୈତିକ, ଧାର୍ମିକ, ଶିକ୍ଷାମୂଳକ ବାଣୀ ପ୍ରଭୃତିଠାରୁ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁମୁଖୀ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ବିଷୟବସ୍ତୁର ବହୁ ରୂପତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କଳ୍ପନା ଚିତ୍ରଣ, ଭାବସମାବେଶ, ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ, ମାନବିକତାର ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାପନ ପ୍ରଭୃତି ନୂତନ ନୂତନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଉଷା. ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ପ୍ରଣୟ-ବଲ୍ଲୀ, ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ସୀତା ବନବାସ ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ଏସବୁ କାବ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ ଯୁଗର ବା ଭଞ୍ଜ ଯୁଗର କାବ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବରେ ବିଚାର କଲେ ଏସବୁ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସହଜରେ ଜଣାପଡ଼ିବ ।

(୩) କାବ୍ୟରେ ଜୀବନ ଚିତ୍ର—

ରାଧାନାଥ ଯୁଗ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ, ରାମ ସୀତା ବା ରାଜାରାଣୀଙ୍କର ଜୀବନର ଚିତ୍ର ପ୍ରାୟତଃ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଜୀବନଚିତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନା-ଗୁଡ଼ିକ ସବୁସ୍ଥଳରେ ଏକପ୍ରକାର ହୋଇଥିବାରୁ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟରେ କୌଣସି ନୂତନତା କରାଯିବ ବୋଲି ଦୃଢ଼ ନାହିଁ । ଏମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଚିତ୍ର ଗୋଟିଏ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମରେ ଚିତ୍ରିତ । ମାତ୍ର

ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ଯେଉଁ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ଦେଖାଗଲା ତାହା ଏକାବେଳେକେ ଭିନ୍ନ ଧରଣର । ଜୀବନର ଚିତ୍ର ଏଠାରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ନ ହୋଇ ବ୍ୟାପକ ହେଲା । ସାଧାରଣ ଜନଜୀବନରେ ଯାହା ପ୍ରାକୃତିକ ବା ସମ୍ଭବ ତାହା ହିଁ କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଭିତରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା । ସାଧାରଣ ଜୀବନରୁ କଥାବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରି ତାହାକୁ ଏକ ଆଦର୍ଶମୂଳକ ପରିପ୍ରେଷାରେ ଚିତ୍ରଣ କରିବା ହିଁ ଏଯୁଗର ଏକ ପ୍ରଧାନ ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ । ରାଧାନାଥ, ଗଙ୍ଗାଧର ଓ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟରେ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର କଥାବସ୍ତୁ ରାଜାରାଣୀଙ୍କ ଜୀବନରୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲେ ହେଁ ସେଥିରେ ମାନବିକତାର ଯେଉଁ ବ୍ୟାପକ ଚିତ୍ର ମିଳେ ତାହା ତାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

(୪) ପ୍ରକୃତିର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ—

ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ କବିତାମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲେ ହେଁ ସେସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗୋଚିତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ବୈଷ୍ଣବ ବା ଭଞ୍ଜଯୁଗରେ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକୃତିର ବାହ୍ୟଚିତ୍ରଣ କେବଳ ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ, ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ, ବିଭିନ୍ନ ଋତୁଚକ୍ରର ଚିତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଏସବୁରେ ଦେଖାଯାଏ । ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ଏସବୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ସତ ମାତ୍ର ଏ ଯୁଗରେ ବର୍ଦ୍ଧିତପ୍ରକୃତି ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତିର ଚିତ୍ରଣ ବିଶେଷ ପ୍ରଣିଧାନର ଯୋଗ୍ୟ । ପ୍ରକୃତି ଏ ଯୁଗରେ ମଣିଷ ଜୀବନରେ ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ସମଭାଗୀ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ମାନବିକ ଗୁଣରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଅଛି । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣ ପୁରାତନ ପଦ୍ଧତିର

ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତିର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଛି ।
 ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯେଉଁ ପାରଦର୍ଶିତା ପରିଲକ୍ଷିତ
 ହୁଏ, ତାହା ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅବଦାନ । ଚଳିକା ପରି
 ପ୍ରାକୃତିକ ସ୍ବପଦକୁ ମୂର୍ତ୍ତିମଣ୍ଡା କରି ରାଧାନାଥ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା
 କରିଛନ୍ତି, ତହିଁରେ ତାଙ୍କର ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରକାଶ
 ଦିଅଛି । ଐତିହାସିକ ବା ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷ ରାଧାନାଥଙ୍କ
 ଲେଖନୀରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ।

(୫) ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ—

ବୈଷ୍ଣବଯୁଗରେ ଧାର୍ମିକ ମତବାଦର ପରିପ୍ରସାର
 ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଯୁଗରେ ସାହିତ୍ୟିକ
 ବିଭବ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ବୈଷ୍ଣବ ଯୁଗରେ
 ଛନ୍ଦର ପ୍ରଚଳନ ସୀମିତ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଭକ୍ତଯୁଗରେ ଯେତେବେଳେ
 ସାହିତ୍ୟ ଧର୍ମର ପରିସରରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରି ସାହିତ୍ୟିକ ବିଭବ
 ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅବସର ହେଲା, ସେତେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ
 ବଢ଼ିଲା ଓ ସାହିତ୍ୟର ସାଙ୍ଗୀତିକ ମୂଲ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ରକ୍ଷା
 କରାଗଲା । କାବ୍ୟ କବିତା ଗାନଯୋଗ୍ୟ ନ ହେଲେ ଉପଯୁକ୍ତ
 ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ
 ଯୁଗରେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଦେଲା । ସାହିତ୍ୟର ସାଙ୍ଗୀତିକ
 ମୂଲ୍ୟ ହ୍ରାସ ପାଇଲା । ଫଳରେ ଛନ୍ଦନିୟମ ଅନୁସରଣ କରିବାର
 କଠୋର ମାନ୍ଦ୍ର ଦୂରେଇ ଗଲା । ପୂର୍ବରୁ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ
 ପର୍ଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦର
 ପ୍ରୟୋଗ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ ଯୁଗରେ
 ଶଶିକାବ୍ୟର ପ୍ରଚଳନ ହେବାରୁ ଏ ନିୟମ ଅନେକାଂଶରେ ଲୁପ୍ତ

ହେଲୁ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ ଏକାଧିକ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଉଚିତ ମନେ କରି ନାହାନ୍ତି । ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଗଙ୍ଗାଧର ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିଜର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବଜାୟ ରଖିଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଅମିତାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରି ସେଥିରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ରାଧାନାଥଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କଲେ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଥିବାରୁ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ନିୟମ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

(୬) ମିତ୍ରାକ୍ଷର ପ୍ରୟୋଗ—

ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ଯେତେବେଳେ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ତାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପଥ ବାଛି ନେଲେ, ସେତେବେଳେ ସାହିତ୍ୟକୁ ପାଠକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଆକର୍ଷଣୀୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ରାଧାନାଥ ମିତ୍ରାକ୍ଷର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ଉପଧାରକ୍ଷଣ ନିମିତ୍ତ ଯତ୍ନବାନ ହେଲେ । ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର ମିତ୍ରାକ୍ଷର ପ୍ରୟୋଗରେ ସେମାନଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । କବିତାକୁ ଆକୃଷ୍ଟି ଯୋଗ୍ୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ମିତ୍ରାକ୍ଷର ପ୍ରଚଳନ ସେ ସମୟରେ ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବିଭାବ ଥିଲା ।

(୭) ରଚନା ଶୈଳୀ—

ରଚନା ଶୈଳୀ ବିଷୟ ବିଚାର କରିବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ଭାଷା ଓ ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ରାଧାନାଥ ପୂର୍ବ ଯୁଗର କାବ୍ୟକବିତାରେ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗର ବାହୁଲ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗରେ କବିମାନେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଉଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ କାବ୍ୟ କବିତାର ଭାଷାରେ ସେ ପ୍ରକାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟର ପରିସର ବ୍ୟାପକ ହେବାରୁ ସର୍ବଜନବୋଧ ସ୍ବାଭାବିକ ଭାଷା କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ କଥା ସ୍ମୃତ । ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା ହିଁ ତାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ମୌଳିକତା । ସେ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ ହେଁ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ଏପରି ଯଥାର୍ଥ ଯେ ସେପରି ପ୍ରୟୋଗ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କୌଣସି କବି ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବପରି ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କାବ୍ୟ ପାଠକଲେ ଭାଷାର ଲଳିତ୍ୟରେ ପାଠକ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼େ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ମହାଯାତ୍ରା କାବ୍ୟର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଭାବ ଦାର୍ଶନିକତାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଭାଷା ଅନେକ ସମୟରେ କ୍ଲିଷ୍ଟବୋଧ ହୋଇଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଭାଷାରେ ଭାରସାମ୍ୟ ଅନେକଦିନ ରକ୍ଷିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ ସତ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ଭାଷାକ୍ଲିଷ୍ଟତା ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

(୮) କାବ୍ୟ କବିତାର ପରିମାପ—

ଏ ଯୁଗରେ କାବ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟର ପରିମିତକୁ ସ୍ପଷ୍ଟକରି ଖଣ୍ଡିକାବ୍ୟର ପ୍ରଚଳନ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖାଦେଇଅଛି । ମହାକାବ୍ୟର ପରିମିତ ଏ ଯୁଗରେ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଛି କହିଲେ ଚଳେ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ମହାଯାତ୍ରା ଯଦ୍ୟପି ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ବ୍ୟତୀତ, ତଥାପି ମହାଯାତ୍ରା ମହାକାବ୍ୟ ସୌଧ ନିର୍ମାଣ

କୌଶଳରେ ଯେଉଁ ଆଧୁନିକତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ତାହା ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରାକୁ ଦୂର କରି ଦେଇଅଛି । ଏ ଯୁଗରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ଅନେକ କବି କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଏହି କାବ୍ୟ-କବିତାଗୁଡ଼ିକର ଆକାର ପ୍ରକାରରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଅଛି ତାହା ହିଁ ଆଧୁନିକତାର ସଙ୍କେତ ବହନ କରିଅଛି ।

(୯) . ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ସୃଷ୍ଟି—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତାର ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ଯେ ଏହି ଯୁଗରେ ନୂତନ କରି ଦେଖା ଦେଇଅଛି, ତାହା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତାର ପ୍ରଚଳନ ଏ ଯୁଗରେ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ଦରବାର’ ରାଧାନାଥଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନର ଏକ ପ୍ରତିଲିପି ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହେଲେହେଁ ଏଥିରେ ସମସାମୟିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତି ଯେଉଁ ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି, ତାହା ଏ ଯୁଗରେ ଏକ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ । ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ “ମୁଁ ହାଟବାହୁଡ଼ା” ଓ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ “ଭଣ୍ଡାର ରସାୟନ” ଏ ପ୍ରକାର କବିତାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ।

(୧୦) ଅନୁବାଦ—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନୁବାଦର ଧାରା ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେ ହେଁ ଏ ଯୁଗର ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟରେ ନୂତନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ରାଧାନାଥଙ୍କ “ମେଘଦୂତ” ଏ ଯୁଗର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କର “ନିର୍ଦ୍ଦିନ ଦ୍ଵୀପରେ ନିର୍ଦ୍ଦାସିତର ବିଳାପ” ଏ ଯୁଗର ଏକ ଅନୁପମ ଅନୁବାଦ

ସାହିତ୍ୟ । ପୂର୍ବରୁ ଆମର ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟ କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିଲା, ମାତ୍ର ଏ ଯୁଗରେ ତାହା ବ୍ୟାପକ ହୋଇ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପରିସରରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି ।

(୧୧) ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ —

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ମୁଖତଃ ଏହି ଯୁଗରେ ବିକଶିତ ରୂପଲାଭ କରିଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସାହିତ୍ୟ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବରେ ସଙ୍ଗୀତ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥିବାରୁ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏ ଯୁଗରେ ପଡ଼ୋଶୀ ତଥା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସୂଚିତ ହେଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଖ୍ୟାତି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଫକୀରମୋହନ ଏ ଯୁଗରେ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଛନ୍ତି । ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲେହଁ ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ହାତରେ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସର ବଳିଷ୍ଠ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଅଛି । ନାଟକର ବିକାଶ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଦେଲେ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଯୋଗୁଁ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ନାଟକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପାରିଅଛି ।

(୧୨) ପଦ୍ୟ ପଦ୍ଧତି —

ଏ ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ମୂଳରେ ପଦ୍ୟପଦ୍ଧତିର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କାରଣ ଅଟେ । ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଧୁନାତନ ଯେ କୌଣସି କବି ବା ଲେଖକ ପଦ୍ୟ ପଦ୍ଧତିର ମାଧ୍ୟମରେ ସାହିତ୍ୟ ସେବା ଆରମ୍ଭ

କରି ଅଛନ୍ତି । ପତ୍ର ପତ୍ରିକା ସୃଷ୍ଟି ଫଳରେ କବି ବା ଲେଖକ-ମାନଙ୍କର ଲେଖାର ଯଥାଯଥ ଆଲୋଚନା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଅଛି । ରାଧାନାଥ ମଧୁସୂଦନ, ଗଙ୍ଗାଧର, ଫକୀର ମୋହନ, ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ପ୍ରମୁଖ କବି ବା ଲେଖକଗଣ ପତ୍ର ପତ୍ରିକାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଓ ପତ୍ର ପତ୍ରିକାର ସହାୟତାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

(୪) ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ—

କବିବର ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମେ ବଙ୍ଗଳାରେ କବିତା ଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଭୂଦେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ସେ ଓଡ଼ିଆରେ କାବ୍ୟ କବିତା ଲେଖିବାର ପ୍ରୟାସ କଲେ । କବିବର ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତା ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ୧୮୬୮ ସାଲଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୧୮୮୫ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ଲେଖିଥିଲେ, ତହିଁରେ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱର ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ନ ହେଲେ ହେଁ ମେଘଦୂତ ଭଳି ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ମୌଳିକତା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସତେ ଯେପରି କବିବର ରାଧାନାଥ ନିଜକୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଥିଲେ । କାରଣ ଏହି ସମୟରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କୁ ଏକ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନର ସନ୍ଧାନ ଦେବାପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କବିବର ରାଧାନାଥ କେଦାରଗୌରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା, ନନ୍ଦକେଶରୀ, ଉଷା, ପାଞ୍ଚୁଣୀ, ଚଳିକା, ମହାଯାତ୍ରା, ଯଯାତି

କେଶରୀ, ଭୂଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରବଳ, ଉଦ୍ୟୋଗୀ ଓ ଦରବାର ପ୍ରଭୃତି ଅମୂଲ୍ୟ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଏ ଜାତିକୁ ଦାନ କରିବାପାଇଁ ସେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସୃଷ୍ଟି କୌଶଳ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ଏହି କାବ୍ୟ-ଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁରେ ରାଧାନାଥ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ସମନ୍ୱୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ଅମୂଲ୍ୟ କଳାସୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟକ । ମାତ୍ର ଏହି ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କୌଶଳ ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ଶ୍ରେଣୀରେ ଆଦୃତ ହେବାପାଇଁ କଷ୍ଟକର ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ସେତେବେଳର ଶିକ୍ଷିତ ପାଠକ-ମାନେ ମଧ୍ୟ ଏ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର କଥାବସ୍ତୁର ଆହରଣ କୌଶଳକୁ ଧରିପାରି ନ ଥିଲେ । ବିଦେଶୀ କଥାବସ୍ତୁର ନାୟକ ନାୟିକା ଯେତେବେଳେ ଏ ଦେଶର ନାମକରଣ ସହିତ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଏ ଦେଶର ପାଠକମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଏ ଦେଶର ଐତିହାସିକ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ତେଣୁ ପାଦଶ୍ରୀ ଭଳି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଏ ଦେଶର ପାଠକ ଚିତ୍ତକୁ ଆଲୋଡ଼ିତ କରିପକାଇଛି । କେବଳ ପାଦଶ୍ରୀ ନୁହେଁ ଉଣା ଅଧିକେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁରେ ସେ ସମୟର ପାଠକଶ୍ରେଣୀ ଆପଣି ଉଠାଇଥିଲେ । କବିର ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ସେତେବେଳେ କୌଣସିସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରି ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ କମ ନିହିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଉନ୍ନେଷର ପ୍ରଥମ କାଳରେ ମେଘଦୂତର ଅନୁବାଦ ତାଙ୍କର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭବିଷ୍ୟତର ସୂଚନା

ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । କାରଣ ମେଘଦୂତ ଅନୁବାଦରେ ସେ ଏପରି ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ ତାହା ପାଠକଲେ ସତେ ଯେପରି ମୌଳିକ ରଚନା ପରି ଜଣାପଡ଼େ ।

୧୮୮୭ ସାଲରେ ଲିଖିତ କେଦାରଗୌରୀ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁକୁ ରାଧାନାଥ ଗ୍ରୀସ୍‌ଦେଶର ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ମେଟାମର୍ଫୋସିସ୍‌ରେ ଥିବା ପିରାମିସ୍ ଓ ଥିସ୍‌ସ୍ ଗଳ୍ପରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଗଳ୍ପଟିକୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ଏପରି ଭାବରେ ଆକ୍ଷେପ କରିଛନ୍ତି ଯେ ପାଠକ ଏହି କାବ୍ୟକୁ ପାଠକରି ଏହାକୁ ସତେ ଯେପରି ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଘଟଣା ବୋଲି ମନେକରେ । ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁରେ ରାଧାନାଥ କୌଣସି ନିଜସ୍ୱ ଭାବନାକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କର କେଦାରଗୌରୀ କାବ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଏପରି ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ଅଛି ଯେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର କେଦାରଗୌରୀକୁ ସେମାନେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଳ୍ପ ଅନୁସାରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଲେଖନୀ ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପରମ୍ପରାକୁ ଛିନ୍ନକରି ଏକ ନୂତନ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିବା କମ୍ କଥା ନୁହେଁ । ଏହା କେବଳ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପରି ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ।

୧୮୮୭ସାଲରେ ଲିଖିତ ‘ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା’ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ଆପୋଲୋ ଓ ଜାପ୍‌ମା ଗଳ୍ପକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର କଥାବସ୍ତୁ ମୂଳତଃ ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଗଳ୍ପରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ରାଧାନାଥ ନିଜର ମୌଳିକ କଳ୍ପନାକୁ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ମିଶାଇଦେଇ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାକୁ ଯେପରି ରୂପ ପ୍ରଦାନ

କରିଛନ୍ତି ତାହା ବାସ୍ତବରେ ତାଙ୍କର ରଚନା କୌଶଳର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ରାଧାନାଥ କେଦାରଗୌରୀ କାବ୍ୟକୁ ଓଡ଼ିଆ କଥାବସ୍ତୁ ଅନୁସାରେ ରଚନା କରି ସେ କାବ୍ୟର ଜନପ୍ରିୟତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ କେଦାରଗୌରୀ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାରେ ଓଡ଼ିଆ ଗଳ୍ପ ସହିତ ନିଜର ପରିକଳ୍ପନାର ମିଶ୍ରଣ କରି କାବ୍ୟର ଶିଳ୍ପ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି କରି ଅଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଭାଷା-ବିନ୍ୟାସ ଯେ କୌଣସି ପାଠକକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବାର କଥା । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ କୋଣାର୍କ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଉପରେ କମ୍ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିନାହିଁ ।

୧୮୮୭ସାଲରେ ନନ୍ଦକେଶରୀ କାବ୍ୟ ରଚିତ । ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ “ସିଲ୍” ଗଳ୍ପ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଅଛି । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ‘ସିଲ୍’ ଗଳ୍ପ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ବାଈରନ୍ଙ୍କର “ସିଲ୍ ଅଫ୍ କୋରୁ”କୁ ଏଠିର ଭାବରେ ମିଶାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି ଯେ ସତେ ଯେପରି ସିଲ୍ ଗଳ୍ପର ସତ୍ତା ହଜିଯାଇଅଛି । ନନ୍ଦକେଶରୀ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁକୁ କବି ଏପରି ସ୍ଥାନରେ ଖଞ୍ଜି ଦେଇଅଛନ୍ତି ଯେ ପୂର୍ବକାବ୍ୟମାନଙ୍କର କଥାବସ୍ତୁ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କଲଭଳି ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛି । ନନ୍ଦକେଶରୀ ପଠା ଏହାର ମୁକ୍ତସାକ୍ଷୀ ।

୧୮୮୮ ସାଲରେ ରଚିତ ଉଷା କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ “ଆଟଲଣ୍ଡା ରେସ୍”ର କଥାବସ୍ତୁ ଉପରେ ଆଶ୍ରୟ କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଅଛି । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ଏହାସହିତ ଭାରତୀୟ ପୌରାଣିକ ପରମ୍ପରାରୁ ଅଭିଶ୍ରୁତା ତିଳୋତ୍ତମା ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ମିଶାଇଦେଇ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁର ଅଭିନବତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବ

କାବ୍ୟଭଳି ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନର ନାମାନୁସାରେ ଖଟିତ ହୋଇଅଛି ।

୧୮୯୦ ସାଲରେ କବିବର ରାଧାନାଥ “ପାବଣୀ” କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ପାଇଁ କବି ଓଡ଼ିଶା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିଲେ । ସୁଦ୍ଧା ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ‘ଆରାମେମ୍‌ନନ୍’ ନାଟକର ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ କଥାବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ରାଧାନାଥ ପୁଣି ମାଦଳାପାଣି ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରୁ ଏହି କାବ୍ୟପାଇଁ କଥାବସ୍ତୁର କଳ୍ପନା ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଏଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ଯତ, ମାତ୍ର ପାବଣୀ କାବ୍ୟ ଅସମାପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଏ ଦେଶରେ ଏକ ଅସନ୍ତୋଷର ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟିକଲ । କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏତିକିବେଳେ ଏକ ପ୍ରବଳ ଜନରବ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ଏଥିରେ ରାଧାନାଥ କମ୍ ବିକ୍ରତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।

୧୮୯୧ ସାଲରେ ରାଧାନାଥ “ଚିଲିକା” ରଚନା କଲେ । ଚିଲିକା କାବ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏକ ସାର୍ଥକ ସୃଷ୍ଟି । ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ବିଦେଶୀ ସାହିତ୍ୟର ଅନୁସରଣ କରିବା ପାଇଁ ପଡ଼ିନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଚିଲିକା କାବ୍ୟରେ କବି ନିଜର କଳ୍ପନା ବିଳାସର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରସଙ୍ଗୋଚିତ ଭାବରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କର କାଞ୍ଚ ଅଭିଯାନ ଓ ରକ୍ତବାହୁ—ଆନନ୍ଦକୁ କବି କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଚିଲିକା କାବ୍ୟ ରଚନା ଦ୍ୱାରା ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ଜାତୀୟତା ତଥା ଦେଶପ୍ରିତିର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଲୀଗି କବି ଏହି କାବ୍ୟରେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଆଶାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛନ୍ତି ।

୧୮୯୨ ସାଲରେ କବିବର ରାଧାନାଥ “ମହାଯାତ୍ରା” ମହାକାବ୍ୟ ରଚନାରେ ମନୋନିବେଶ କରିଛନ୍ତି । ମହାଯାତ୍ରା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେହଁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମହାକାବ୍ୟ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ । ଏହି ମହାଯାତ୍ରାରେ କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଅସ୍ମଦ୍ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ମିଳିଅଛି । ମହାଯାତ୍ରାର ପରିକଳ୍ପନାରେ ମହାଭାରତୀୟ ପ୍ରେମର ମନ୍ଦ ନିହିତ । ଭାରତୀୟ ପୁରାଣମାନଙ୍କରୁ ରାଧାନାଥ ବହୁ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପାଣ୍ଡାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଆହରଣ ମଧ୍ୟ “ମହାଯାତ୍ରା”ରେ ଦେଖା ଦେଇଅଛି । ଏହି କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ନିମିତ୍ତ ରାଜ୍ୟରୁ ବାହାର ଶର୍ଥଯାତ୍ରା କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ମୂଳ ମହାଭାରତରୁ ଅଣା ଯାଇଅଛି । କଥାବସ୍ତୁ ମୂଳ ମହାଭାରତରୁ ଅଣାଯାଇଥିଲେ ହେଁ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା ବିଳାସ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣରେ ଦେଖାଯାଏ । ମହାଯାତ୍ରାର ରଚନା କୌଶଳରେ ପାଣ୍ଡାବ୍ୟ ଶକ୍ତି ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

୧୮୯୪ ସାଲରେ ରଚିତ “ଯଯାତି କେଶରୀ”ର କଥାବସ୍ତୁ ରାଧାନାଥଙ୍କର କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ । ରାଧାନାଥ ଏହି କାବ୍ୟର କାଳ୍ପନିକ କଥାବସ୍ତୁକୁ ଇତିହାସ ସହିତ ଯୋଡ଼ି ଦେବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରି ଉତ୍କଳରେ କେଶରୀ ବଂଶର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମାନ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ଯଯାତିକେଶରୀ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ ନାୟକ ଯଯାତି କେଶରୀ ନୁହନ୍ତି । କାଳ୍ପନିକ ବା ଆଦୃତ କଥାବସ୍ତୁ ମହିତ ରାଧାନାଥ ଐତିହାସିକ ନାମ ବା ଘଟଣାକୁ ଅନେକମିତ୍ୟା ଯୋଡ଼ିଦେଇ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଦ୍ଭୁତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ

ବା ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଲେ ହେଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ-କାଳରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଏହି ନିର୍ମାଣ କୌଶଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଧରପଡ଼ି ଯାଇଅଛି । ଯଯାତିକେଶରୀ କାବ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦିଏ ନାହିଁ ।

୧୮୯୪ ସାଲରେ ରାଧାନାଥ ଦରବାର କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଦରବାର କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଯାହାହେଉନା କାହିଁକି ଏହା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସାଟୀୟାର ବା ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ ଭାବରେ ଖ୍ୟାତ । ଏହି ଦରବାର କାବ୍ୟରେ କବି ପ୍ରଚଳିତ ସାମାଜିକ ପ୍ରଥାର ଶାନ୍ତ ସମାଲୋଚନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଣେ ଉପଦେଷ୍ଟା ରୂପେ ଦେଖା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଦରବାର କାବ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ରାଧାନାଥ ନିଜ ଜୀବନର ବହୁ ଅନୁଭୂତିକୁ ଚିତ୍ରଣ କରି ତାହାର ଫଳାଫଳ ବିଷୟରେ ଜନସମାଜକୁ ସଚେତନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଦରବାରର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଐତିହାସିକ ହେଲେ ହେଁ କବିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀରେ ତାହା ଏକ ଉପଦେଶାତ୍ମକ କାବ୍ୟ-ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

୧୮୯୪ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ ଭୂଲସୀ-ସ୍ରବକ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଉପଦେଷ୍ଟା ଆସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲା । ଭୂଲସୀସ୍ରବକ ପାଠକର ଏ ଦେଶର ପାଠକଗଣ ଏହାର ଆହରଣ କୌଶଳ ନଜାଣି ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାତ୍ର-ଉପଦେଶକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଭୂଲସୀ ପତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନାମକରଣର ସାର୍ଥକତା ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଭୂଲସୀଦାସଙ୍କ ରଚନାରୁ ସଂଗୃହୀତ କେତେକ ମାତ୍ର ଉପଦେଶର ଅନୁବାଦ ବୋଲି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜଣାପଡ଼ିଲା ।

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ରଚନାଗୁଡ଼ିକର ନିର୍ମାଣ-
କୌଶଳ ଓ ଆହରଣ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଷୟରେ ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚକଗଣ
ବହୁ ଗବେଷଣା ପରେ ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ କରି
ଅଛନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଅନେକ ରଚନା ବିଷୟରେ
ମଧ୍ୟ ବହୁ ଆଲୋଚନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ
ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସ୍ତୁତ କବିବର ରାଧାନାଥ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର
ଯେଉଁ ଭିତ୍ତି-ପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏପରି ସୁଦୃଢ଼ ଯେ
ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ତାହା ଉପରେ ନିର୍ମିତ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ-
ସୌଧ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଅଛି ।

କେଦାରଗୌରୀ—

କେଦାର ଏବଂ ଗୌରୀଙ୍କର ଅମର ପ୍ରେମର ଚିତ୍ର ଏଥିରେ
ରାଧାନାଥ ଅଙ୍କନ କରିଅଛନ୍ତି । ଭୃବନେଶ୍ୱରରେ କେଦାର ଓ
ଗୌରୀଙ୍କର ଘର । ପିଲାଟି ଦିନରୁ ଦୁହେଁ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଭଲ ପାଇଥିଲେ ।
ପିଲାଦିନର ଏହି ଭଲପାଇଲା ଯୌବନରେ ପ୍ରେମରେ ପରିଣତ
ହୋଇଥିଲା । ଦୁହେଁଙ୍କର ଦେଖାସାକ୍ଷାତ ପାଇଁ ସୁବିଧା ନ ଥିବାରୁ
ଦୁହେଁଙ୍କ ଘରର ମଝିରେ ଥିବା ଏକ କାନ୍ଥର ଛୁଦ୍ରବାଟେ ଦୁହେଁ
କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲେ । ଦୁହେଁଙ୍କ ମିଳନ ଅସମ୍ଭବ ମଣି ଦୁହେଁ ଦିନେ
ସ୍ଥିର କଲେ ଯେ ଘରଛାଡ଼ି ପଳାଇ ନ ଗଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମ ସଫଳ
ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ଦୁହେଁ ଗୋଟିଏ ଦିନ ସ୍ଥିର କରି ଘରଛାଡ଼ି
ପଳାଇଯିବାକୁ ଠିକ୍ କଲେ । ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ହେବା ପରେ
ଗୌରୀ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ଅଦୂରସ୍ଥ ଜଙ୍ଗଲରେ କେଦାରକୁ ଅପେକ୍ଷା
କଲା । ହଠାତ୍ ବନରେ ଏକ ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ଦେଖି ଗୌରୀ ଏକ
ଗୁହାରେ ଲୁଚିଗଲା । ବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ଦେଖି ତରତରରେ ଗୁହାକୁ

ପଳାଇଯିବା ସମୟରେ ଗୌରୀର ଉତ୍ତରାୟଣ ଖସି ତଳେ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ବ୍ୟାଘ୍ରଟି ଜଳପାନ କରିବାକୁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଝରଣାକୁ ଯାଇ ଫେରିବା ସମୟରେ ଗୌରୀର ଉତ୍ତରାୟଣକୁ ଦାନ୍ତରେ ଛୁଣ୍ଟାଇ ପକାଇ ଦେଇଥିଲା । ଛୁଣ୍ଟିଯାଇଥିବା ଉତ୍ତରାୟଣରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ମୁହଁରୁ ରକ୍ତ ଲାଗିଥିଲା । କେଦାର ପଛରେ ଆସି ଗୌରୀକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ନ ଦେଖି ମନରେ ବହୁ ଆଶଙ୍କା କରିବା ସମୟରେ ହଠାତ୍ ତଳେ ଛୁଡ଼ି ପଡ଼ିଥିବା ଉତ୍ତରାୟଣକୁ ଦେଖିଲା । ତାର ମନେହେଲା, ଗୌରୀକୁ କୌଣସି ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ ଖାଇ ଯାଇଅଛି । ଦୁଃଖରେ ଅଧୀର ହୋଇ କେଦାର ଏକ ଛୁଣ୍ଟି ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମ୍ବହତ୍ୟା କଲା । କେଦାର ଛୁଣ୍ଟି ଆଦାତରେ ପଡ଼ି ଛଟପଟ ହେଉଥିବା ସମୟରେ ଗୌରୀ ଗୁହାରି ଆସି ତାକୁ ଦେଖିଲା ଏବଂ ଆକୁଳ ଭାବରେ ହୃଦୟ କରି କେଦାରର ପଥ ଅନୁସରଣ କଲା । ପ୍ରଣୟୀ ଓ ପ୍ରଣୟିନୀ ଦୁହେଁ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ପଡ଼ି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଲଲଟକେଶରୀ ସ୍ବପ୍ନାଦେଶ ପାଇ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଯାଇ କେଦାର ଓ ଗୌରୀଙ୍କର ମୃତଶରୀର ଦେଖିଲେ । ଏକାମ୍ର ନଗରର ଲୋକମାନେ କେଦାର ଏବଂ ଗୌରୀଙ୍କର ଗୁଣ ସୁମରି ଦୁଃଖର ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ସଂସ୍କାର କଲେ ଓ ନରପତି ଲଲଟକେଶରୀଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇ କେଦାର ଓ ଗୌରୀଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ପ୍ରତିମା ସ୍ଥାପିତ ହେଲେ ।

ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଉତ୍କଳରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜନପ୍ରିୟତା ଲାଭ କରିଅଛି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଭୁବନେଶ୍ବରର କେଦାର-ଗୌରୀ ପୀଠକୁ ଲୋକମାନେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଏହି ଯୁଗ୍ମ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ

ଅନୁସାରେ ଦେଖିଥାଆନ୍ତୁ । କେଦାର-ଗୌରୀର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏକ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଆହରଣ ଯାହା ଆଉନା କାହିଁକି, ଏହି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନପ୍ରିୟତା ଲଭ କରିଅଛି ।

ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା—

ପୁଷ୍ୟାଭିଷେକ ଉପଲକ୍ଷେ ଦେବଦେବୀମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । କନ୍ଦର୍ପ ଏବଂ ରତି ପଛରେ ଆସି ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରଷ୍ଟେଷ ନ କରି ଆଗେ ମନ୍ଦିରକୁ ପଶିଗଲେ । ଏହା ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କୁ ଅସହ୍ୟ ହେଲା । ସେ କନ୍ଦର୍ପକୁ ଡରାଝାର କଲେ । କନ୍ଦର୍ପ ନିଜର ପରାଜୟ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବେ ବୋଲି ମନରେ ପାଞ୍ଚିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଶେଷ କରି ଦେବଦେବୀମାନେ ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନକୁ ଫେରିଗଲେ । ଫେରିବା ପଥରେ କନ୍ଦର୍ପ ନିଜର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ।

ସୁମନ୍ତଙ୍କ ଔରସରେ ସାଗର ଅପ୍ସରା ଗର୍ଭରୁ ଜାତ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅତୁଳନୀୟ ଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ପିଲାଟି ଦିନରୁ ପୁରୁଷଜାତି ପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତା । ଯୌବନ ସମୟରେ ପ୍ରେମ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହି ଅନାସକ୍ତା ଭାବ । ତେଣୁ ପୁରୁଷ ଜାତି ପ୍ରତି ସେ ସବଦା ସତର୍କ । ବେଲେଶ୍ୱର ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କନ୍ଦୁକ କ୍ଷୀଡ଼ାରେ ରତ ଥିବା ସମୟରେ କନ୍ଦର୍ପ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ

ପାଇ ତାଙ୍କର ଦ୍ଵାର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ଇଚ୍ଛାରେ
 ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ କୋଣାର୍କରୁ ଆକାଶ ପଥରେ ଆସିବା
 ସମୟରେ ଅପରୂପ ସୁନ୍ଦରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ
 ହେଲେ । କନ୍ଦର୍ପ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମୋହନ ବାଣ ପ୍ରୟୋଗ
 କଲେ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ପଞ୍ଚଶରକୁ ଓଲଟା ପ୍ରୟୋଗ
 କଲେ । ଫଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେଲେ
 ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କର ଆସକ୍ତ ପ୍ରତି ବିତୃଷ୍ଣା ଭାବ ପ୍ରକାଶ
 କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣବେଶ ଧରି ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ନିକଟରେ
 ପ୍ରେମ ନିବେଦନ କରିବା ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଭୟଭୀତା ହୋଇ
 ପଳାୟନ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ବହୁ ପ୍ରକାର କାକୁଡ଼ି ମିନତି କରି
 ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ପଥ ଅନୁସରଣ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଯେତେ
 ଅନୁନୟ କରି ଡାକିଲେ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ ଓ ସେ
 ଦଉଡ଼ି ଦଉଡ଼ି ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ନିଜର ମାନ-
 ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ମାତାଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ । ଏହି
 ନିବେଦନ ଫଳରେ ହଠାତ୍ ସମୁଦ୍ରର ଏକ ବିରାଟ ତରଙ୍ଗ ଆସି
 ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କୁ ଭସାଇନେଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କର ଏପରି ଆଚରଣ
 ଦେଖି ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଭୀତ ହେଲେ । ହଠାତ୍ ସେ ଦେଖିବାକୁ
 ପାଇଲେ ଯେ ତାଙ୍କର କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ି ଧୂଳିଧାତ୍
 ହୋଇଯାଇଛି । କାରଣ ରୂପେ ସେ ଜାଣିଲେ ଯେ ଚପସୀ
 ସୁମନ୍ତଙ୍କର ଅଭିଶାପ ଫଳରେ ତାଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଭାଙ୍ଗିଗଲା ।
 କନ୍ଦର୍ପର ପ୍ରତିଶୋଧରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ନିଜସ୍ଥାନକୁ
 ଫେରିଗଲେ ଓ ସେହିଦିନଠାରୁ କୋଣାର୍କରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ବ୍ୟାପନ
 ଉଠିଗଲା । କବିବର ରାଧାନାଥ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ସହିତ ଏହି
 କଥାବସ୍ତୁକୁ ଫଳଗୁ କରିଅଛନ୍ତି ।

ନନ୍ଦକେଶୁରୀ—

ଗୌରଗଙ୍ଗଦେବ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଆସି ଉତ୍କଳକୁ ଜୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ଉତ୍କଳକୁ ଅଧିକାର କରି ଶାସନ କରିବା କେବଳ ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଉତ୍କଳରେ ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଚଳିତ ଶାକ୍ରମତ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବୈଷ୍ଣବମତ ପ୍ରଚାର କରିବା । ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କର ଅମିତ ପରାଜୟ ବିଷୟ ଜାଣି ଉତ୍କଳର ମନ୍ତ୍ରୀ ବାସୁଦେବ ଉତ୍କଳକେଶରୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କେଶରୀଙ୍କୁ ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ବାସୁଦେବ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ ଯେ ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧିକରି ତାଙ୍କୁ ନନ୍ଦକେଶୁରୀଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କରାଇ ଉତ୍କଳ ସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉ । ମାତ୍ର ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ ବାସୁଦେବଙ୍କର ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାରୁ ବାସୁଦେବ ବିଢ଼ାନାସୀ ଦୁର୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କର ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବାସୁଦେବ ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଉପଦେଷ୍ଟା ହେଲେ ଓ ତାଙ୍କରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଦୁର୍ଗ ଅବରୋଧ କରାଗଲା ।

ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲୁଥିବା ସମୟରେ ନନ୍ଦକା ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାପୁରରେ ରହି ଯୁଦ୍ଧ ଦେଖୁଥିଲେ । ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କର ସୌମ୍ୟମୁଖି ଦେଖି ନନ୍ଦକା ଏତେଦୂର ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ ଯେ ନିଜକୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ସମର୍ପଣ କରି ତାଙ୍କୁ ପତିରୂପେ ପାଇବା ପାଇଁ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ରାଜଜେମା ଗୌରଗଙ୍ଗଙ୍କୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଏକାବେଳେକେ ଅଛୁଣୀ ହୋଇଗଲେ ।

ବଳଶାଳୀ ଶତ୍ରୁକୁ ପରାଜିତ କରି ନ ପାରି ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ ଚଣ୍ଡିକାଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ଚଣ୍ଡିକା ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଦେଲେ ଯେ ଚୋରଗଙ୍ଗ ଗଙ୍ଗାଙ୍କର ସନ୍ତାନ । ଗଙ୍ଗା ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରସାଦିତ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଶିବଙ୍କ ବଳରେ ବଳୀୟାନ ଚୋରଗଙ୍ଗଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖ ସଂଗ୍ରାମରେ ପରାସ୍ତ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ଚଣ୍ଡିକାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଅନୁସାରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ ମସ୍ତକରେ ଜୈତ୍ରମଣି ପିନ୍ଧିଲେ ଓ ଏହି ଜୈତ୍ରମଣି ତାଙ୍କ ମସ୍ତକରୁ ଅପହୃତ ହେଲେ ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀଙ୍କର ପରାଜୟ ନିଶ୍ଚିତ । ତେଣୁ ସେ ମସ୍ତକରେ ମଣି ଧାରଣ କରି ଗଡ଼ଦ୍ୱାର ଅବରୁଦ୍ଧ କରି ରହିଲେ ।

ନନ୍ଦକା ଚୋରଗଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରେମରେ ପାଗଳିନୀ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଲେ ଯେ ଚୋରଗଙ୍ଗ ପୁଣି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଫେରିଯିବେ, ସେତେବେଳେ ସେ ବିଚାରଶକ୍ତି ହରାଇ ବସିଲେ । ରାତିର ଅନ୍ଧକାରରେ, ଯେତେବେଳେ କି ସମଗ୍ର ଦୁର୍ଗବାସୀ ନିଦ୍ରାରେ ଯେତେବେଳେ ନନ୍ଦକା ଧୀର ପଦକ୍ଷେପରେ ଯାଇ ପିତାଙ୍କ ମସ୍ତକରୁ ମଣିଟି ଚୋରାଇ ଆଣି ଚୋରଗଙ୍ଗଙ୍କ ଶିବରକୁ ଗଲେ । ଚୋରଗଙ୍ଗ ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମ୍ବିତ ହେଲେ । ନନ୍ଦକା ମଣିଟି ଚୋରଗଙ୍ଗଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରି ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପରେ ଚୋରଗଙ୍ଗ ନନ୍ଦକାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଭୟାନା କଲେ ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମକୁ ନିଷ୍ଠୁରଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ଚୋରଗଙ୍ଗ ଶିବକା ଆୟୋଜନ କରି ନନ୍ଦକାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଶିବକା ଆସି ବିଭୀଷଣାସୀ ଦୁର୍ଗରେ ରହିଲା । ଉତ୍କଳେଶ୍ୱର ଶିବକା ନିକଟକୁ ଆସି ଦେଖିଲେ ଯେ ଜେମାଙ୍କ ଶରୀରରେ ପ୍ରାଣ ନାହିଁ । ଜେମା ଖଣ୍ଡିଏ ପଦ ପିତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଲେଖିଯାଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ନିଜର

ଅସଫଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ପାଇଁ ନିଜକୁ ଦାୟୀ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପିତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ ଯେ ରୋରଗଙ୍କୁ ବାସ୍ତବସ୍ପେଷରେ ଦେଖି ଯେପରି ନିଜର ପୁନରୁପେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ି ରୋରଗଙ୍କୁ ଉତ୍କଳର ସିଂହାସନ ପ୍ରଦାନ କରି ମହାନଦୀ ଡାରବର୍ତ୍ତୀ ଅରଣ୍ୟରେ ବାସକଲେ । ଜେମାଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିଦିନ ପରେ ସମାଧି ନିର୍ମିତ ହେଲା । ରୋରଗଙ୍କ ଉତ୍କଳ ସିଂହାସନ ଆରେହଣ କରି ଜୈନମଣିଟିକୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ମଣିଟି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଶୋଭା ପାଇଥିଲା । ବିଡ଼ାନାସୀ ଦୁଗର ପତନ ଘଟିଅଛି, ମାତ୍ର ନାମଟି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଅଛି ।

ଉଷା—

ମହାପ୍ରତାପୀ ରାଜା ଭୁରୁ ନଦୀଗର୍ଭରୁ ଶ୍ୟାମାମୁର୍ତ୍ତିଟିଏ ପାଇ ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାପନ କରି ନଗରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ପୂଜା ଅର୍ଚ୍ଚନା କରୁଥିଲେ । ରାଜା ଭୁରୁ ଜଣେ ସୁଦକ୍ଷ ଶିଳାକ୍ଷୀ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିବାରୁ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଃଖିତ ରହୁଥିଲେ । ଦିନେ ରାତିରେ ତାଙ୍କର ମହିଷୀ ଗୋଟିଏ ଅଭୂତ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଲେ । ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ; ଏକ ଅଭୂତ ଜ୍ୟୋତି ଆକାଶରେ ଦେଖାଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଭାଗ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିଲା ଏବଂ ଅପର ଭାଗଟି ବାୟୁବ୍ୟନ୍ତ ଦିଗକୁ ଗୁଲିଗଲା । ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଥିବା ଜ୍ୟୋତିରୁ ସେ ଏକ ଖବକାୟାବିଶିଷ୍ଟାନାଶକୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ଏବଂ ସେହି ଜ୍ୟୋତି ରାଣୀଙ୍କ ଉଦରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ରାଣୀଙ୍କର ନିଦ୍ରା ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଓ ସେ ରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ ସ୍ବପ୍ନର ବୃତ୍ତନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା

କଲେ । ରଜା ଗଣକଙ୍କୁ ଡକାଇ ବୁଝିଲେ ଯେ ଏହା ଏକ ଦିବ୍ୟ
କନ୍ୟାଜନ୍ମର ସଙ୍କେତ । ଏହାର ଦଶ ମାସ ପରେ ରାଣୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ
ଉଷାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ଉଷାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବାଲକାଳରୁ ପ୍ରକାଶ
ପାଇଲା ।

ରଜା ପାରିଧକୁ ଯିବା ସମୟରେ ନିଜର କନ୍ୟାଙ୍କୁ
ହାଉଦାରେ ନେଇଯାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରୁ ଉଷା ପିତାଙ୍କର
ମୃଗୟା କୌଶଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମୃଗୟାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତା ହୋଇ
ପଡ଼ିଲେ । ଯୌବନ ସମୟ ଉପଗତ ହୁଅନ୍ତେ ଉଷାଙ୍କର କଲେବର
ଅପରୂପ ଶ୍ରୀରେ ମଣ୍ଡିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ଉଷା ସାଧାରଣ
ରଜନନ୍ଦନୀଙ୍କ ପରି ରଜଅନ୍ତଃପୁରରେ ଆବଦ୍ଧା ନ ରହି ସଙ୍ଗରେ
ସଖୀମାନଙ୍କୁ ନେଇ ପାରିଧରେ ଯାଇ ନିଜର ଅପୂର୍ବ ମୃଗୟା
କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ଶୌର୍ଯ୍ୟର ମିଶ୍ରଣରେ
ଉଷା ଅଣବ ମହମାୟା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତାଙ୍କର ଗତିର ବେଗ
ଅପ୍ରତିହତୀ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ତାଙ୍କର ବିବାହ ନିମିତ୍ତ
ରଜା ଏକ ଅଭୂତ ପଣ ରଖିଲେ । ତାହା ହେଉଛି, ଯେଉଁ
ରଜକୁମାର ଉଷାଙ୍କ ସହିତ ଦୌଡ଼ରେ ଯୋଗଦେଇ ଉଷାଙ୍କୁ
ପରାଜିତା କରିବେ, ସେ ଉଷାଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିବେ; ଯଦି
ଉଷାଙ୍କୁ ପରାଜିତା ନକରି ନିଜେ ପରାଜିତ ହେବେ, ତେବେ ତାଙ୍କୁ
ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ଦିଆଯିବ । ଏହି ପଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ଉଷାଙ୍କ
ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବହୁ ରଜକୁମାର ଉଷାଙ୍କ ସହିତ
ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱତା କରି ପ୍ରାଣବଳି ଦେଲେ । ଏହି ରଜକୁମାରମାନଙ୍କ
କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ବହୁ ରଜାର ପ୍ରାକୃତିକ ଚର୍ଚ୍ଚ ସୁନ୍ଦର
ଭାବରେ ଅଙ୍କନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଦିନେ ବନ ମଧ୍ୟରେ ଶିକାର କରିବା ସମୟରେ ଉଷା ଏକ ବନ୍ୟଶୁକରକୁ ଶର ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଶରଟି ଶୁକର ଦେହରେ ଭେଦ ହେଲା ସତ, ମାତ୍ର ହଠାତ୍ କୌଣସି ଅଜଣା ଶିକାରୀଙ୍କର ଶର ନିକ୍ଷେପ ଯୋଗୁଁ ଅଧବାଟରେ ପଡ଼ି ଶୁକରଟି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା । କାହାର ଶର ବୋଲି ଉଷା ବା ତାଙ୍କର ସଖୀମାନେ ଜାଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ସେହି ଶରରେ “ଜୟନ୍ତ” ନାମ ଲେଖାଥିବାର ଦେଖିଲେ ।

ହେମପୁର ରାଜା ବାହନପତିଙ୍କର ପୁତ୍ର ଜୟନ୍ତ । ବିଦ୍ୟାରେ ତାଙ୍କର ଯେପରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା, ଧନୁବିଦ୍ୟାରେ ସେହିପରି ଅପୂର୍ବ ଦକ୍ଷତା ଥିଲା । କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କଠାରୁ ସେ ବର ପାଇଥିବା କଥା କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ପୌରାଣିକତାର ମିଶ୍ରଣ କରି କବି ନିଜର କାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣକୌଶଳର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଉଷା ସ୍ୱୟମ୍ବର ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଜୟନ୍ତ ଉଷାଙ୍କୁ ପାଇବା ଆଶାରେ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ମୃଗୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବନରେ ବୁଲୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଜୟନ୍ତ ଉଷାଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସ୍ୱୟମ୍ବର ନିମନ୍ତେ ସେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତାରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହେଲେ ଏବଂ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଦଉଡ଼ିବା ସମୟରେ ଜୟନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ସହାୟତା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସେ ଯାହାହେଉ ନା କାହିଁକି, ଜୟନ୍ତ ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ବିଜୟୀ ହେଲେ ।

ଜୟନ୍ତଙ୍କ ସହିତ ଉଷାଙ୍କର ପରିଶୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ଉଷା ଓ ଜୟନ୍ତଙ୍କର ମିଳନ ଅଶବ ଚିତ୍ତକର୍ଷକ ହୋଇଥିଲା । ସେହି

ମିଳନ ସମୟରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ ଉଷା ଓ ଜୟନ୍ତ ଉଭୟେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ଏପରି ଏକ ବିଷାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ରଜା ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଏକ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଲେ । ସ୍ୱପ୍ନରେ କାଳୀ ରଜାଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ ଉଷା ଓ ଜୟନ୍ତଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ବିଧିନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଷା ଓ ଜୟନ୍ତଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ପଞ୍ଚଲଙ୍କ ଶୈଳରେ ଥରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଉତ୍ସବେ ରାତ୍ରି ସମୟରେ ଏକ ଉତ୍ସବ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ସେହି ଉତ୍ସବରେ ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ଚିତ୍ରରଥ ଶିବ ରୂପରେ ଓ ତିଳୋତ୍ତମା ପାର୍ବତୀ ରୂପରେ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ନୃତ୍ୟ ଦେଖିବା ଲାଗି ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଦେବ-ଦେବୀମାନେ ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ଆସିଥିଲେ । କାଳୀ ଯେତେବେଳେ ନୃତ୍ୟ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଯାଇ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ତାଙ୍କର ରୂପଦେଖି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତଥିବା ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଚିତ୍ରରଥ ଓ ତିଳୋତ୍ତମା ଭାବାବେଶରେ ନୃତ୍ୟପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ କାଳୀଙ୍କୁ ଦେଖି ହସି ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରେ ଝୁଜାହୋଇ କାଳୀ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ଯେ ରୂପ ଗର୍ବରେ ଗର୍ବିତ ହୋଇ ସ୍ୱର୍ଗର ପବିତ୍ରତାକୁ କଳୁଷିତ କରିବା ଅପରାଧରେ ସେମାନେ ମାନବଦେହ ଧାରଣ କରି ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମହେବେ । ଅଭିଶାପ ବାଣୀ ଶ୍ରବଣ କରି ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ଶାପମୁକ୍ତ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ତିଳୋତ୍ତମାଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ କାଳୀଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ କାଳୀ କହିଲେ ଯେ ଅଳ୍ପଦିନ ପାଇଁ ତିଳୋତ୍ତମା ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଯିବେ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅଭିଶପ୍ତ

ଏହି ଗନ୍ଧବମାନେ ପ୍ରାଣହାର ମୁକ୍ତି ପାଇବେ ଓ ପରିଶେଷରେ ଜୟନ୍ତ ଉଷାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ମୁକ୍ତିପାଇ ଆସିବେ । ହାତ ଧରାଧରି ହୋଇ ନାରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଦୁହେଁ ଅଭିଶାପ ପାଇଥିବାରୁ ପୁଣି ଯେତେବେଳେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଦୁହେଁ ହାତ ଧରାଧରି ହେବେ, ସେତେବେଳେ ମୁକ୍ତି ପାଇବେ । ଏହି ଉଷା ଓ ଜୟନ୍ତ ଯଥାକ୍ରମେ ତିଳୋତ୍ତମା ଓ ଚିତ୍ରରଥ । ସେମାନେ ମୁକ୍ତିପାଇ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଚାଲିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । କାଳୀଙ୍କଠାରୁ ଏହି ବୃଣ୍ତ ଶ୍ରବଣ କରିବା ପରେ ରଜା ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟେଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଲେ । ରଜାଙ୍କରେ ଉଷା ଓ ଜୟନ୍ତଙ୍କର ସମାଧି ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିରମ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ଦୁରୁପୁରର ଲୋକମାନେ ତାହାକୁ ଉଷାମଣ୍ଡପ ବା ଉଷାମେଡ଼ ବୋଲି କହିଥାଆନ୍ତି ।

ପାବତୀ—

ମାଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୋଳଉତ୍ସବର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଅଛି । ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ଦୋଳଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ଉତ୍କଳର ରଜମହିଷୀ ପାବତୀଙ୍କ ମନରେ ଆନନ୍ଦର ବିମଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱାଳ ନାହିଁ । କାରଣ ଉତ୍କଳେଶ୍ୱର ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ରଜଧାନୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ନ ଥିଲେ । ସେ ରତ୍ନପୁରଦୁର୍ଗ ଅବରୋଧ କରି ତାକୁ ଜୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ହେବ ସେଠାରେ ଯୁଦ୍ଧରତ । ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯିବା ସମୟରେ ରଜା ନିଜ କନ୍ୟା ଅପୂର୍ବ ଶୋଭାମୟୀ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କୁ ନିଜ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଥିଲେ । ରଜା ସେଠାରୁ ସମ୍ଭାବ ଫେରଣ କରିଥିଲେ ଯେ ଜେମା ଚରିତ୍ରସ୍ଥାନୀ ହୋଇ ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱା ହେବାରୁ ତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରାଯାଇଥିଲା; ମାତ୍ର ସେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରୁ କେଉଁ ଆଡ଼କୁ ପଳାୟନ

କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ରାଣୀଙ୍କ ମନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲା । ରାଣୀ ଦିନେ ଗରୁଡ଼ସ୍ତମ୍ଭ ନିକଟରେ ଅଧ୍ୟାପଡ଼ି ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲେ ଯେ କୌଶଲ୍ୟା ଦିନେ ଆସି ତାଙ୍କ ନିଜ କଥା ଶୁଣାଇବେ । ଏହା ଶୁଣିବା ପରେ ରାଣୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ କନ୍ୟାଦର୍ଶନ ଆଶା ବଳବତ୍ତା ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ଦୁଇ ବର୍ଷ ହେବ ବୃଦ୍ଧ କଞ୍ଚୁଙ୍କା ଯୁଦ୍ଧଭୂମିରୁ ଫେରିଆସି ଦୁର୍ଗ ଉପରିସ୍ଥ ସବୋଇ ସ୍ଥାନରେ ରହି ଉତ୍ତରଦିଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିଥାଆନ୍ତି । କାରଣ ରାଜାଙ୍କର ଜୟବାଣ୍ଟ ପବ୍ବତକୁ ପବ୍ବତ ଅନଳ ସଙ୍କେତ ଦ୍ଵାରା ଜଣାଇ ଦିଆଯିବ ଏବଂ ଏହି ସଙ୍କେତ ପାଇଲେ ରାଜଧାନୀରେ ବିଜୟବାଣ୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ । ଦୁଇ ବର୍ଷ କାଳ ବହୁପ୍ରକାର ଅଶୁଭ ସଙ୍କେତ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ଦିନେ ରାତ୍ରିରେ କଞ୍ଚୁଙ୍କା ଅଗ୍ନି ସଙ୍କେତରୁ ବିଜୟବାଣ୍ଟ ପାଇଲେ । ବିଜୟବାଣ୍ଟ ପାଇ ପ୍ରାୟାଦ ଉପରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ସମୟରେ କଞ୍ଚୁଙ୍କା ହଠାତ୍ ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅଗଣ୍ଠୀ ନାଗମୁଣ୍ଡି ଦେଖିବାକୁ ପାଇ ଶ୍ଵତ ହେଲେ ଓ ରାଣୀଙ୍କ ପାଖରେ ଉତ୍ତୟବାଣ୍ଟ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଦୋଳଉତ୍ସବ ସହିତ ବିଜୟ-ଉତ୍ସବ ରାଜଧାନୀରେ ମହା ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ପାଳିତହେଲା । ମାତ୍ର ରାଣୀଙ୍କ ମନରେ ଏହି ଉତ୍ସବ କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ରାଣୀ ରାତ୍ରି ସମୟରେ ସାବଧାନ ସହକାରେ ପୁର-ଉଦ୍ୟାନକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ଓ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ଗୁପ୍ତାମୁଣ୍ଡି ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । କୌଶଲ୍ୟା ମାତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଜର ବୃତ୍ତନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ପିତାଙ୍କ ପ୍ରେରିତ ସ୍ଵବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା ।

ରାଜା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ କହିଲେ ଯେ ଯେଉଁ ଯୁବକ ରତ୍ନପୁର

ଦୁର୍ଗରେ ଉତ୍କଳର ବିଜୟ ପତାକା ଉଡ଼ାଇ ପାରିବ, ସେହି ଏକା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିବ । କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ବାର ଯୁବକମାନେ ପ୍ରାଣମୁକ୍ତ ହୋଇ ଅନ୍ୟମ ଚଳାଇଲେ । ମାତ୍ର ରାଜାଙ୍କ ହିସ୍ତାକଳାପ ହଠାତ୍ ଅନ୍ୟରୂପ ଧାରଣ କଲ । ଦିନେ କୌଶଲ୍ୟା ନିଦ୍ରା ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ରାଜା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଶଯ୍ୟାରେ ତାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । କୌଶଲ୍ୟା ଶଯ୍ୟାରୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲେ; ମାତ୍ର ରାଜା ତାଙ୍କ ହାତଧରି ବହୁତ ଅନୁନୟ ବାଣୀ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ନିଜ କନ୍ୟା ପ୍ରତି ଏ ପ୍ରକାର ପାପାଣା ଦେଖି କୌଶଲ୍ୟା ବ୍ୟଥିତା ହେଲେ; ମାତ୍ର ରାଜା ପ୍ରତିଦିନ ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରି ପକାଇଲେ । କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କୁ ରାଜା ବଦନ କରି ରଖିଲେ ଓ ପ୍ରତିଦିନ ଆସି ନିଜର ପାପାଣା ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ଫଳରେ କୌଶଲ୍ୟା ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱା ହେଲେ । ରାଜା ମିଥ୍ୟାପ୍ରବୃତ୍ତ କଲେ ଯେ ଜେମା ଚରିତ୍ରସ୍ଥାନା ହୋଇ ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱା ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ବଦନ କରାଯାଇଅଛି । ତା ପରେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଏକ ପୁତ୍ରସନ୍ତାନ ଜନ୍ମହେଲା ଏବଂ ରାଜା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କୁ ପୁତ୍ର ସହିତ ଧଉଳି ପାହାଡ଼କୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ଧଉଳି ପାହାଡ଼ର ଅରଣ୍ୟକୁ ଗୋପନରେ ସୈନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ନେବା ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଏକ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କଳସୀ କାଶରେ ବନ୍ଧନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା; କାରଣ ଜଳ ଯେଉଁ ପରିମିତ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିବ ସେହି ଭୂମିର ବାମ୍ଫୀ ଖୋଳ ପାପର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ସୈନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ସେହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କଣ୍ଟା ଦିଆଯାଇଥିବା ଏକ ଶୁଖିଲା କୂପ ମଧ୍ୟରେ ପକାଇ ଦେଇ କୂପର ମୁହଁ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ସେହି କୂପରେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ପ୍ରାଣ ହରାଇଲା ଓ କୌଶଲ୍ୟା କ୍ଷୁଧାରେ

ଆତୁର ହୋଇ ଜୀବନ ବିକଳରେ ମୃତଶିଶୁର ପରମାଂସ ଅଣ୍ଟାଳି ଖାଇଥିଲେ । ତା ପରେ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ଏହି ଦୁଃଖର କାହାଣୀ ଶୁଣାଇବା ପରେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ପ୍ରେତାତ୍ମା ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲା । ରାଣୀ ଏ ପ୍ରକାର ଅଶ୍ରୁତପୂର୍ବ ଦଃଶା ଶୁଣି ବ୍ୟଥିତା ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏ ଅନ୍ୟାୟର ନିରାକରଣ ପାଇଁ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଡାକିଲେ । ନିଜର ହୋଧକୁ ଚାପିରଖି ଧୀରେ ଧୀରେ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଗଲେ ।

ରତ୍ନପୁର ବିଜୟ ପରେ ରାଜା ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରିବା ଦିନ ରାଜଧାନୀରେ ଉତ୍ସବର କଳରୋଳ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିଲା । ରତ୍ନପୁର ରାଜଯେମା ଶିବିକାରୁ ଅବତରଣ କରି ରାଣୀଙ୍କ ପାଦପାଖରେ ପଡ଼ି ନିଜର ଅସହାୟତା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ରାଣୀ ତାଙ୍କୁ ସାଦରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ନେଲେ । ସେଠାରେ ରାଣୀ ରତ୍ନପୁର ଜେମାଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧର ବିବରଣୀ ପଚାରିଲେ । ଯୁଦ୍ଧର କାରଣ ସହିତ ରତ୍ନପୁର ଜେମା ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ । ନିଜର ବୃତ୍ତନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ସେ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ମାତୃହୀନା ହେଲେ ହେଁ ପିତାଙ୍କ ସ୍ନେହରେ ପାଳିତା । ତାଙ୍କର ଯୌବନାବସ୍ଥାରେ ରାଜା ସ୍ୱପ୍ନମ୍ଭରର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ସେତେବେଳେ ଦାସପୁର ଦୁର୍ଗ ଅବରୋଧ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ରାଜକୁମାର ଏକଜାତ ଥିବାରୁ ରତ୍ନପୁର ରାଜା ସ୍ୱପ୍ନମ୍ଭର ପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପଠାଇଲେ । ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ନିଜେ ରତ୍ନପୁର ଜେମାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କରି ସମ୍ପାଦ ପ୍ରେରଣା କଲେ । ରତ୍ନପୁରର ରାଜା ଏଥିରେ ଅସମ୍ମତ ହେବାରୁ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର

ରତ୍ନପୁର ଆନ୍ଦମଣ କଲେ ଓ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଧରି ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିବା ପରେ
ରତ୍ନପୁରର ପତନ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ରତ୍ନପୁରର ରାଜା ମୃତ୍ୟୁ-
ବରଣ କଲେ । ରତ୍ନପୁରର ସୈନ୍ୟମାନେ ବାରଘର ସହକାରେ
ଯୁଦ୍ଧକରି ପ୍ରାଣପାତ କଲେ ।

ଏହି କାବ୍ୟଟି ଏତକରେ ସମାପ୍ତି ଲଭ କରିଅଛି । ପ୍ରକୃତ
ପକ୍ଷରେ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁର ପରିସମାପ୍ତି ହୋଇନାହିଁ । ନାନା
କାରଣବଶତଃ ରାଧାନାଥ ପାଟ୍ଟନାୟକ କାବ୍ୟକୁ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ
ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଚିଲିକା କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥିଲେ ।
ତେଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପାଟ୍ଟନାୟକ କାବ୍ୟ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଚିଲିକା—

ଜାତୀୟବାଦୀ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇଛି ଚିଲିକା
କାବ୍ୟ । ଏହି କାବ୍ୟରେ କବି ନିଜର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି ।
ଏହି କାବ୍ୟରେ କବି ଚିଲିକାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା
ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିଲିକାକୁ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ
ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଆଧାର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । କବି
ଭାରତବର୍ଷର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରି
ସେସବୁ ସ୍ଥାନର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ଚିଲିକାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ତୁଳନା
କରି ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପସାଦ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଚିଲିକାର ପ୍ରକୃତ
କବିଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଅତୁଳନୀୟ ରୂପରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି ।
କାବ୍ୟର ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରେ କବି ଉତ୍କଳର ଦୁଇ ଗୋଟି ସାହିତ୍ୟାସିକ
ଢ଼ଟଣାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କର କାଞ୍ଚି
ବିଜୟ ପରେ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଓ ରକ୍ତବାହୁର ଉତ୍କଳ ଆନ୍ଦମଣ

ପରେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କାଳର ଦୁଇଗୋଟି ବର୍ଷନାରେ ଚଳିକାର ମହତ୍ତ୍ୱ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । କବି ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଲାଗି ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟସମ୍ଭାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ହେଁ କବିମାନଙ୍କର ବର୍ଷନାର ଅଭାବରୁ ଉତ୍କଳ ଭାରତବର୍ଷରେ ତାର ସମ୍ଭୂତି ଆସନ ପାଇବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି । କବି ନିଜର ଜୀବନର ଡକ୍ଟ ଅନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମାନବ ସମାଜକୁ ଶିକ୍ଷାପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳର ଭବିଷ୍ୟତ ଉନ୍ନତର ଆଶାରେ ଆଶାୟୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଚଳିକାକାବ୍ୟ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜାତୀୟବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ନିଜର ଦେଶ ଓ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ କବିଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ କାମନା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ମହାଯାତ୍ରା—

ମହାଯାତ୍ରା ଅସମାପ୍ତ ହେଲେ ହେଁ ଏହା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ମହାକାବ୍ୟ । ଏହାର ସାତଗୋଟି ମାତ୍ର ସର୍ଗ ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ । ପ୍ରଥମ ସର୍ଗରେ କବି ଆଶୀର୍ବାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପାଦନ କରି ବିଷୟବସ୍ତୁର ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ୱଂସ ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଇହଲୀଳାସମ୍ବରଣ ବାଞ୍ଛା ଶ୍ରବଣ କରି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜ୍ୟତ୍ୟାଗ କରିବାର ବାସନା ପ୍ରକାଶକଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବନ ଗମନ କଥାଶୁଣି ଶ୍ରୀମତୀ, ଅର୍ଜୁନ, ନକୁଳ, ସହଦେବ ଓ ଦ୍ରୌପଦୀ ତାଙ୍କ ସହିତ ଗମନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତାଙ୍କର ଚାରିଭାଇ ଓ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ବିଧି ଅନୁସାରେ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ ପାଣ୍ଡବ ଓ ଦ୍ରୌପଦୀ ରାଜ୍ୟତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ସର୍ଗରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଶୀର୍ଷାଚନର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଶୀର୍ଷର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସୂଚିତ କରି-ଅଛନ୍ତି । ପାଣ୍ଡବମାନେ ହସ୍ତିନାରୁ ବାହାରି ମଥୁରା, ପ୍ରୟାଗ, କାଶୀ, ଅଯୋଧ୍ୟା, ନୈମିଷାରଣ୍ୟ, ଗୟା, ରାଜଗିରି, କାଳିଙ୍ଗାଟ, ଆସାମ ପ୍ରଭୃତି ଶୀର୍ଷମାନଙ୍କରେ ଭ୍ରମଣ କରି ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାପରେ କପିଳାଶ୍ରମ ଓ ତାମ୍ରଲିପ୍ତି ଅଭିଷେକ କରି ପାଣ୍ଡବମାନେ ମାଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହିଠାରେ ମହୋଦଧିର ଜଳଭେଦ କରି ଅଗ୍ନି ଦେବଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ସେମାନେ ଦେଖିଲେ । ଅଗ୍ନିଦେବ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ଗାଣ୍ଡୀବ ଧନୁ ଓ ଅକ୍ଷୟ ଭୃଷସୁଗ୍ର ଜଳରେ ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ତାପରେ ଅଗ୍ନିଦେବ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶୀର୍ଷର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ଏଥିରେ ଉତ୍କଳର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ନିଜର ଦେଶପ୍ରାଣତାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରଶୀର୍ଷରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କ ସହିତ ଏକତ୍ର ଓ ରାତ୍ରି ଯାପନ କରି ପରଦିନ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ମହେନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତାର ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ।

ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କ ସହିତ ଉତ୍କଳର ପାବଣ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଅଗ୍ନିଦେବ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଉତ୍କଳର ଅରଣ୍ୟ-ପ୍ରକୃତିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୁଝାଇ ଦେଲେ । ଏହି

ଅବସରରେ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରୀମକାନ୍ତ ପ୍ରକୃତି ଅଙ୍ଗବ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମେଘାସନ, ଗୋନାସା, ମାଲ୍ଲଗିରି, ମୈନାକ, କପିଳାସ ଓ ପଞ୍ଚଧାର ପ୍ରଭୃତି ଉତ୍କଳର ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ଶିଖରମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ପାଣ୍ଡବମାନେ ସାତକୋଶିଆରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ପଥମଧରେ ଭୃଷଣ ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଦେଖି ପାଣ୍ଡବମାନେ ମଧ୍ୟଦେଶର ମାଳଭୂମିରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ରାଷ୍ଟ୍ର ଆଶ୍ରମ ସେମାନେ ପରିଦର୍ଶନ କଲେ । ତାପରେ ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଦ୍ରୀ (ଆଧୁନିକ ସାତପୁର) ଅନ୍ତଃସମ କରି ତାପ୍ରୀନଦୀ ଶରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଅଗ୍ନିଦେବ ସହ୍ୟାଦ୍ରୀ (ଆଧୁନିକ ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳା) ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କଳି ଆଗମନ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ସହ୍ୟାଦ୍ରୀ ଶିଖରକୁ ନେଇଗଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଯେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସହ୍ୟାଦ୍ରୀ ଶିଖରରେ ବସି ଅପୂର୍ବ ଦେବସଭା ସନ୍ଦର୍ଶନ କଲେ । ଏହି ଦେବସଭାରେ ଧର୍ମ, ସାହସ, ସତ୍ୟ, ନ୍ୟାୟ, ତପଃ, କ୍ଷମା, ଦୟା, ଗୌର, ତିଷ୍ଠା, ଆର୍ଜବ, ପ୍ରଭୃତି ବିଗ୍ରହରୂପରେ ଉପସ୍ଥିତ । ପୁଣି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୀର୍ୟର ଅଧିଦେବୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ବିଦ୍ୟାଦାତ୍ରୀ ସରସ୍ବତୀ ମଧ୍ୟ ଏହି ସଭାରେ ଆସନ ଅଳଂକୃତ କରି ଅଛନ୍ତି । ଦେବଦେବୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କବିଙ୍କ କଳ୍ପନାର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛି । କଳିର ଆଗମନରେ ଏହି ଦେବଦେବୀମାନେ କେଉଁସ୍ଥାନରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବେ ବୋଲି ମନ୍ତ୍ରଣା କରିବା ସମୟରେ କଳିର ଆଗମନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ।

କଳି ତାର ଦଳବଳ ସହ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । କଳିର ପଛରେ କାମ, କ୍ଳେଷ, ଲୋଭ, ମୋହ, ମଦ, ଈର୍ଷା, ମିଥ୍ୟା, ଶାଠ୍ୟ, କଳହ ଓ ଆଳସ୍ୟ ଯଥାକ୍ରମେ ନିଜ ନିଜର ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଭାରତର ଧର୍ମ ଓ ସଦ୍‌ଗୁଣଗୁଡ଼ିକୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । କବିବର ରାଧାନାଥ ନିଜର ଅପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣନା କୌଶଳ ଯୋଗୁଁ ଏହି ସର୍ଗଟିକୁ ଏକ ଜୀବନ୍ତ ପରିଗ୍ରହ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଇଂରାଜୀ ଓ ଫରାସୀ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଅଛି ସତ, ମାତ୍ର ସେ ଇଂରେଜୀ ବା ଫରାସୀ ସାହିତ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅନୁସରଣରେ ଅନୁସରଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟବଳରେ ଯଥୋଚିତ ବର୍ଣ୍ଣନାଦେଇ ନିଜର ଔଚିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗର ଆରମ୍ଭରେ କବି ମୟୂରଭଞ୍ଜାଧୀଶ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଗୁଣାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ମହାକାବ୍ୟର ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଏ ପ୍ରକାର ରାଜ ପ୍ରଶସ୍ତିଗାନ ଦୋଷାବହ ବୋଲି ଆଲଙ୍କାରକମାନେ ମତପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗରେ କବି ସୂଚନା ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କର ପତନ ହେଲେ ଭାରତର ପତନ ସୁନିଶ୍ଚିତ । ଏହି ସର୍ଗରେ କବି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କର ପତନ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । କାବ୍ୟରେ ପୌରାଣିକ ବିଷୟବସ୍ତୁର ବିନ୍ୟାସ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଏଠାରେ ଐତିହାସିକ ବିଷୟବସ୍ତୁର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ଭାରତର ପତନ ପରେ ଭାରତର ଦୁରବସ୍ଥାକୁ ଦୂର କରିବା ନିମନ୍ତେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଗ୍ନିଦେବ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଭାରତରେ ପ୍ରଚ୍ଛୁରିତ ହୋଇ ଅଶୋକଙ୍କ

ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ଏ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଦୃଶ୍ୟଭୂତ ହେବ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁମାନେ ପରସ୍ପର କଳହରେ ବ୍ୟାପୃତ ହୋଇ ନିଜର ସ୍ଵାଧୀନତା ହରାଇ ବସିବେ । ଫଳରେ ଯଦନମାନେ ଭାରତକୁ ଅଧିକାର କରିବେ ।

ଷଷ୍ଠ ସର୍ଗର ଆରମ୍ଭରେ ବାମଶ୍ରୀଧୀଶ ସୁଭଳ ଦେବଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତିଗାନ କରାଯାଇଅଛି । ତାପରେ ଅନଳଦେବଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ସ୍ଵାହାଦେବୀ ସହସ୍ରଗିରି ନିକଟରେ ଆବିର୍ଭୂତା ହୋଇ ବିବ୍ୟ ଆଜ୍ୟପାତ୍ର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଅଗ୍ନିଦେବ ସେଥିରେ ବିବ୍ୟାଞ୍ଜନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଲଗାଇଦେଲେ । ଏହି ଅଞ୍ଜନ ବଳରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭବିଷ୍ୟତରେ ଭାରତରେ କଣ ଘଟିବ ତାହା ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦକ୍ଷିଣଗଙ୍ଗାର ଦୃଶ୍ୟ ସହିତ ଦ୍ଵିତୀୟ ଭିରୋଷ୍ଠ ଯୁଦ୍ଧ ନିମିତ୍ତ ସୈନ୍ୟ ସମାଗମ ଦେଖି ପାରିଲେ । ଭାରତର ପତନ ନିମିତ୍ତ ଜୟଚନ୍ଦ୍ର ଓ ପୃଥ୍ଵୀରାଜଙ୍କ ବିବାଦ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସପ୍ତମ ସର୍ଗର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବି ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଅଛନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଭିରୋଷ୍ଠ ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ସୈନ୍ୟ ସମାଗମର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଷଷ୍ଠସର୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନା ସମାପ୍ତ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ସପ୍ତମ ସର୍ଗରେ କବି ମଦ୍ରାଣ, ପ୍ରୟାଣ ଓ ସମରର ଫଳିକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରୁ ଆସିଥିବା ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ସମାଗମ ସଂବାଦ ପାଇ ପୃଥ୍ଵୀରାଜ ଯୁଦ୍ଧକୁ ବାହାରିଲେ । ପୃଥ୍ଵୀରାଜଙ୍କ ସହିତ ଅମର୍ଷୀ ଓ ତାଙ୍କ ପଛରେ ସଂଯୁକ୍ତା ଅଶ୍ଵାରେହଣ କରି ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯିବାର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କର ପାରଦର୍ଶିତା ପରିଲକ୍ଷିତ

ହୋଇଅଛି । ପୃଥିବୀର ଦୁରାଗତ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସାଦର ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ଯୁଦ୍ଧ ନିମନ୍ତେ ମନ୍ତ୍ରଣା କରିବାରୁ ସେନାପତିମାନେ ଯୁଦ୍ଧ ନକରି ସନ୍ନ୍ୟାସ କରିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ଏଥିରେ ପୃଥିବୀର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଷମ୍ଭ ହେଲେ । ତେଣୁ ଅମର୍ଷୀ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଲେ । ଫଳରେ ଅମର୍ଷୀଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ରୂପେ ବରଣ କରି ସୈନ୍ୟମାନେ ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ଅମର୍ଷୀଙ୍କ ମୁଖରେ କବି ଯେଉଁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବାଣୀ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଣ୍ଡାର ଦେଶପ୍ରେମର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ସୈନ୍ୟମାନେ ଅମର୍ଷୀଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ରୂପେ ବରଣ କରିବାରୁ ପୃଥିବୀର ତାଙ୍କୁ ଅଭିଷିକ୍ତ କଲେ ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀର ପାଟରାଣୀ ସଫୁଲ୍ତା ତାଙ୍କର ମାରଜନା ବିଧି ସମାପ୍ତ କଲେ । ତାପରେ ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ର ନାନାପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟବେଳରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇ ଉଠିଲା ଓ ତତ୍ସହିତ ଆର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଯବନପକ୍ଷୀୟ ସୈନ୍ୟମାନେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଶୁଷଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଗୌରବ-ରବି ଅସ୍ତମିତ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧର ପରିସମାପ୍ତି ସହିତ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଚକ୍ର ସମକ୍ଷରୁ ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ ହଠାତ୍ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲା ।

ଏହିଠାରେ ହିଁ ମହାଯାତ୍ରା ମହାକାବ୍ୟର ପରିସମାପ୍ତି ଦିଶିଛି । ମହାଯାତ୍ରା ଯଦି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନହୋଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଆନ୍ତା ତେବେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ମହାକାବ୍ୟ ପାଇଁ ଆମକୁ ଗର୍ବ କରିବାର ଅବକାଶ ମିଳିଥାଆନ୍ତା । ମହାଯାତ୍ରାରେ କବି ଅମର୍ଷୀଙ୍କ ମୁଖରେ ଯେଉଁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି, ସେହି

ବାଣୀକୁ ଭଞ୍ଜିକରି ଏ ଦେଶର କୌଣସି ମଜସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତି
ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ନିକଟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗୁପ୍ତ
ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ । ଏହି ଅଭିଯୋଗର ତଦନ୍ତରେ ରାଧାନାଥ
ବିଶେଷ ଭାବରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ମହାଯାତ୍ରା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିବା
ମୂଳରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ଏକ କାରଣ ।

ଯଯାତିକେଶରୀ:—

ମଗଧର ଯୁବରାଜ ଯଯାତି ଓ ରାଜଜେମା ବିମଳା
ଉପମାତାଙ୍କର କୁମନ୍ଦଣା ଫଳରେ ପିତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାସିତ
ହୋଇଥିଲେ । ଯଯାତି ଓ ବିମଳା ଦୁହେଁ ଯମଜ । ଦୁହିଙ୍କର
ରୂପରେ ଅଭୁତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିଲା । ବିମଳା ପୁରୁଷ ବେଶରେ ନିଜ
ଭାଇଙ୍କ ସହିତ ଅଣ୍ଟାରେହଣ ପୂର୍ବକ ଯାଜପୁରର ବିରଜା ମନ୍ଦିରରେ
ପଦାଞ୍ଚ କିଛିକାଳ ଅତିବାହିତ କଲେ । ଦିନେ ବିମଳା ମୃଗୟା
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବନକୁ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ଯଯାତି ମନ୍ଦିରରେ
ବସି ଫୁଲ ଗୁଚ୍ଛୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଉତ୍କଳର ରାଜଜେମା
ଲଳିତା ମୃଗୟୁବେଶରେ ଦେବା ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ସେଠାରେ ଆସି
ପହଞ୍ଚିଲେ । ଯଯାତି ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ
ହେଲେ । ଲଳିତା ସଖୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଅରଣ୍ୟକୁ ଚାଲିଗଲେ ।
ଅରଣ୍ୟରେ ଲଳିତା ପୁରୁଷବେଶ ଧାରଣ କରିଥିବା ବିମଳାଙ୍କୁ
ଦେଖି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ । ମାତ୍ର ପରେ ଜାଣିପାରିଲେ
ଯେ ସେ ଯୁବକ ନୁହନ୍ତି, ଯୁବଣୀ । ତାପରେ ଲଳିତା ବିମଳାଙ୍କୁ
ସଙ୍ଗରେ ନେଲେ ଓ ବସ୍ତ୍ରାଳଙ୍କାର ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ଯୁବଣୀବେଶ
ଧାରଣ କରାଇଲେ । ବିମଳା ରାଜ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ଅତିଥି ହୋଇ

ରହିଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରି ସେ ଯଯାତିଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହିଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ଯଯାତି ଲଳିତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବସ୍ତ୍ରାଳଙ୍କାରରେ ଭୂଷିତା ହୋଇ ଲଳିତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ଲଳିତାଙ୍କର ଆତିଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ରାତ୍ରି ସମୟରେ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଯଯାତି ରାଜ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ଦିନରେ ଯୁବତୀ ଓ ରାତ୍ରିରେ ଯୁବକ ବେଶରେ ରହିଲେ । ରାତ୍ରି ସମୟରେ ଯୁବକ ବେଶରେ ଲଳିତାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରେମ କରିବା କଥା କ୍ଷମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ରାଜା ଏ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଯଯାତିଙ୍କୁ ଅନ୍ତଃପୁରରୁ ଧରିଆଣି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ଯଯାତି କ୍ଷତ୍ରିୟଭାବରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଓ ରାଜା ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ରାଜା ସାତଜଣ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପରଦିନ ଯୁଦ୍ଧକରି ଯଯାତିଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ସେଦିନ ରାତ୍ରିରେ ବିରଜାଦେବୀ ସିଂହବାହନରେ ରାଜା ଓ ସାତଜଣ ବୀରଙ୍କୁ ସ୍ବପ୍ନଦର୍ଶନ ଦେଇ ଶୁଦ୍ଧି ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ । ଯଯାତି ତାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅନୁଗତ ଭକ୍ତବୋଲି କହିଲେ । ତେଣୁ ତା ପରଦିନ ବୀରମାନେ ଯଯାତିଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଭୟକଲେ । ରାଜା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ସ୍ବପ୍ନ ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯଯାତିଙ୍କ ସହିତ ଲଳିତାଙ୍କର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ କଲେ । ରାଜା ଯଯାତିଙ୍କୁ ଉତ୍କଳର ସିଂହାସନ ପ୍ରଦାନ କରି ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । ବିରଜାଦେବୀଙ୍କ ବାହନ କେଶରୀକୁ ନିଜ ନାମ ସହିତ ସାଲଗ୍ନ କରି ଯଯାତି ନିଜକୁ ଯଯାତିକେଶରୀ ରୂପେ ନାମିତ କଲେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଉତ୍କଳରେ କେଶରୀ ବଂଶର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା ।

ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଉତ୍କଳର ନରପତି ଯଯାତିକେଶରୀଙ୍କ ସମ୍ମାନ ଏହାଦ୍ୱାରା ହାସି

ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଭାବିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଏହା
କବିଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଳ୍ପନିକ ସୃଷ୍ଟି ।

ଦରବାର—

୧୮୯୪ ସାଲ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୨୯ ତାରିଖ ରୁଧିରାର ଦିନ
ଦୁଇଟା ସମୟରେ ବାରବାଟୀ କଲରେ ଗୋଟିଏ ଦରବାର
ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦରବାରରେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ
ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଓ କାଉଁସୁର ଜମିଦାର ଗୋବିନ୍ଦବଲ୍ଲଭ ରାୟଙ୍କୁ
ରାୟବାହାଦୁର ଉପାଧି ଦିଆଯିବାର ଥିଲା । ଏହି ଦରବାରକୁ
କଟକରେ ଥିବା ଓ କଟକ ନିକଟସ୍ଥ କେତେକ ରଜା, ଜମିଦାର
ଓ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଦରବାର
ନିମିତ୍ତ ମଣ୍ଡପ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲା । ବଙ୍ଗଳାରୁ
ସରକାରୀ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାର କମିସନର ସାହେବ
ଏହି ଦରବାରରେ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଉପସ୍ଥିତ
ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଦରବାରକୁ ଗୋବିନ୍ଦବଲ୍ଲଭ ରାୟ କେବଳ
ଆସିଥିଲେ ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଆସିପାରି ନ ଥିଲେ ।

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହିବାର କାରଣ
ତା ପରଦିନ ଜଣାପଡ଼ିଲା । ଦରବାର ଦିନ ଦୁଇଟା ସମୟରେ
ଅନୁସ୍ଥିତ ହେଲା ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସେଦିନ ଚାରିଟା ସମୟରେ
କଟକରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ ଦରବାର
ସେ ଦିନ ଅନୁସ୍ଥିତ ନ ହୋଇ ତା ପରଦିନ ଅର୍ଥାତ୍ ୩୦ ତାରିଖ
ଦିନ ହେବାର କଥା । ତେଣୁ ସେ ଦିନ ଦରବାରରେ କେବଳ
ଗୋବିନ୍ଦବଲ୍ଲଭ ରାୟ ଉପାଧି ପାଇଲେ । ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ

ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମିତ୍ତ କମିସନର କୁକ୍ ସାହେବ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ୩ ତାରିଖ ଦିନ (୩-୯-୧୮୯୪) ତାଙ୍କ କୋଠିରେ ଗୋଟିଏ ଅତିରିକ୍ତ ଦରବାର ବସାଇଥିଲେ । କବିବର ରାଧାନାଥ ଏହି ଦୁଇ ଗୋଟି ଦରବାରକୁ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦରବାର ରୂପେ ଅର୍ଥାତ୍ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଦରବାର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦବଲ୍ଲଭ ସ୍ୱୟଙ୍କ ନାମ କବି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି, ସତ; ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ହିଁ ବିଦ୍ରୁପ କରି ଏହି କବିତାଟିକୁ “ବୈପ୍ଳାସିକା ବାଣୀ” ନାମରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତା ପରେ ଏହାର ନାମ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ଦରବାର ହୋଇଅଛି ।

ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଦରବାର ଅନୁଷ୍ଠାନ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କବି ଅଜ୍ଞତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନର ଏକ ଭୁଲନାମ୍ନକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ରଜା ମହାରାଜାମାନେ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ଦରବାରକୁ ଆସିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚମତ୍କାର ଭାବରେ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଦରବାରରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଉପାଧି ପ୍ରତି କବି ନିଜର ବିରୁଦ୍ଧମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ତା ପରେ ଦରବାର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଆସନ ବିଷୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର କଳିକଳିଆକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କବି ମାନବ ସମାଜକୁ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ନିଜର ମତପ୍ରକାଶ କରି ଜନସମାଜକୁ ସାବଧାନ କରିଦେଇ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ଏ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେବା ପରେ ଯମ ଦରବାରରେ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ପାଇବା ପାଇଁ ଏହି ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟକରିବା ଉଚିତ । ତା ପରେ ରଜାମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣିବିଳାସମୟ ଜୀବନକୁ କବି ନିର୍ମମ

ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ କବି ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଦରବାରର ଶେଷଭାଗରେ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ବିଷୟରେ ନିଜର ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଦରବାର କାବ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଏକ ପୁଷ୍ଟ ରୂପରେଖ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି ଏବଂ ତତ୍ସହିତ କବିଙ୍କର ବହୁମୂଲ୍ୟ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଅନୁରାଗରେ ରଖି ଉପଦେଶର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପ୍ରବାହିତ କରିଅଛି ।

(୫) ରାଧାନାଥଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା—

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଆହରଣ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ; ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀରେ ଗୀତ ହେବା ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ “ସ୍ଵରତୀତୀକା” ରଚନା କରିଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ସେ କାଳିଦାସଙ୍କର ମେଘଦୂତକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ ଓ ୧୮୭୪ ସାଲରେ ଏହା ‘ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ମେଘଦୂତ ଅନୁବାଦରେ ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ମେଘଦୂତର ଅନୁବାଦ ପାଠ କଲାବେଳେ ସେ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ମନେକରେ—ସତେ ଯେପରି ଏହା ଏକ ମୌଳିକ ରଚନା ।

୧୮୭୭ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ “କବିତାବଳୀ”ର ବିଭିନ୍ନ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ସେତେବେଳର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହେଲେ ହେଁ ଏଗୁଡ଼ିକ ରାଧାନାଥଙ୍କର କବି-ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରି

ଅଛନ୍ତି । “ପବନ” କବିତାରେ ସେ ନିଜର ମନୋରାଜ୍ୟ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରକାଶ ସହିତ ଭାଷାର ସୌଷ୍ଟ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । “ବେଶୀଫୁହାର”ରେ କାର ଏବଂ ରୌଦ୍ରରସର ମିଳନ ହୋଇଅଛି । ନିଜର ରାଜଭକ୍ତିର ଆବେଗକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ “ଭାରତେଶ୍ୱରୀ” ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ୧୮୯୪ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ “ତୁଳସୀ-ସ୍ରବକ”ରେ ବର୍ଷା ଓ ଶରତ ଋତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଏହା ସହ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣର କେତେକ ଉପଦେଶାତ୍ମକ ପଦର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ମାତ୍ର । ଉର୍ବଶୀ କାବ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ସମାପ୍ତି ଲଭ କରିପାରି ନାହିଁ । ଦଶରଥ ବିପ୍ଳୋଗ, ସାବିତ୍ରୀ ଚରିତ ଓ ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ପ୍ରଭୃତି ରଚନା କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଅସମର୍ଥ ।

ଏହାଛଡ଼ା କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ବହୁ ସୁଦୂରଚନା ରହିଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ସାମୟିକ ଭାବରେ ରଚିତ । ସେଗୁଡ଼ିକରୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଖୋଜିବିଧିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଦ୍ୟରଚନା ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାର କଥା ।

(୭) ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଦ୍ୟରଚନା—

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ଗଦ୍ୟରଚନାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବିଷୟରେ ପାଠକ ସଚେତନ ନୁହେଁ । କାରଣ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତା ହିଁ ତାଙ୍କ କବି-ଜୀବନର ବିଶିଷ୍ଟ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ତେଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଗଦ୍ୟସୃଷ୍ଟି ବିଷୟରେ ସମାଲୋଚନା ଆଶାନ୍ୱରୁପ

ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ “ଇତାଲ୍ୟୁ ଯୁବା”, ପ୍ରବନ୍ଧ “ବିବେକୀ”, “ପାବଣୀ” କାବ୍ୟର ଉପସଂହାର, “ଉଦ୍‌ଗୀ” କାବ୍ୟର ଉପସଂହାର, ଭ୍ରମଣକାଣ୍ଡର ପନ୍ଥ, ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତନ୍ତ “ବାମଣ୍ଡା” ଜୀବନୀ “ସାର୍ ବାୟୁଦେବ ସୁତଳଦେବ” ଓ ଲିଖିତ ଶ୍ରବଣ “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି” ପ୍ରଭୃତିରୁ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟ ଜଣାଯାଏ ।

ଇତାଲ୍ୟୁ ଯୁବାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରତିଭାର ସମୁଦ୍ଭଳ ବିକାଶ ହୋଇ ନାହିଁ ସତ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥୀନରେତା ମନୋଭାବ ଓ ରସିକତା କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ହାସ୍ୟ ଓ କରୁଣ ଉଭୟ ରସର ମିଶ୍ରଣରେ ଭାବ ସୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ବିବେକୀ ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖକଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତଥା ମାନବ ଚରଣ ଅନୁଶୀଳନରେ ପାରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ବିଶେଷ ଭାବରେ ମିଳିଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଉଦାର ପ୍ରକୃତି ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପରିଚୟ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରୁ ମିଳିଥାଏ । ବହୁ ସାମାଜିକ ଶାନ୍ତିମତି, ଚଳଣି ପ୍ରଭୃତି ଏଥିରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ପାବଣୀ କାବ୍ୟର ଉପସଂହାର ଓ ଉଦ୍‌ଗୀ କାବ୍ୟର ଉପସଂହାର କେବଳ ଏହି କାବ୍ୟଦ୍ୱୟର ଅସମାପ୍ତ ଅଂଶର ଖସଡ଼ା ମାତ୍ର । ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତନ୍ତ ହସାବରେ ୧୮୮୭ ମସିହାରେ ନବସଂବାଦରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ତାଳଚେର ଓ ବାମଣ୍ଡା ଭ୍ରମଣର ବିବରଣୀ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏଥିରେ ଲହଡ଼ା ଓ କେନ୍ଦୁଝର ବୃତ୍ତନ୍ତ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ୧୮୯୭ ସାଲରେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ନବସଂବାଦରେ ପ୍ରକାଶିତ “ବାମଣ୍ଡା” ହିଁ ବାମଣ୍ଡାର ଭ୍ରମଣବୃତ୍ତନ୍ତ । ସାର୍ ବାୟୁଦେବ

ସୁତଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ସୁତଳଦେବଙ୍କର ସଦ୍‌ଗୁଣା-
ବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତ ବିଷୟକୁ
ଲିଖିତ ଭାଷଣଟି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ
ଅଧିବେଶନରେ କବିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପଠିତ ମନ୍ତବ୍ୟ । ରାଧାନାଥ ବିଭିନ୍ନ
ସ୍ଥାନକୁ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ
ଟିପାଖାତା ରଖିଥାଆନ୍ତି । ଯାହା ନୂତନ ଦୃଶ୍ୟ ବା ନୂତନ ବିଷୟ
ସେ ଦେଖନ୍ତି ବା ଶୁଣନ୍ତି, ତାହାକୁ ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିରଖନ୍ତି ।
ସେହି ଟିପାଖାତାର ଏକ ଅଂଶ ରାଧାନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ସ୍ଥାନ
ପାଇଅଛି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ଗଦ୍ୟରଚନା ପାଠ କଲେ ତାଙ୍କର ଗଦ୍ୟଶୈଳୀ
ବିଷୟରେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନଧାରଣା ଆସେ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ
ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟଶୈଳୀ ବିଶେଷ ଉନ୍ନତ ଅବସ୍ଥାରେ ନ ଥିଲା ।
ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଦ୍ୟଶୈଳୀ ସତେ ଯେପରି ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ
ଗଦ୍ୟଶୈଳୀ ପାଇଁ ସେତେବେଳେ ଏକ ନିର୍ଭର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପ୍ରଦାନ
କରିଥିଲା ।

(୨) ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟରେ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ—

ରାଧାନାଥ ପୂର୍ବ ଯୁଗରେ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣର
ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । କାରଣ ମଧ୍ୟଯୁଗର ଓଡ଼ିଆ
କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ନାୟକନାୟିକା
ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟସୃଷ୍ଟିରେ ନାୟକ
ନାୟିକାମାନେ ବିଦେଶୀୟ କଥାବସ୍ତୁରୁ ଆସିଥିବାରୁ ସମାଲୋଚକ-
ମାନେ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କର ଚରିତ୍ରରେ କୌଣସି ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ

ଦେଖିବାକୁ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଗୌରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ରଗା ଓ ନନ୍ଦକେଶରୀ ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଆ ନାୟିକାମାନଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ରୂପାନ୍ତର । ଏହିସବୁ ନାୟିକାମାନେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ହାତରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଗୌରୀର ପ୍ରଣୟ ପିପାସା, ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ରଗାର ପ୍ରଣୟ ବିତୃଷ୍ଣା ଓ ନନ୍ଦକାର ପ୍ରଣୟ ପିପାସା ମୂଳ କଥାବସ୍ତୁ ଅନୁସରଣର ଫଳ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ଏହି କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ନାୟିକାନାୟିକାମାନେ କେହି ରାଧାନାଥଙ୍କର ମାନସ ସନ୍ତାନ ନୁହନ୍ତି ।

ନନ୍ଦକାର ପ୍ରଣୟ ଲିପ୍ସାର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ସମାଲୋଚକର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ । ନିଜର ପ୍ରଣୟର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପାଇଁ ପିତା, ସମାଜ ତଥା ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ସେ ଯେପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ, ତାହା ଦୃଶ୍ୟ ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର କାବ୍ୟର ପରି ସମାପ୍ତିରେ ନନ୍ଦକାର ନିଷ୍ଫଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ପରିଣାମ ପାଠକ ହୃଦୟରେ ସମବେଦନା ଜାତ କରେ । ଏପରି ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ବହୁ ଭାବରେ ଆକ୍ଷେପ କରାଯାଇଅଛି ।

ପାଦାଂଶ କାବ୍ୟରେ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ରାଧାନାଥଙ୍କ କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ନୁହନ୍ତି । ସେମାନେ ସେହି ବିଦେଶୀ ଗଳ୍ପରୁ ଆମତ । କୌଣସି ଚରିତ୍ର ସ୍ବାଭାବିକ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଚରିତ୍ରର ଅପକର୍ମ ସାମାଜିକ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରତି ଏକ କୁଠାରାହାତ । ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର କର୍ମଲଗି ରାଧାନାଥ ନିନ୍ଦିତ ହୋଇଛନ୍ତି ସତ, ମାତ୍ର ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଉତ୍କଳ ନରେଶ ନୁହନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଆସ୍କାଇଲ୍‌ସ୍କଙ୍କ “ଆଗାମେମ୍‌ନନ” । ଠିକ୍ ସେହିପରି ପାଦାଂଶ ହେଉଛନ୍ତି ଆସ୍କାଇଲ୍‌ସ୍କଙ୍କର “କୁଟେମେନ୍‌ସ୍ତ୍ରା” !

ତେଣୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚରିତ୍ରଚିନ୍ତା ଶାସ୍ତ୍ରାବଳୀର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠି ନ ପାରେ ।

ଉଷା କାବ୍ୟରେ ଉଷା-ଜୟନ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ପୌରାଣିକ । ଆତ୍ମଲକ୍ଷ୍ମୀରେସ୍ତର କଥାବସ୍ତୁକୁ ମହାଭାରତର କଥାବସ୍ତୁ ସହିତ ମିଶାଇ ଦେଇ ରାଧାନାଥ କୁଶଳୀ ଶିଳ୍ପୀର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଚରିତ୍ର ଚିନ୍ତା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏଠାରେ ସ୍ୱାଧୀନତା କାହିଁ ? କଥାବସ୍ତୁର ସହଜ ପାଇଁ କବି ଦୈବାଶକ୍ତିର ଆଶ୍ରେ ପକିଅଛନ୍ତି । ଚିଲିକା କାବ୍ୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ କେବଳ ଶୌର୍ଯ୍ୟ-ବୀର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ପଦ୍ମାବତୀ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତୀକ । ରକ୍ତବାହୁର ଆୟୁରାଶକ୍ତି ତାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଚରିତ୍ରର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ମହାଯାତ୍ରାର କଥାବସ୍ତୁ ମହାଭାରତର ଉପାଖ୍ୟାନ ଉପରେ ଆଶ୍ରୟ କରିଅଛି । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବା ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କ ଚରିତ୍ର ବିଷୟରେ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ । ମାତ୍ର କଳିର ଆଗମନ ସମୟରେ କାମ, କ୍ରୋଧ, ଲୋଭ, ମୋହ, ମଦ, ଈର୍ଷା ପ୍ରଭୃତି ନିଜ ନିଜର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ଯେପରି ଭାବରେ ଆସିଛନ୍ତି, ତହିଁରୁ କବିଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଚିନ୍ତା ପରିକାଷ୍ଠା ସୁଚିତ । ଅମର୍ଷୀଙ୍କ ମୁଖରେ କବି ଏକ ବୀର ସୈନିକର ବାଣୀ ଗ୍ରହଣ କରି ଏକ ପ୍ରକୃତ ବୀରରୂପେ ତାଙ୍କୁ ଅମରତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଦରବାର କାବ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଧୁନିକ ସମାଜର ରାଜକର୍ମରୂପ ଓ ରାଜାରାଜୁଡ଼ାମାନଙ୍କୁ କବି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ବ୍ୟଙ୍ଗବାଣୀ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କେବଳ

ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ତତ୍କାଳୀନ ଅନୁକରଣଶୀଳ ସମାଜରେ ରାଜକର୍ମରୂପ ଓ ରାଜାବଜ୍ରାମାନେ ନିଜ ନିଜର ବାସ୍ତବ ରୂପ ଦରବାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସାମନ୍ତ-ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ମହମାୟା ଗୁଣର ସମ୍ୟକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ସମଗ୍ର ସମାଜର ଅଧୋଗତି ଦେଖି ବ୍ୟଥିତ ରାଧାନାଥ ଯେପରି ଭାବରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭାବରେ ନିଜର ଭିକ୍ତ ଅନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରି ସମାଜକୁ ସାବଧାନ ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଯଯାତିକେଶରୀ କାବ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ ଯଯାତିଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଚିନ୍ତଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କାଳ୍ପନିକ ଭାବରେ ଯେପରି ଚିନ୍ତଣ କରି ଅଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ବିଲୟୁର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଯଯାତି ଚରିତ୍ର ସହିତ ଉତ୍କଳର କେଶରୀବଂଶକୁ ଯୋଡ଼ି ଦେବାରେ ତାଙ୍କର କାଳ୍ପନିକ ଶକ୍ତି ହିଁ କେବଳ ଦାୟୀ । ଲଳିତା ଚରିତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଯେପରି କୌଣସି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଲଳିତା ସତେ ଯେପରି ଏକ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟନାୟିକା ।

ଦଶରଥ ବିଦ୍ୟୋଗ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ରକ୍ତନଦୀ ସନ୍ତରଣ, ସାବିତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ପୌରାଣିକ କଥାବସ୍ତୁର ଆଶ୍ରେପ କରାଯାଇ ଥିବାରୁ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ବିଷୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନ ଥିବାର କଥା ।

କବିବର ରାଧାନାଥ ପାବଣୀ କାବ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଚିନ୍ତଣ ଦ୍ୱାରା ଆମର ସାମାଜିକ ଜୀବିତ ମୂଳରେ କୁଠାରାଯାତ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଯେଉଁ ଆକ୍ଷେପ ହୁଏ, ତାହାର ସପକ୍ଷ ଓ

ବିପକ୍ଷରେ ବହୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଅଛି । ଆମକୁ ଏଠାରେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଆମ ସମାଜର ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ବିଦେଶୀ ସମାଜରେ । ପୁଣି ଏହି ଚରିତ୍ରର ଅପକର୍ମଜନିତ ପ୍ରତିକାର ରାଧାନାଥ ପାଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କାବ୍ୟର ଉପସଂହାରରେ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ପାଟ୍ଟନାୟକ ଚରିତ୍ର ଜରିଆରେ ଏହି ଅପକର୍ମର ପ୍ରତିକାର କରାଯାଇଅଛି । ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ରାଧାନାଥଙ୍କର ଆହରଣ ସୂଚି ନଜାଣି ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଦୋଷଯୁକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କେବଳ ଆହରଣର ସମନ୍ୱୟରେ ନିହିତ ।

(୮) ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରେମିକତା—

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସହିତ୍ୟର ଜନ୍ମଦାତା କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ବାଲୁକାଳରୁ ପ୍ରକୃତ ସହିତ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଅନୁଭୂତି ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ ନାହିଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ବୟସ ଯେତେବେଳେ ପାଞ୍ଚ ବା ଛଅ ବର୍ଷ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ମାତୃବିୟୋଗ ହେଲା । ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ମାଆଙ୍କର ଶବ ଶୁଶାନକୁ ନିଆଗଲା ଯେତେବେଳେ ରାଧାନାଥ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଶବ ପଛେ ପଛେ ଶୁଶାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତାଙ୍କର ଆଶିମା ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ଯେ ମା ମାସକପରେ ଫେରି ଆସିବେ । ସରଳପ୍ରାଣ ଶିଶୁ ରାଧାନାଥ ଏ କଥାକୁ ସତ ମଣି ବାଟରେ ଭୁଲି ବରକୋଳ ଖାଇବାପାଇଁ ଏକ ପୋଖରୀ ଦୁଡ଼ାରେ ରହିଗଲେ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ ସମୟ ପରେ ନିକଟସ୍ଥ ଶୁଶାନ ଭୂମିରେ

ଜ୍ଞାନ ଅଗ୍ନିଶିଖା ଦେଖି ଭୟପାଇ ରାଧାନାଥ ଘରକୁ ଫେରି
 ଆସିଲେ । ମାସକ ପରେ ମା ଆଉ ଫେରି ନ ଆସିବାର ଦେଖି
 ତାଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ଦୁଃଖ ଏବଂ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେଲା । ତେଣୁ
 ସେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ଶବଦାହ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଥିବା ଏକ
 ବଟବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ବସି ମା'ଙ୍କର ଶେଷକୃତ୍ୟ ସମାପନ ହୋଇଥିବା
 ସ୍ଥାନର ଭୟରାଶି ଦେଖି ନୀରବରେ ଅଶ୍ରୁତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଏହି
 ସମୟଠାରୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଉଦାସୀନତା ଦେଖା ଦେଲା ।
 ବାରମ୍ବାର ଗୋଟିଏ ଶୁଶାନର ନିର୍ଜନ ପରିବେଶରେ ବସି
 ଦୁଃଖରେ ଚିନ୍ତା କରିବା ସମୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ
 ସେ ସ୍ଥାନର ପ୍ରକୃତି ଯେପରି ଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା, ତାହା
 ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ସେହି
 ସମୟଠାରୁ ରାଧାନାଥ ଜନନୀ, ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଭାବରେ
 ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ପ୍ରକୃତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାର
 ଶକ୍ତି ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ସେ ଏହି ଶୁଶାନଭୂମିରୁ ଲାଭ କରିଥିଲେ
 ଏବଂ ପିତାଙ୍କ ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ସମୟରେ
 ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏ ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲା । ସରକାରୀ କର୍ମରୁଣ୍ଡ
 ଭାବରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ
 କରିଥିଲେ ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତିର ଟିକିନିଖି
 ବିବରଣୀ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିପଥରୁ ବାଦ୍ ଯାଇନ ଥିଲା । ପ୍ରକୃତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
 ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଏପରି ମମତା ଥିଲା ଯେ ସେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରୁ ଛୁଟିନେଇ
 ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ ।
 ଏ ପରିଦର୍ଶନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା କେବଳ ନୂଆ ନୂଆ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ
 କରି ନୂଆ ନୂଆ ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ।
 ଓଡ଼ିଶାର ଯେ କୌଣସି କବି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି

ପାରିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ସେପରି ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରକୃତିକୁ ଦେଖିଛନ୍ତି, ସେପରି ଭାବରେ ଅନ୍ୟ କେହି ଦେଖି ପାରିନାହାନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସେ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଏବେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି କବିଙ୍କର ନାହିଁ ।

ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗଭୀର ମମତା ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା, ନନ୍ଦକେଶୁରୀ, ଉଷା, ପାବଣୀ, ଚିଲିକା ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ରାଧାନାଥ ପ୍ରକୃତିକୁ ଅଗ୍ରରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଭୂଷିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ଚିଲିକାର କଥା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କାରଣ ଚିଲିକା କାବ୍ୟ କେବଳ ଚିଲିକା ହ୍ରଦର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମୁଖରିତ । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାରେ କବି ପୁଷ୍ୟାଭିଷେକ ନିମିତ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସିଥିବା ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ଆସିଥିବା ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କ କଥା କୁହାଯାଇଅଛି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ନନ୍ଦକେଶୁରୀ କାବ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ନୁହେଁ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସୈନ୍ୟମାନେ ଆସିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆ ଯାଇଅଛି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଓ ସ୍ଥାନଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିଜର ପ୍ରକୃତି-ପ୍ରେମିକତାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଉଷା କାବ୍ୟରେ କବି ପ୍ରସଙ୍ଗୋଚିତ ଭାବରେ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ଉଷାଙ୍କ ଶିକାର ସମୟରେ ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ଦୃଶ୍ୟର ଚମତ୍କାରିତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ପୁଣି ଉଷାଙ୍କ ସ୍ୱୟଂବର ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ

ଆସିଥିବା ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁରାଜ୍ୟରୁ ରାଜକୁମାରମାନେ ଆସିଥିଲେ ସେ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ପାଟଣାକାବ୍ୟରେ କବି ଦୋଳମହୋତ୍ସବ ଉପଲକ୍ଷେ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ମୟୂରଭଞ୍ଜରୁ ବିଜୟବାହୁ ଅଗ୍ନି-ସନ୍ଦେଶ ଦ୍ଵାରା ଆସିବାବେଳେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନଦେଇ ଅଗ୍ନି-ସନ୍ଦେଶ ଆସିଥିଲା ସେ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ମନୋରମ ହୋଇଅଛି ।

ଚିଲିକା କାବ୍ୟରେ କବି ଚିଲିକାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚିଲିକାର ଖରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଦେଶର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିଜର ପ୍ରକୃତି ପ୍ରେମିକତାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଶରତ୍ଵଳାଳୀନ ସଂଧ୍ୟାରେ ଚିଲିକାଝରର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଅମରତ୍ଵ ଲଭି କରିଅଛି । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଏହି ଚିଲିକାକାବ୍ୟରୁ ହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଚିଲିକାର ପ୍ରକୃତି କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ପ୍ରକୃତି ସତେ ଯେପରି ଜୀବନ୍ତ । ମନୁଷ୍ୟର ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ପ୍ରକୃତି ଏଠାରେ ସମଭାଗୀ । ତେଣୁ କବିବର ରାଧାନାଥ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତିକୁ ପ୍ରାଣପ୍ରାରୂପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତିର ଅପୂର୍ବ ଆନୁପ୍ରାଣ କେବଳ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ସମ୍ଭବପରି ହୋଇଥିଲା । କବିବର ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅନୁରୂପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ, ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ବା ଗ୍ରୀଷ୍ମ, ବର୍ଷା ପ୍ରଭୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ପ୍ରକୃତିକୁ ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଭଳି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିନାହାନ୍ତି ।

ପ୍ରକୃତିକୁ ପ୍ରାଣପ୍ରାର୍ଥ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି କାବ୍ୟର କଳେବର ମଧ୍ୟରେ ତାକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ସେ ନିଜର ବଶିଷ୍ଠ ଚନ୍ଦ୍ରାଧାରର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ପ୍ରକୃତି କବିଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଅନୁପମ । ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଅସମ୍ଭବ, କେବଳ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଥିଲେ ଥାଇପାରେ ।

କେବଳ ଉତ୍କଳର ପ୍ରକୃତି ନୁହେଁ ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନର ପ୍ରକୃତି ଚିଲିକା ଓ ମହାଯାତ୍ରାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏକାବେଳେକେ ଜୀବନ୍ତ । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମ ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଯେ ଜନ୍ମଭୂମିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବୋଲି ଜଣାଯାଇଅଛି । ଚିଲିକାର ପଶ୍ଚିମ ଶୀର୍ଷରେ କବି ତାଙ୍କର ଶେଷଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବା ଇଚ୍ଛା ପୋଷଣ କରି ଯେଉଁ କେତେକ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ଯାହା ତାଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ପ୍ରକୃତି-ପ୍ରେମିକତାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

ପ୍ରକୃତିକୁ ଜୀବନ୍ତ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ରାଧାନାଥ ହିଁ ଅଗ୍ରଣୀ । ରକ୍ତବାହୁ ଆତ୍ମମଣର ପ୍ରତିଶୋଧ କେବଳ ପ୍ରକୃତି ନେଇ ପାରିଛି । ପ୍ରକୃତିର ଉଦ୍ୟମ ତାଣ୍ଡବଲୀଳା ସେଠାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପୁଜର ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାରେ ପ୍ରକୃତି କେଉଁଠାରେ ଶାନ୍ତ କୋମଳ, କେଉଁଠାରେ କ୍ଷମ ଓ ସୁଖି କେଉଁଠାରେ ଗନ୍ଧୀର । ତେଣୁ ପ୍ରକୃତିର ରୂପ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚନାକୁ ସାବଲୀଳ କରିଅଛି ।

(୯) ରାଧାନାଥଙ୍କର ସ୍ବଦେଶ ପ୍ରୀତି—

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜୀବନର ଯେ କୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ତାଙ୍କର ଦେଶପ୍ରେମର ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ଆଦର୍ଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପିତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ପ୍ରଭାବିତ ରାଧାନାଥ ନିଜ ଦେଶକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାକରିବାକୁ ଶିଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସେ ଯେତେବେଳେ କାବ୍ୟ କବିତା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ସ୍ବଦେଶପ୍ରୀତି ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଅନେକ ସମାଲୋଚକ ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କୁ ମନୋବୃତ୍ତିର କବିରୂପେ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭାରରୁ ତାଙ୍କର ସ୍ବଦେଶ ପ୍ରୀତିର ଅପୂର୍ବ ଉଦାହରଣ ମିଳିଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେତେ ଯେତେ ନିନ୍ଦା ବା କୁସାରଟନା କରାଯାଇଥିଲା ତାହା ଏକାଧିକ କାରଣର ଫଳ ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ।

କବିବର ରାଧାନାଥ “ଶିବାଜୀଙ୍କ ଉତ୍ସାହବାଣୀ” କବିତାରେ ତାଙ୍କର ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଭାବଧାରର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ବିଦେଶୀ ଯବନ ଏ ଦେଶକୁ ଅଧିକାର କଲେ ଏ ଦେଶବାସୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଶୋଚନୀୟ ହେବ ସେ କଥା ସେ ଶିବାଜୀଙ୍କ ମୁଖରେ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ ହେବା ପାଇଁ ଉଦ୍ବୋଧନ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି କବିତାଟି ଲିଖିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏ ଦେଶର କୌଣସି ପରଶ୍ରୀକାନ୍ତର ବ୍ୟକ୍ତି ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଲେ ଯେ ରାଧାନାଥ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଏ ଦେଶରୁ ତଡ଼ିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ବୋଧନ ଦେଇ କବିତା ଲେଖିଅଛନ୍ତି । କେବଳ “ଶିବାଜୀଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ବାଣୀ ନୁହେଁ” ମହାଯାତ୍ରାରେ କବି ଅମର୍ଷିଙ୍କ ମୁଖରୁ ଯେଉଁ

ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବାଣୀ ଶୁଣାଇଥିଲେ ତାହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ହେଇଥିଲା । ରାଧାନାଥ ଏଥିରେ ନିତାନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଶିବାଜୀଙ୍କ ଉତ୍ସାହବାଣୀ ଓ ଅମର୍ତ୍ତିବାଣୀକୁ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହି କାରଣରୁ ମହାଯାତ୍ରା ଭଳି ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମହାକାବ୍ୟ ଅସଫର୍ଯ୍ୟ ରହିଗଲା ।

କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରେମିକତା ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତିର ପରିରୂପକ । ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତର ଅନେକ ସ୍ଥାନର ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ତାଙ୍କର ଚଳିତା କାବ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏହି କାବ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତିର ଅପୂର୍ବ ଉଦାହରଣ ଦେଖା ଦେଇଅଛି । ଚଳିକା ଭଳି ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କବି ନିଜର ମନୋଭାବକୁ ସ୍ପଷ୍ଟତର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଚଳିକାକୁ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ଆଧାର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ବା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବା ସମ୍ପଦର ଅଭାବ ନଥିଲେହଁ ଏହିସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ଭାରତର ଲୋକଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ଆସିପାରି ନଥିବାରୁ କବି ଶେଷ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳରେ କବି ବା ପ୍ରସ୍ଥାଙ୍କର ଅଭାବ ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଏହି ଅଭାବର ଦୁର୍ଭାଗରଣ ଲାଗି ସେ ବାଣୀପାଣିଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଅଛନ୍ତି । ଚଳିକା ହ୍ରଦକୁ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ଭିତରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନ ଦେବାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଉତ୍କଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ।

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ କଥା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ପାରେ । କବିବର ରାଧାନାଥ ୧୮୯୦ ସାଲରେ ପାବଂଶୀ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପାବଂଶୀ କାବ୍ୟକୁ ପାଠକର ଏ ଦେଶର ପାଠକଗଣ ରାଧାନାଥଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କରି ନ ଥିଲେ । ରାଧାନାଥ-ବିରୋଧୀ ସାହିତ୍ୟ ସମୀକ୍ଷକଗଣ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଏହି କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପିତା ଓ କନ୍ୟାର ପ୍ରଣୟ କାହାଣୀ ପାଠକର ତାହାଙ୍କୁ ବିଜାଣାୟ ମନୋବୃତ୍ତିର ଲୋକ ବୋଲି ପ୍ରବୃତ୍ତ କଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜବଂଶ ନାମରେ ଏପରି ଏକ ଅପକୀର୍ତ୍ତିର ପ୍ରବୃତ୍ତ ରାଧାନାଥଙ୍କର ବିଜାଣାୟ ମନୋବୃତ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ନିନ୍ଦା ରଚିତ ହେଲା । ରାଧାନାଥ ଏହି ନିନ୍ଦା ରଚନାକାରୀମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞତାରେ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ । କାରଣ ପାବଂଶୀ କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜବଂଶର କାହାଣୀ ନୁହେଁ । ଏହି କଥାବସ୍ତୁରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଆହରଣ-ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପାଠକ ସମାଜ ଅଜ୍ଞ ଥିଲେ । ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଜାଣାୟ-ବିରୋଧୀ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରାଯିବାରୁ ରାଧାନାଥ ୧୮୯୧ ସାଲରେ ଚଲିକା କାବ୍ୟ ଜରିଆରେ ଏ ଜାତିକୁ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ଜଣାଇଥିଲେ । ଚଲିକା କାବ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ମନୋବୃତ୍ତି ଜାଣାୟ ବିରୋଧୀ ନୁହେଁ । ଏ ଦେଶ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଗଭୀର ମମତା ଅଛି ଏବଂ ଏ ଦେଶର ପ୍ରଶଂସା ଗାନ କରିବାରେ ସେ ଶତମୁଖ । ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସାରିବାପରେ ସେ ମହାଯାତ୍ରାରେ ଉତ୍କଳ ତଥା ଭାରତର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିଜର ମହାଭାରତୀୟ-ପ୍ରୀତି ଭାବ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ମହାଯାତ୍ରା ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଦୋଷରୁ ଅସମାପ୍ତ ରହିଗଲା ।

ଜନ୍ମଭୂମିର ଜୟଗାନ କରିବା ତାଙ୍କର ଥିଲା ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଜନ୍ମଭୂମିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତ ଅଭାବରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଉତ୍କଳର ନଦନୟା, ହ୍ରଦ ଓ ପବନମାଳାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଭାରତରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲଭ କରିଥିବା ନଦନୟା, ହ୍ରଦ ଓ ପବନ ସହିତ ତୁଳନାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଚଳିକା କାବ୍ୟରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ସୁଦ୍ର ଶିପ୍ରା ସ୍ରୋତ ବିଖ୍ୟାତ ଜଗତେ
ମହାନୟା ନାମ ରହିଲ ଗୁପତେ ।
ସୁରୁପା ଅଂଶୁପା ଲୋକେ ଅଗୋଚର
ପୂଜ୍ୟାସ୍ତବ ହେଲ ଗୋଷ୍ଠଦ-ପୁଷ୍କର ।”

“ଖବ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରୀନ୍ଦ୍ର ବୋଲିଏ
ମହାଘର୍ଥ ରୂପେ ଲୋକେ ପୂଜାପାଏ ।
ସ୍ଵଭାବେ ଗିରୀନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ମେଘାସନ
ଲଭିନାହିଁ ଗିରି-ସମାଜେ ଆସନ ।”

ଏହି ଖେଦୋକ୍ତି ଭିତରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ମର୍ମବେଦନା ତାଙ୍କର ଦେଶପ୍ରିତିର ଏକ ନିର୍ଭୁଲ ଧାରଣା ଦେଇଥାଏ । ମହାଯାତ୍ରାରେ କବି ଦେଶପ୍ରିତିର ଯେଉଁ ଅମର ନିଦର୍ଶନ ରଖିଯାଇଛନ୍ତି ତାହାର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ମହାଯାତ୍ରାରେ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରୀମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କବିଙ୍କ ଲେଖନୀର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛି । ଭାରତର ଅତୀତ ଗୌରବର ସ୍ମୃତି ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । କେବଳ ଅତୀତର ସ୍ମୃତିଚିନ୍ତନରେ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିନାହିଁ, ଭବିଷ୍ୟତର ଉତ୍କଳତର

ସ୍ବପ୍ନର ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଅଜ୍ଞାନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛି । ଚଳିକା
କାବ୍ୟର ଉପସ୍ଥାପନରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପାହୁଲଣି ଘୋର ତାମସୀ ସାମିନୀ
ଫୁଟିବ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାଷା-କମଳନା ।”

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ଭବିଷ୍ୟତ ଉନ୍ନତ ପାଇଁ କବିଙ୍କର ଏହି ଆଶା-
ପ୍ରକାଶ ତାଙ୍କ ଜାତୀୟ ଚେତନାର ଏକ ଉଦାହରଣ । ଦେଶର
ସ୍ବାଧୀନତା ଲୁପ୍ତ ହେଲେ କି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଅବସ୍ଥା ଉତ୍ପଳିବ, ଏବଂ
ପରାଧୀନତା କିପରି ଅସହ୍ୟ ସେ ବିଷୟରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ବିଗ୍ବଜୟୀ ଆର୍ଯ୍ୟସିଂହ ଭିରସେ ଜନମି,
ହେଲକି ଅକ୍ଷୟ ଅହୋ ! ନିଜସ୍ବ ରକ୍ଷଣେ ?
ହିମ ଉର୍ଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭୀମ ହିମାଦ୍ରି-ପ୍ରାଚୀରେ
ଦୁର୍ଗମ ଭରତ ଦୁର୍ଗ କାପୁରୁଷ ହାତେ,
କେ କହିବ କିମ୍ପା ମୋତେ ଅପିଲେ ବଧାତା ?
ହା ଦୈବ ! ଜମୁକ ପଣି ହର୍ଯ୍ୟସ ଗୁହାରେ
ଗୋଇଁଠା ପ୍ରହାର ନେବ ତା ମୃଗୁଁ ଓଟାର
ଗ୍ରାସ ତାର, ହର୍ଯ୍ୟସ ତା ସହିବ ମଉନେ
ଏ ଲଞ୍ଜନା ଥିଲଟିକି ଆର୍ଯ୍ୟର ଲଲଟେ !”

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ଗୌରବ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି
ନନ୍ଦକେଶୁରୀ କାବ୍ୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ସା’ର ଶାନ୍ତିରାଜ ଅମର ସାକ୍ଷିଣୀ
ନାଉରାୟା ପଦେ ବହେ ତରଙ୍ଗିଣୀ,

ଏକାମ୍ରେ ଯାହାର ଅସଂଖ୍ୟ ଦେଉଳ
ଦିଶେ ଯଶୋରାଶି ହେଲ ପରି ଠୁଳ,
ଯାର କାର୍ତ୍ତିମାଳା ଏହି ପୂଜଳା
କାଠଯୋଡ଼ି-ରୂପ ନିତମ୍ବେ ମେଖଳା ।”

ପୁଣି ମହାଯାତ୍ରାରେ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାପାଇଁ
ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କ ମୁଖରେ କବି ପ୍ରକାଶ କରାଇଛନ୍ତି—

“ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦଳେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯେହ୍ନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଲଳିତ
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏ ଉତ୍କଳ ଭୂମି ଗୁଣେ ଗଣପୂର୍ଣ୍ଣ,
ଯାମେ ଯାର ରାଶିକୁଳ୍ୟା, କପିଶା ଉତ୍ତରେ,
ପଶ୍ଚିମେ ଭାର୍ଗବୀ ଶ୍ରମ ମହେନ୍ଦ୍ର ଶିଖରୀ” ।

କବିଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମିଠାରୁ ଅଧିକ ପବନ ସ୍ଥାନ
ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ଉତ୍କଳର ପବନତା ପ୍ରତିପାଦନ ପାଇଁ ସେ
ଯଯାତି କେଶରୀରେ ଲେଖିଛନ୍ତି :—

“ପୁଣ୍ୟ ଭୂମି ନୋହି ଥିଲେ କି ଏ ବାଳା
ଜନମିଥାନ୍ତା ଉତ୍କଳେ

ଦ୍ବିଦଶ ଗାମିନୀ ସୌଦାମିନୀ କେବେ
ଫୁରେ କି ବସୁଧା ତଳେ ?”

ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମି ଓ ଦେଶ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କିପରି ମହାନ
ତାହା ସେ ଶିବାଜୀଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

“ଏ ଭାରତ ଭୂମି ଆମ୍ଭର ଜନନୀ
ପୁଣ୍ୟଭୂମି ନାହିଁ ସରି ଏହାର
ଅମୂଲ୍ୟ ଦୁର୍ଲଭ ରତନର ଖଣି
ସବୁଦେଶ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶ ସାର ।”

କବିଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତି ବା ସ୍ୱଦେଶ ବୟାଳତା ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିବା ସମୟରେ କବିଙ୍କର ଉଦାର ମନୋବୃତ୍ତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତାରୁଡ଼ିକରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଦେଶପ୍ରୀତିର ପରିଚୟ ମିଳେ ତାହା ସ୍ୱାକର୍ଷଣୀୟ ଶୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନୁହେଁ । କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଉଦାର ମନୋଭାବ ତାଙ୍କୁ ଅମର କରି ରଖିଅଛି ଓ ରଖିଥିବ ମଧ୍ୟ । କବିଙ୍କର ଦେଶପ୍ରୀତିର ଅମର ନିଦର୍ଶନ ଭାରତ ଗୀତିକା । ଏହି ଭାରତଗୀତିକାର ପ୍ରଥମ ପଦ ହିଁ କବିଚିତ୍ରର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛି ।

“ସବେଷାଂ ନୋ ଜନମା ଭାରତ

ଧରଣୀ କଳ୍ପଲତେୟଂ,

ଜନମା-ବୟାଳ ତନୟ ଗଣେଷ୍ଠତ୍—

ସମ୍ୟକ୍ ଶମ୍ଭୁ ବିଧେୟଂ ।”

(୧୦) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସ୍ଥାନ :—

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯୁଗପ୍ରସ୍ଥା କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ସ୍ଥାନ ସୁବିଦିତ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ପରମ୍ପରାରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ମୁକ୍ତ କରି ଏକ ନୂତନ ରୂପରେ ଓଡ଼ିଆ କବିତାକୁ ରାଧାନାଥ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତିରେ ଶିକ୍ଷିତ ରାଧାନାଥ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇ ତାର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସମାଜରେ

ସେତେବେଳେ କେବଳ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀ ତ ନଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ଆଧୁନିକତାକୁ ସର୍ବାନ୍ତକରଣରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବାକୁ ଉଚିତ ମନେକରୁ ନ ଥିଲେ ସେହିମାନେ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ବିପକ୍ଷରେ ମତପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ରାଧାନାଥ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଏକ ବିସମ୍ବାଦ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ଦୁଇଟି ଦଳରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀମାନେ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁପ୍ରକାର ଅଶୋଭନୀୟ କାଣ୍ଡ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ତାହା ଏକ ସ୍ଥାନ ରୁଚିର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ଆଧୁନିକତାର ପ୍ରସାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାର ଗୌରବ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା ।

ରାଧାନାଥଙ୍କର କାବ୍ୟରଚନାର ମୂଳକଥା ନ ଜାଣି ଯେଉଁମାନେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ନିନ୍ଦାଗାନ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଅପତେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଅଛି । ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁରେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସମନ୍ୱୟ ସମ୍ପାଦନ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଏକ ଯାଦୁକର ଶକ୍ତି ପରି ଦେଖା ଦେଇଅଛି ।

ବହୁ ଭାଷାସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା । ସେହି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟବଳରେ ରାଧାନାଥ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ମାନର ଯୋଗ୍ୟ । ସରକାରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ଉଚ୍ଚତମ କର୍ମଚାରୀର ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରି ରାଧାନାଥ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ

ନୂତନ ରୂପର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ସେହି ରୂପ ହିଁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସୁଦୂର ପ୍ରସାସ । ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଏକ ମହାନ୍ ପରମ୍ପରାରେ ପରିରୁଳିତ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସମୟରେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ନାଟକ, ଉପନ୍ୟାସ, କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ପ୍ରଭୃତିର ଯେଉଁ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହେଲା ସେଥିପାଇଁ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଦାନ ଅସୀମ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ପରୋକ୍ଷ ପ୍ରଭାବ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ଏ ଦେଶରେ ବହୁ ଲେଖକ, କବି, ନାଟ୍ୟକାର ପ୍ରଭୃତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କୁ ଯୁଗପ୍ରସ୍ଥାର ଗୌରବ ଦିଆଯାଇଥାଏ । କାରଣ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଯାତ୍ରା କିଛି ନୂତନତ୍ବ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ତାହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ରାଧାନାଥ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କବିମାନେ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶରେ ପରିରୁଳିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସ୍ଥାର ଆସନ ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

କ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ

(୧) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ—

ଭଞ୍ଜଯୁଗର ଅବସାନ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ ଯୁଗର ସୁନ୍ଦରୀ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟୟ ରୂପେ ଦେଖା ଯାଇଥିଲା । କବିବର ରାଧାନାଥ ୧୮୭୪ ସାଲରୁ ୧୯୦୩ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ୪୦ ବର୍ଷକାଳ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷାବିଭାଗ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥାଇ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଏଫ୍. ଏ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୀମିତ ଥିଲେ ହେଁ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ, ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ, ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତ ଓ ପୁରାତନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ଭାଷା-ସାହିତ୍ୟରେ ପଣ୍ଡିତ ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଯେଉଁ ବିପୁଳ ଦାନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କୁ ଏକ ଯୁଗପ୍ରସ୍ଥାର ଆସନ ଦେଇଅଛି । କାବ୍ୟ ପୃଷ୍ଠି ପାଇଁ ସେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କଥାବସ୍ତୁର ସମନ୍ୱୟ ସଂପାଦନ କରି ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ଶ୍ରେଣୀ ଦ୍ୱାରା ଅତି ନିର୍ମମ ଭାବରେ ସମାଲୋଚିତ

ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ବିଦେଶୀ ଗନ୍ତୁର ଆଧାରକୁ ଏ ଦେଶର ପରମ୍ପରାରେ ସ୍ଥାପିତ କରିବାର ଅପୂର୍ବ କୌଶଳ ଯୋଗୁଁ ସେ ସମ୍ମାନାର୍ହ । ତାଙ୍କର ନନ୍ଦକେଶରୀ, ଉଷା, ପାବଣୀ, କେଦାର ଗୌରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟରେ ବିଦେଶୀ କଥାବସ୍ତୁର ଆରୋପ ଯେପରି ହୋଇଅଛି ଚଳିକା, ମହାଯାତ୍ରା, ଭୁଲସୀସ୍ରବକ ଓ ମେଘଦୂତ ପ୍ରଭୃତିରେ ଭାରତୀୟ ଜୀବନର ଜାଣାଶୁଣା ସେହିପରି ଖ୍ୟାତି ପାଇଅଛି । ପ୍ରକୃତିକୁ ଏକ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମଣ୍ଡିତ କରିବା ହିଁ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଗୌରବ ।

ଏହି ଯୁଗର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଧାନ କବି ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଉପରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ବା ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ମଧୁସୂଦନ କଟକରେ ଏଫ୍.ଏ. ପଢ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧ୍ୟାପକ ହରିନାଥ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ଆସି ପ୍ୟାରୀମୋହନଙ୍କ ସହିତ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନରେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାକୁ ବହୁପରିମାଣରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥିଲା ।

ବ୍ରାହ୍ମବାଦୀ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବରେ ପରିସ୍ପୃଷ୍ଟିତ । ତାଙ୍କର ସୀତା ବନବାସ, ରବିପ୍ରାଣେ ଦେବାବତରଣ ଓ ଜୀବନଚନ୍ଦ୍ରା ପ୍ରଭୃତିରେ ତାଙ୍କ ମାତୃବାଦ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଇଂରାଜୀ ଓ ସଂସ୍କୃତରୁ କେତେକ ଅନୁବାଦ ସେ କରିଥିଲେ ହେଁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକଳ୍ପନା ରଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟର ସେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ପ୍ରବନ୍ଧ, ନାଟକ,

କବିତା, ଯାହାକି ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ସେ ସବୁର ଅନ୍ତରାଳରେ ରହିପାରି ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଆନନ୍ଦମୟ ଭାବନାର ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥଳରେ ସାର୍ଥକ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି ।

ରାଧାନାଥ ଏବଂ ମଧୁସୂଦନଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ଏ ଯୁଗରେ ଆଉ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟରଥୀଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନା ପ୍ରଣିଧାନ-ଯୋଗ୍ୟ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଉପନ୍ୟାସିକ ଓ ନାଟ୍ୟକାର ରାମଶଙ୍କର ରାୟ । ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଜୀବନରେ ସେ କବିତା ରଚନାରେ ଯେଉଁ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଅବସ୍ମରଣୀୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ନାଟ୍ୟକାର ରୂପେ ସେ ନିଜର ସ୍ଥାନ ଦାବୀ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବିବାସିନୀ ଉପନ୍ୟାସରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକାଶିତ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସ ଅପେକ୍ଷା ଉପନ୍ୟାସର ଆଜ୍ଞାନ ଶୈଳୀ ଅଧିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ବିବାସିନୀ ପଦ୍ମମାଳୀ ଅପେକ୍ଷା ବିଶେଷ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଅଛି । କାଞ୍ଚକାବେଶ ନାଟକ ପୂର୍ବରୁ ବାବାଜୀ ନାଟକରେ ନାଟକୀୟ ଲକ୍ଷଣ ସାର୍ଥକ ଭାବରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ନ ହେବାରୁ କାଞ୍ଚକାବେଶ ଯଥାର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ନାଟକ ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ସଦାବେଳେ ମହାଭାରତୀୟ ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ୧୮୯୨ରୁ ୧୯୦୩ ସାଲ ଭିତରେ ଘଟିଥିଲା । ଇନ୍ଦୁମତୀ, ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ, ନୀଳକବି ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ରଚନାଗୁଡ଼ିକ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ରଚିତ ହୋଇଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ କବିବର ରାଧାନାଥ । ୧୯୦୩ ସାଲ ପରେ ୧୯୧୦ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଲେଖନୀ

ରୁଲନା ବନ୍ଦ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୧୦ ସାଲରୁ ପୁଣି ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଦ୍ବିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବି ବା ଲେଖକମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ବଳବତ୍ତର କରି ଗଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତା ପାଇଁ ଏକ ଉନ୍ନତ ପୃଷ୍ଠ ଭୂମି ନିର୍ମାଣ କରିଅଛି । ଏ ଯୁଗରେ କେବଳ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ବୀକୃତ ହେଲେହେଁ ଗଦ୍ୟର ବିକାଶ ଲାଗି ଯଥେଷ୍ଟ ସଙ୍କେତ ମିଳିଛି । ମଧୁସୂଦନ, ରାମଶଙ୍କର, ରାଧାନାଥ ପ୍ରମୁଖ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଲେଖନୀୟ ଗଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟ ଉଦ୍ଦିମାର ଉଠିଥିଲେ ହେଁ ଆଧୁନିକ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ଆଉ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟରଥୀଙ୍କର ଦାନ ଅପରିସୀମ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବ୍ୟାପକବି ଫକୀରମୋହନ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗଳ୍ପ, ଉପନ୍ୟାସ ଜରିଆରେ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର ସାଧନା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନତିକ୍ରମ୍ୟ ।

(୨) ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ—

ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ	୧୮୯୭ ସାଲ
ଲଛମା	୧୯୦୧ ସାଲ
ମାମୁଁ	୧୯୧୩ ସାଲ
ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ	୧୯୧୫ ସାଲ

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ଜୀବନରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ସଙ୍କେତ ଦେଖାଗଲେହେଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ୧୮୯୭ ସାଲରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ

୧୮୭୧ ରୁ ୧୮୯୭ ସାଲ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ କର୍ମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଛି । ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ରୂପରେ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ କର୍ମରୁ ଅବସର ନେବାପରେ ୧୮୯୭ ସାଲରେ ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶରେ ତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ପଦର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ମିଳିଅଛି । ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସର ଏକ ମୌଳିକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଲା ଯେ, ସେଥିରେ ଆମ ସମାଜର ଟିକିନିଖି ବିବରଣୀ ଅତି ବାସ୍ତବ ରୂପରେ ରୂପାୟିତ । ୧୮୯୭ ସାଲ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସୂତ କାବ୍ୟକବିତା ବା କଥାକାହାଣୀର ଯେଉଁ ପରମ୍ପରା ଗଢ଼ି ଆସୁଥିଲା, ତାହା ଏହିଠାରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ବାସ୍ତବତାର ଚିତ୍ରଣରେ ରୂପାୟିତ ହେଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ, ରାମ ସୀତା, ରାଜକୁମାର, ରାଜଜେମା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଜୀବନର କାଳ୍ପନିକ ଚିତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତେ ଆମ ସମାଜର ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀଠାରୁ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେତେପ୍ରକାର ଚରିତ୍ର ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରନ୍ତି, ସେହିମାନେ ହିଁ ସେନାପତିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲେ । ଶାରିଆ, ଭଗିଆ, ଚମ୍ପା, ମଙ୍ଗରାଜ, ନଟବର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଜୀବନର ବାସ୍ତବରୂପ ସତେ ଯେପରି ସେନାପତି-ସାହିତ୍ୟ ମୁକୁରରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇ ଉଠିଛି ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ୪ଟି ଉପନ୍ୟାସ ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନର ଭିତ୍ତିଭୂମିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଏହି ୪ଟି ଉପନ୍ୟାସରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନର ଫାର୍ସ ୨୦୦ ବର୍ଷର (୧୭୨୦-୧୯୨୦) ସାମାଜିକ ଇତିହାସ ନିଖୁଣ ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନରେ ଶୋଷକ ଓ ଶୋଷିତ ସମସ୍ୟାକୁ ରୂପଦାନ
 କରିଛି “ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ” । ସ୍ୱାମୀଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ
 ଶୋଷକ ଶ୍ରେଣୀର ଐତିହାସିକ ପ୍ରତିନିଧି । ଏହି ଶୋଷକ ଶ୍ରେଣୀର
 ବୁଦ୍ଧି, କୌଶଳ, ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତରେ ନିରାଶ ଦରିଦ୍ର ଜନସାଧାରଣ କିପରି
 ଶୋଷିତ ହୁଅନ୍ତି, ତାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉଦାହରଣ ଶାରିଆ ଓ ଭଗିଆ ।
 ମରହଟ୍ଟା ଶାସନ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନ କିପରି ଭୂତସୃଷ୍ଟ
 ଥିଲା, ଧନ ଜୀବନ କିପରି ନିରାପଦ ନ ଥିଲା, ତାର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର
 ଚିତ୍ର ଦେଇଛି ଲକ୍ଷ୍ମଣ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଭିମାନ ସମାଜରେ ଇଂରେଜ
 ସୁବିଧାବାଦୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମୟରେ ସାର୍ଥୀନ୍ଦେଶୀ ସମ୍ପତ୍ତିଲିପ୍ତା ଓ
 ଯଶଲିପ୍ତା କିପରି ଭାବରେ ସମାଜକୁ ଅନ୍ଧ କରିଥିଲା, ତାହା
 ‘ମାମୁ’ ଉପନ୍ୟାସରେ ଚିତ୍ରଣ ହୋଇଅଛି । ଶୁଣାଯାଏ ୧୯୧୬ରୁ
 ୧୯୧୫ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଞ୍ଜିକରି ନନ୍ଦକିଶୋର ତାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା-
 ସମୂହର ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଥିବା ସମୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ
 ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିଲେ । ଏପରିକି ଫକୀରମୋହନ ନନ୍ଦକିଶୋରକୁ
 ନିଜ ଗୃହରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ଦୁଇ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
 ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ହୁଏ । ନନ୍ଦକିଶୋର ତାଙ୍କର ଜଣେ
 ବନ୍ଧୁଙ୍କର ମାମୁ ତାଙ୍କ ଭଣଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅତ୍ୟାଚାର
 କରିଥିଲେ, ସେହି କାହାଣୀଟି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା
 କରିଥିଲେ । ସେ ବର୍ଣ୍ଣନାଟି ଶୁଣି ଫକୀରମୋହନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମର୍ମାହତ
 ହୋଇଥିଲେ ଓ ସେହି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ୧୯୧୩ ସାଲରେ
 ମାମୁ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଆଧୁନିକ
 ଶିକ୍ଷାଭିମାନ ସମାଜରେ ଯେଉଁ ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ବାବୁ ଶ୍ରେଣୀ ଉନବିଂଶ
 ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା, ସେହି ଶ୍ରେଣୀର
 ବିକୃତ ଆଭିଜାତ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ‘ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ’ ଉପନ୍ୟାସ ରଚିତ ।

(୩) ପକୀରମୋହନଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସର ଐତିହାସିକତା ।

ପକୀରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟ ଉପନ୍ୟାସ ଲଛମା ହେଲେହେଁ ଲଛମାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାବଳୀର ସମୟ ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାବଳୀର ସମୟର ପ୍ରାୟବର୍ତ୍ତୀ । ଲଛମା ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ । ଇତିହାସର ସତ୍ୟତାର ଅବମାନନା ଏଥିରେ କରାଯାଇ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ତଥାପି ଉପନ୍ୟାସ ହିସାବରେ ଐତିହାସିକ କଥାବସ୍ତୁକୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଯେତକ କଳ୍ପନା ଯୋଗ କରିବାର କଥା, ତାହା କରାଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ଲଛମା ଉପନ୍ୟାସ କେବଳ ଲଛମା ଓ ବାଦଲଫି ଜୀବନର ଇତିହାସ ନୁହେଁ । ଏହା ୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସାମନ୍ତବାଦୀ ସତ୍ୟତାର ପତନୋନ୍ମୁଖୀ ଅବସ୍ଥାର ଏକ ନିଛକ ଇତିହାସ । ନବାବ ଆଲିବର୍ଦ୍ଦୀଖାଁଙ୍କ ସମୟରେ ୧୭୪୨ ଓ ୧୭୪୩ ସାଲରେ ଦୁଇଥର ବର୍ଗୀଅତ୍ୟାଚାର ହେତୁ ରାଜ୍ୟରେ ବିପତ୍ତି ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ବର୍ଗୀ ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ମୁକ୍ତ ରଖିବା ନିମନ୍ତେ ନବାବ ଗୋଟିଏ ଛଳନାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ବର୍ଗୀମାନଙ୍କର ନେତା ଶ୍ରୀଧର ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଏକ ସନ୍ଧି କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମାନକରକୁ ଡକାଇ ଅଣାଯାଇ ଥିଲା । ସନ୍ଧି ପରିବର୍ତ୍ତେ ସେଠାରେ ୧୭୪୪ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚ ୩୧ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କୁ ନିର୍ମମ ଭାବରେ ହତ୍ୟା କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲଛମା ଉପନ୍ୟାସରେ ଅଛି । ଆଲିବର୍ଦ୍ଦୀଖାଁଙ୍କ ନିକଟରୁ ସେକ୍ ସମର ଖାଁ ବାଲେଶ୍ଵରର ସୋରୋ ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ମିରକାଶିମଙ୍କ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ପକ୍ଷ ଆଣିଥିଲେ, ତାର ସମୟ ହେଉଛି “ସନ୍ ୧୧୪୮ ରମଜାନ ମହିନା ତେସର ରେଜପୀର,

ତକ୍ତ ମୁଣିଦାବାଦ ।” ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ପକ୍ଷର ପ୍ରକୃତ ସମୟ ହେଉଛି ୧୭୪୦ ଯାଲ । ଭାସ୍କର ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ହତ୍ୟା ଏବଂ ଏହି ପକ୍ଷ, ଏ ଦୁଇଟିର ସମୟକୁ ଧରି ବସିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମଣା ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କଥାବସ୍ତୁର ସମୟ ୧୭୪୦ରୁ ୧୭୪୪ ଯାଲ ଭିତରେ ଗତି କରିଛି । ତେଣୁ ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ୧୭୨୦ରୁ ୧୮୦୦ ଯାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସର ଚିତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି ।

ବର୍ଗୀ ଅତ୍ୟାଚାର ପରେ ମରହଟ୍ଟା ଶାସନ (୧୭୫୧-୧୮୦୩) ସମୟରେ ଓ ତାପରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ (୧୮୦୩) ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସ ସହିତ ଫକୀରମୋହନ କପରି ଭାବରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ, ତାହା ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରୁ ଜଣାଯାଏ । ଶାରିଆର ମୃତ୍ୟୁ ଖବର ତା’ ୧୮୩୧ ଯାଲ ସକାଳେ ଦାବେଗାବାବୁ ଶୁଣିଛନ୍ତି । ସେହି ମାସ ତା’ ୧୮୩୧ରେ ସେ ଏହାର ରିପୋର୍ଟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ୧୮୩୧ ଯାଲରେ ସମତନ୍ତ୍ର ଯଙ୍ଗରାଜ ଜେଲଦଣ୍ଡ ପାଇଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠର କଥାବସ୍ତୁ ୧୮୦୦ରୁ ୧୮୪୦ ଯାଲ ଭିତରେ ଗତି କରିଛି । ତେଣୁ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନର ସାମାଜିକ ଇତିହାସର ପରିଚୟ ଏହି ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରୁ ମିଳେ । ତାର ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳର ସାମାଜିକ ଇତିହାସ ପାଇଁ ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସ ହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ । ନାଜର ନଟବର ଦାସଙ୍କ ପାଖକୁ ଗୋକୁଳି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ବିନୋଦ ଲେଖା ସମୟ ହେଉଛି ୧୮୮୦ ଯାଲ ମକର ଉଦ୍ଦିନ ବା ୧୮୭୩ ଯାଲ ଫେବୃୟାରୀ ମାସ । ଟଙ୍କା ଗୌରୀ ବିଷୟରେ ପୋଲିସ୍ ରିପୋର୍ଟ ଲେଖାଯାଇଛି ୧୮୭୯ ଯାଲ ଜୁନ ମାସ ୪ ତାରିଖରେ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣକରି

ନିଆଯାଇପାରେ ଯେ “ମାମୁ”ରେ ଘଟିତ ଘଟଣାବଳୀ ୧୮୪୧ରୁ ୧୮୮୦ ଭିତରେ ଘଟିଥିବା ସମ୍ଭବପର । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ୧୮୨୦ ସାଲରୁ ବଙ୍ଗଳାରେ ଦେଖା ଦେଇଛି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ୧୮୭୦ ସାଲରୁ ଦେଖା ଦେଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ୧୮୮୧ରୁ ୧୯୨୦ ସାଲ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ହୋଇଛି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର, ସଦାନନ୍ଦ, ରାମାବ ଲେଚନ, କମଲେଚନ ପ୍ରଭୃତି ୧୮୮୧ରୁ ୧୯୨୦ ସାଲ ଭିତରର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତିନିଧି । ତେଣୁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ଭିତରେ ଘଟିଥିବା ସମ୍ଭବପର ।

ସେନାପତିଙ୍କ ଚାରିଟି ଉପନ୍ୟାସ ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଫାର୍ସ ୨୦୦ ବର୍ଷର ଇତିହାସ ବୋଲି ଧରିନେବାରେ ଅସମୀଚୀନତା ଅଛି ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ୪ଟି ଉପନ୍ୟାସରେ ହିମାଗତ ଭାବରେ ଫାର୍ସ ୨୦୦ ବର୍ଷର ସାମାଜିକ ଇତିହାସକୁ ଯେପରି ଭାବରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରାଯାଇଛି, ବାସ୍ତବରେ ତାହା ପ୍ରଶଂସାନୀୟ ଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ଫାର୍ସ ୨୦୦ ବର୍ଷର ସାମାଜିକ ଇତିହାସକୁ ଲେଖିବା ନିମିତ୍ତ ସେନାପତିଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଯେ କେତେ ଦେଖି ତାହା କଳନା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

(୪) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସ୍ବଦ୍ଧ ଗଳ୍ପ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଚରିତ (ପୃ ୧୭୩-୧୭୪) ଅବଲମ୍ବନ କରି ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଲେଖକ ରୂପେ

ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆତ୍ମ-ଜୀବନ ଚରିତରେ ଅଛି— “ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିବା ସମୟରେ ମୋର କବିତା ଲେଖିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଥିଲା । ସେଠାକାର ପ୍ରେସରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ବାହାରୁଥିଲା । ମୁଁ ସେଥିରେ ଆମୋଦଜନକ କବିତା ଲେଖୁଥିଲି । ସେହି “ବୋଧଦାୟିନୀ” ପତ୍ରିକାରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ ଲେଖିଥିଲି । ତାହାର ନାମ ଲକ୍ଷ୍ମନନିଆ । ବୋଧକରେ, ଉତ୍କଳରେ ତାହା ହିଁ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରିତ ଗଳ୍ପ” । ଯଦି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନ ଚରିତର ଉକ୍ତ ବିବରଣୀ ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ଗଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତୁତ ସମ୍ମାନ ଦିଆ ଯାଇପାରେ, ମାତ୍ର ଫକୀରମୋହନ ଆତ୍ମଚରିତ ପ୍ରଥମେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ସମୟରେ (ଯେତେବେଳେ କି ଫକୀରମୋହନ ନିଜେ ଲେଖୁଥିଲେ) ବୋଧଦାୟିନୀ ପତ୍ରିକା କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ହେଁ ଲକ୍ଷ୍ମନନିଆ କଥାର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ସେନାପତିଙ୍କ ବିପ୍ଳବ ପରେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନ-ଚରିତକୁ ଯେପରି ଭାବରେ କଟାକଟି କରି ବା ଅଧିକ ଯୋଗକରି ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି, ସେଥିରୁ ମନେହୁଏ ଏଇ ଲକ୍ଷ୍ମନନିଆ ଗଳ୍ପ କେବଳ ଆତ୍ମଜୀବନ-ଚରିତ ପ୍ରକାଶକଙ୍କର କପୋଳକଳ୍ପିତ ।

ବାସ୍ତବରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଗଳ୍ପ ହେଉଛି ରେବତୀ । ୧୮୯୮ ସାଲ ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ରେବତୀ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବରୁ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ପ୍ରଣୟର ଅଭ୍ୟୁତ ପରିଣାମ (୧୮୭୪) ହେମମାଳା (୧୮୯୭), ଶ୍ଵାନାଥଙ୍କ ଇତାଲ୍ୟ ଯୁବା (୧୮୭୪) ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଲେଖା

ଗନ୍ତ ନାମରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଏ ଗୁଡ଼ିକ କେବେହେଲେ
 ସ୍ତୁତ ଗନ୍ତ ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ରେବଟା କେବଳ ଫକୀର
 ମୋହନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସ୍ତୁତଗନ୍ତ ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ
 ସ୍ତୁତଗନ୍ତ । ରେବଟା ଗନ୍ତରେ ରେବଟାର ପାଠପଢ଼ା ପ୍ରତି ତା
 ବୁଢ଼ିମାଆର ଯେଉଁ ଆକ୍ଷେପ, ତାହା ସେସମୟର ସମାଜର
 କୁଫସ୍କାରର ଏକ ନମୁନା । “ରେବଟା ପାଠ ପଢ଼ିବାରୁ ପୁଅ
 ମଲା, ବୋହୂ ମଲା, ହଳିଆ ଗୁଡ଼ିଗଲା, ବଳଦ ବିକାଗଲା, ଜମିଦାର
 ଦର ଗାଈ ବାନ୍ଧି ଦେନିଗଲା, ରେବଟା କୁଲକ୍ଷଣୀ, ରେବଟା
 କୁତଙ୍ଗୀ, ରେବଟା ଲକ୍ଷ୍ମୀଗୁଡ଼ୀ । ବୁଢ଼ୀ ଆଖିକି ସେ ଦିଶୁନାହିଁ
 ତାର କାରଣ ରେବଟାର ପାଠପଢ଼ା ।” କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ
 ଯେଉଁ ମାଷ୍ଟର ରେବଟାକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ସେ ମଲେ କେବଳ
 ରେବଟାକୁ ପାଠ ପଢ଼ାଇବା ଯୋଗୁଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ସେ କାଳରେ
 କି ମନୋବୃତ୍ତି ଥିଲା, ଉପରେକ୍ତ ଉଦ୍ଦତାଂଶ ତାର ପରିଚ୍ଛେଦକ ।
 ଗନ୍ତର କରୁଣରସ ପାଠକ ମନରେ ସମବେଦନା ଜାଗ୍ରତ କରିବା
 ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାଠକହୃଦୟକୁ ପ୍ରସ୍ତ କରି । ବାପାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ,
 ଧନସମ୍ପଦ ହାନି, ବାସୁଦେବର ମୃତ୍ୟୁରେ ମଧ୍ୟ କରୁଣରସ ସୀମିତ
 ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଏହା ଯଥାର୍ଥରେ ସୀମା ପ୍ରସ୍ତ କରିଛି ରେବଟା
 ଓ ବୁଢ଼ିମାଆର ମୃତ୍ୟୁରେ । ଗୋଟିଏ କୁଫସ୍କାରର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ
 କରିବାକୁ ଯାଇ ଫକୀରମୋହନ ଏହି ଯେଉଁ ଗନ୍ତର ଅବତାରଣା
 କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଏକ ସାର୍ଥକ ସୃଷ୍ଟି ।

ସେହି ସଂସ୍କାର ପ୍ରୟାସକୁ ନେଇ ‘ଗାରୁଡ଼ ମନ୍ତ୍ର’ ଗନ୍ତ ଲିଖିତ ।
 ଗାରୁଡ଼ ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ ପୂର୍ବରୁ ମଦନମୋହନ ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର
 କାଗଜରେ ଗୋଟିଏ ନକଲି ଚିତ୍ରାସାପ ତିଆରି କରି ସରାଫା
 ସମୟରେ ବୋହୂ ବାହାରକୁ ଯିବାବେଳେ ତା ଗୋଡ଼ ଉପରକୁ

ପକାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଗୋଡ଼ରେ ଏକ କଣ୍ଟା ପୋଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି ।
ଫଳରେ ବୋହୂ ବେହୋସ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

ମନ୍ଦଫୁଙ୍କା ହେଲବେଳେ ବୋହୂ ମୁହଁରୁ ଲୁଗା କାଢ଼ିବା,
ଜୁଡ଼ା ଫିଟାଇବାବେଳେ ବୋହୂର ଭିଡ଼ମୋଡ଼ି ହେବା ଏବଂ
ଗାରୁଡ଼ି ମନ୍ଦ ଡାକିବାବେଳେ ସାଆନ୍ତଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନାଇବାରେ
କୁହଙ୍କାର ଦୂରକରିବାର ଯେ ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଛି, ତାହା ଚିନ୍ତା
କରିବାର କଥା । ପେଟେଣ୍ଟ୍ ମେଡ଼ିସିନ୍ ଗଳ୍ପରେ ସେତେବେଳର
ସମାଜରେ ମଦ୍ୟପାୟୀ ଆଭିଜାତ୍ୟର ରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।
ମଦ୍ୟପାନ ନିମିତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମଣିଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା ଓ
ମଦ୍ୟପାନରୁ ବିରତ କରାଇବା ନିମିତ୍ତ ସୁଲେଚନାଙ୍କ ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା
ମଧ୍ୟରେ ସୁଲେଚନାଙ୍କର ବିଜୟ ହୋଇଥିଲେହଁ ଏହି ବିଜୟ
ନିମିତ୍ତ ସୁଲେଚନାଙ୍କର କର୍ମପଦ୍ଧତି ଯେଉଁ ହାସ୍ୟରସ ଉଦ୍ରେକ
କରେ, ତାହା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର । ପତିଙ୍କୁ ସତପଥକୁ ଆଣିବା
ନିମିତ୍ତ ଦେବ ଆରାଧନାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୂଜାବ୍ରତ ପାଳନ
କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ପତିଙ୍କ ପ୍ରତାରଣା ଗୁଞ୍ଜୁଣୀ
ମାଡ଼ର ଆଘାତରେ ପତିଙ୍କୁ ସତପଥକୁ ଆଣିବାରେ ସଫଳ
ହୋଇଛନ୍ତି ସୁଲେଚନା । ଏହି ଗୁଞ୍ଜୁଣୀମାଡ଼କୁ ଫକୀରମୋହନ
ପେଟେଣ୍ଟ୍ ମେଡ଼ିସିନ୍ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ନିଜର ଘର ସଫାରକୁ
ଗଢ଼ି ତୋଳିବାରେ ସୁଲେଚନାଙ୍କର ବ୍ୟଗ୍ରତା ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ
କରିବାର କଥା । ତେଣୁ ଗୁଞ୍ଜୁଣୀମାଡ଼ ଏଠାରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି
ମନ୍ଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନାପନ ନ କରି ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର
ପରିଚୟ ଦିଏ ।

“ଡାକ ମୁନ୍ସି” ଗଳ୍ପରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ସେହି
ସଂସ୍କାର ଲିପ୍ସାର ସୂଚନା ମିଳେ । ଜୀବନସାରା ଦୁଃଖେ କଷ୍ଟେ

ଚଳି ଜଣେ ଡାକପିଅନ ନିଜ ପୁଅକୁ ଯୋଗ୍ୟ କରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛି । ପୁଅ ଯୋଗ୍ୟ ହେବାପରେ ପୁଅକୁ ଚାକରୀ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ମଧ୍ୟ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଆଶାଥିଲା, ବୃଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ପୁଅ ଯୋଗୁଁ ସୁଖରେ ସେ କାଳ ଅତିବାହିତ କରିବ; ମାତ୍ର ତାର ସେ ଆଶା ଦୁର୍ଘଟାରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ଯେତେବେଳେ ପୁଅ ଡାକମୁନ୍ଦି ହୋଇ ବାପ ପ୍ରତି ଗୋଟିଏ ଚାକରର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଛି । ଶେଷରେ ବୁଢ଼ାବାପା ପୁଅକୁ ଚାକରୀ ସ୍ଥାନରେ ଛାଡ଼ି ଗାଁକୁ ଚାଲି ଆସିଛି ଏବଂ ଗାଁରେ ପେନ୍ସନ୍‌ଲବ୍ଧ ଧନରେ ସୁଖେଦୁଃଖେ କାଳ ଅତିବାହିତ କରିଛି । ଏଠାରେ ଫକୀରମୋହନ ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ଫଳରେ ଯେଉଁ ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ଶ୍ରେଣୀର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଛି, ସେମାନଙ୍କ ମନୋବୃତ୍ତି କି ଉପାଦାନରେ ଗଢ଼ା ।

ବାଲେଶ୍ୱରୀ ରାଜାହାମୀ, ବାଲେଶ୍ୱରୀ ପଞ୍ଜାଲୁଣୀ, କମଳା-ପ୍ରସାଦ ଗୋରାପ, କାଳିକା ପ୍ରସାଦ ଗୋରାପ—ଏହି ଚାରିଜଣ ଚରଣକୁ କ୍ଷୁଦ୍ରଗନ୍ତ ନାମରେ ନାମିତ କରିବା ସମୀଚୀନ ହେବ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରବନ୍ଧ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ହୋଇ ନପାରେ । ‘ଅଜ୍ଞାନାତ’ କଥାରେ ସେହିପରି ଅଜ୍ଞାନାତଙ୍କର କଥୋପକଥନ ଥିଲେହେଁ ତାହା କ୍ଷୁଦ୍ରଗନ୍ତର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ମଉନା-ମଉନା ଓ ବଗଲବଗୁଲ, ଦୁଇଗୋଟି କାହାଣୀ ରୂପେ ଦେଖାଯାଏ । ‘ରଣ୍ଡିପୁଅ ଅନନ୍ତା,’ ‘ଅଧର୍ମ ବିତ୍ତ,’ ସଭ୍ୟ ଜମିଦାର’ ଓ ‘ବିରେଇ ବିଶାଳ’ ପ୍ରଭୃତି ଗନ୍ତର ବିଷୟବସ୍ତୁର କୌଣସି ନୂତନତା ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ; ତଥାପି ଏଥିରେ ଫକୀର

ମୋହନଙ୍କର ଫସ୍ତାବ୍‌ମୁଖୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପରିଚୟ ମିଳେ ।
 ଧୂଳିଆବାବା ଗଳ୍ପରେ ସତ୍ୟତା ନିହିତ ଥିବାଯୋଗୁଁ ଏହା
 ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରେରଣାର ସଙ୍କେତ ହେବ । ପୂର୍ବମୁଖି-
 କୋଉବ, ସୁନାବୋହୁ, ପାଠୋଇ ବୋହୁ, ମାଧବହାନ୍ତିଙ୍କ
 କନ୍ୟା-ସୁନା ପ୍ରଭୃତି ଗଳ୍ପର ଆଜିକି ଓ ଆମ୍ଭିକ ପରିପ୍ରକାଶରେ
 ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବାରୁ ରେବଣ, ପେଟେଣ୍ଟ
 ମେଡ଼ିସିନ୍ ଓ ଗାରୁଡ଼ମନ୍ତ୍ର ପରି ଏ ଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ
 ସାପ୍ତକ ସୃଷ୍ଟି ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ଅନେକ ସମୟରେ
 ସତ୍ୟତାର ମାହାତ୍ମ୍ୟରୁ ତାହା ସେତିକି ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ହେବାର
 କଥା ହୋଇପାରିଛି । ଗଳ୍ପର ପରିସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ହାସ୍ୟରସ
 ଅନେକ ସମୟରେ ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏହି
 ହାସ୍ୟରସ ପାଠକକୁ ସେତିକି ମୁଗ୍ଧ କରେ, ଗଳ୍ପର ପରିଣତି
 ପାଠକକୁ ଚିନ୍ତା ନିମିତ୍ତ ସେତିକି ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇଥାଏ ।
 ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଫକୀରମୋହନ ନାନାପ୍ରକାର ଅନୁଭୂତି
 ନେଇ ଫସାବର ଅସାରତା ଉପଲବ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକତା
 ନାମରେ ସମାଜର ଅଧୋଗତି ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି ।
 ଫସାବରେ ଏହି ଦୁଃଖମୟ ପରିସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟର କଳା ସୃଷ୍ଟିରେ
 ହାସ୍ୟରସ ପରିବେଷଣ କରି ପାଠକକୁ ସେ ଆନନ୍ଦ ଦେବାର
 ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

(୫) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ହାସ୍ୟରସ—

ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରଥମ
 ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ପୁଣି ବ୍ୟଙ୍ଗ-
 ସାହିତ୍ୟର ଆଦି ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ସ୍ପେନ ବୋଲି ଅନେକ ମତବ୍ୟକ୍ତ

କରନ୍ତି । ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟରେ ହୋମର ଏବଂ ଅରିଷ୍ଟୋଫେନ୍ସ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ବଳିଷ୍ଠ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ ଲେଖକ । ବାଇବେଲରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟଙ୍ଗର ସୂଚନା ଅଛି । ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଲଢ଼ିନ୍ ସାହିତ୍ୟରୁ ଆସିଛି ବୋଲି ଆଜି ପ୍ରମାଣ ମିଳିଛି । ଇଂରାଜୀ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ । ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟର ଆଦିମ ସ୍ତରରେ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଘଟୁଥିବା ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟଙ୍ଗରୁର ସମାଲୋଚନା ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ରହିତ ହୋଇ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ ଗତିକରି ଆସିଛି । ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚସର ଇଂରେଜୀ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ଚସରଙ୍କଠାରୁ ଫ୍ରେମ ରୁଜଦରବାରର ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ନାରୀମାନଙ୍କର ବେଶଭୂଷାର ସମାଲୋଚନା ଇଂରେଜୀ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖା-ଦେଲା । ଷୋଡ଼ଶଶତାବ୍ଦୀ ପରଠାରୁ ଫ୍ରେମ ଇଂରାଜୀ ଗଦ୍ୟ- ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଦେଖାଦେଲା । ୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସ୍କ୍ରିଲ, ଆଡ଼ସନ୍, ଗୋଲଡ଼୍ ସିଂଥ୍ ପ୍ରମୁଖ କବି ତଥା ଲେଖକଗଣ ପସ ପସିକା ଜରିଆରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟକୁ ପୁଷ୍ଟ କଲେ । ସ୍କ୍ରିଲ ଓ ଆଡ଼ସନ୍ଙ୍କ ମିଳିତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ Spectator ନାମକ ପତ୍ରିକାର ପ୍ରକାଶ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ପସିକା ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି । ତାପରେ ପୁଣି ଇଂରାଜୀ ବ୍ୟଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖା ଦେଲେ ଡ୍ରାଇଡେନ୍, ସୁଇଫ୍ଟ ଓ ଗୋର୍ଡ଼ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବଳିଷ୍ଠ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଲେଖକ ଭାବରେ ଦେଖାଦେଇଛନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣସ୍, ବାଇରେନ୍ ଓ ସାମୁଏଲ ବଟ୍ଲର୍ । ଏହି ଲେଖକଗଣଙ୍କର ଲେଖନୀ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତଥା ଆଚାର ବ୍ୟବହାର, ସାହିତ୍ୟ, ଧର୍ମ, ବାଣିଜ୍ୟ

ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ବିଭାଗର ସମାଲୋଚନା କରିଛି । ଇଂରାଜୀ ବ୍ୟଙ୍ଗ-
ସାହିତ୍ୟରେ ୧୪୪୩ ଶତାବ୍ଦୀ ଅନ୍ତ୍ୟରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଏହି
ସମୟରେ ଇଂରାଜୀ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକଶିତ ରୂପ ଗ୍ରହଣ
କରିଛି ।

ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟର ମାନଦଣ୍ଡରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ
ମାପି ବସିବା କେବେହେଲେ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ଆମ ଓଡ଼ିଆ
ସାହିତ୍ୟର ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ କହିଲେ ଯାହା ଗୁଝାଏ (Satire)
ଭାର ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।
ମହାଭାରତରେ, ଯଦୁମଣି ରଚନାରେ, କଳସା ଚଉତିଶାରେ ଓ
ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କ ରଚନାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ
ଦେଖାଯାଏ, ରାଧାନାଥ-ଯୁଗର ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟ ତାହାଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
ପୃଥକ୍ । ରାଧାନାଥ-ଯୁଗରେ ଫକୀରମୋହନ, ନନ୍ଦକିଶୋର,
ଗଙ୍ଗାଧର ସମସ୍ତେ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେହେଁ
ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟିର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଛି ।

ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ, ଦେଶୀୟ ଓ ବିଦେଶୀୟ ସଂଘର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ
ସମାଜକୁ ଏକ ସ୍ଥିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଫକୀରମୋହନ
ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଇଂରେଜୀ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାପରେ
ଏ ଦେଶରେ ଅନୁକରଣର ପ୍ରବୃତ୍ତି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖା
ଦେଇଥିଲା । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ-ଗୋଷ୍ଠୀ ନିଜ ଜାତିର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଭୁଲି
ବିଦେଶୀୟ ଚୂକଚକ୍ୟରେ ମନ ଦେଲେ । ସମାଜର ଏହିପରି ଏକ
ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଦେଶୀ ବିଦେଶୀର ଆନ୍ଦୋଳନରେ
ବିଦେଶୀର ଜୟଲାଭ ସମୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଜନ୍ମ । ଦେଶ
ତଥା ଜାତିର ଏ ଅଧଃପତନରେ ସେ ମର୍ମାହତ ହୋଇଛନ୍ତି । “ମୁଁ
ହାଟ ବାହୁଡ଼ା”ରେ ତାଙ୍କର ମନୋବୃତ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟତର ହୋଇଅଛି ।

ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଛନ୍ତି, “ସେମାନେ ବିଦ୍ବାନ — ଆପଣା ଜେଜେବାପାର ବାପା ନାମ ପରୁର, ଅଣ୍ଡାଳ ହେବେ, କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡର ଶାସ୍ତ୍ର ଗୁରୁସଙ୍କର ପଞ୍ଚଦଶ ପୁରସଙ୍କର ନାମ ସେମାନଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ । ଇଂରେଜ ସମାଜ ବା ଫରସୀ ସମାଜର କଥାଗୁଡ଼ାକ ପଢ଼ିଲେ ଲୋକେ ବିଦ୍ବାନ କହିବେ, ଆପଣାର ବା ପ୍ରତିବେଶୀଜାତି ଓ ସମାଜର କଥା ଜାଣିବାର ବା ଦରକାର କଣ ? ବାବୁମାନେ ଏକଥା ଶୁଣିଲେ ଖପ୍ପା ହୋଇଯିବେ ।” ଏହି ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତିରୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ମନୋବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଚରିତରେ ଫକୀରମୋହନ ବ୍ୟଙ୍ଗବିଦ୍ରୁପର ଯଥେଷ୍ଟ ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏକାଦଶୀ ପାଳନ ଓ ତାଙ୍କର ମାଉସୀପୁଅ ଭାଇ ଶ୍ୟାମମଲ୍ଲ ସହରକୁ ଯାଇ ପିଆଜମିଶା କୋବି ଖାଇଥିବାରୁ ୧୫ମାଣ ଜମି ନେଇ ତାଙ୍କୁ ଜାତିରେ ମିଶାଇବା ବିଷୟ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଚରିତ ବିଷୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦିଏ । ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ଦାମପଣିଆ ବିଷୟରେ ଭିକାରୀ ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ଛୁଡ଼ି ଦେଇଥିବା ଦେଖି ଗଣ୍ଡା ଅର୍ଥ କେବଳ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଭିକାରୀ ପଣ୍ଡା କରଜ ନେଇଥିଲା କେବଳ ମୂଳ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା । କଳନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରବୃଦ୍ଧି ପ୍ରମାଣେ ବାରଟଙ୍କା ପାଞ୍ଚ ଅଣା ଏଗାର ଗଣ୍ଡା ଦୁଇକଡ଼ା । ଗାଏ ଦୁଇ ପଦକୁ ମୋଟ ଆଦାୟ ସତରଟଙ୍କା ପାଞ୍ଚଅଣା ଦୁଇପଇସା ବାକୀ ଛୁଡ଼ି ଦେଇଗଣ୍ଡା । ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ରଘୁଆର ଚରିତ ହାସ୍ୟୋଦ୍ଦୀପକ । ପ୍ରଥମେ ଆସିବାଦିନ ରଘୁଆ ଅଗଣାରେ ପଡ଼ିଯିବାର ଦୃଶ୍ୟ ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ହାସ୍ୟରସ ଜାତକରେ, ନରୁବାବୁଙ୍କର ପୁସ୍ତକମାନ ଦେଖିବାପରେ ସେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଥିଲା, “ମଲା ମଲା, ଏଇଟା

ବଳଦ ପରି ଦଶୁଛି”, ଆଉ ଦୁଇପୁତ୍ରା ଓଲଟାଇ କହିଲା, “ହୋ ହୋ ହୋ ଏଇଟା ବିରଡ଼ି, ଏଇଟା ଗୋଟାଏ ଗଛ, ସେଥି ଉପରେ ପଟାଗୁଡ଼ାକ କମିତ ରଙ୍ଗ ଦଶୁଛି ।”

ହାସ୍ୟରସ-ଉଦ୍ବେକ ନିମନ୍ତେ ଫକୀରମୋହନ କପରି ଉପମାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖିବାର କଥା । “ଦିନେ ଉପରଓଳି ଆଖୁନଳି ସାହେବ ଖାନା ଖାଇ ଚିତ୍ ହୋଇ ଶୋଇଲେ । କେଉଁଟମାନେ ଯେପରି ତାଗ କାଟିବା ସକାଶେ ଛଣପଟ ବିଡ଼ା ମେଲାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି, ସେହିପରି ବିଡ଼ାଏ ପାଚିଲା ଦାଡ଼ି ମିଆଁଙ୍କ ଶବକ ଓ ଗୁଡ଼କୁ ଘୋଡ଼ାଇ ପକାଇଥିଲା ।”

“ବାବାଜୀ ମୁହଁ ଅନ୍ଧାରରୁ ଉଠି ପ୍ରାତଃସ୍ନାନ ସାରି ନାସାର୍ଦ୍ଧରୁ କେଶପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚିତା ଆଉ ଡେଡ଼ ଲେଟର ଅଫିସରୁ ବେଞ୍ଚ ଚଠି ବାହୁଡ଼ିଲା ପରି ସବାଙ୍ଗରେ ଗୁପା ଲଗାଇ ହରିନାମ ଶୁଣାଇବା ସକାଶେ ଗ୍ରାମକୁ ବାହାରନ୍ତି ।”

ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥକୁ ବିକୃତ କରି ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ନିମିତ୍ତ ଫକୀରମୋହନ କେତେକ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକର ବିକୃତ ଅର୍ଥ ଦେଇଅଛନ୍ତି । “ମୁନିନାଥ ମତିଭ୍ରମଃ—ଏହାର ଅର୍ଥ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି, “ଯେଉଁମାନଙ୍କର ମତି ଭ୍ରମ ହୁଏ ସେମାନେ ମୁନି ।” “ଅନୁପାନ ବିଶେଷେଷ କରେତି ବିବିଧାନ୍ ଗୁଣାନ୍—ହୋଇଲା ଅନୁପାନ ବିଶେଷ କରି କି ଅଧିକ କରି ଦେଲେ ବିଧା ମାରିଲାପରି ଗୁଣ ହେବ ।”

ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ହରିବୋଲ ବାରିକ ଚରଣ-ସୃଷ୍ଟି କେବଳ ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ବାରମ୍ବାର

ହରିବୋଲ ଶବ୍ଦ ତା ମୁଖରୁ ଶୁଣିଲେ ପାଠକ ନ ହସି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ନରିବାବୁ ଜେଜମାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଞ୍ଚରୁଳିଟି ଟଙ୍କା ପଠାଇଲେ । ଲେକମୁଖରେ ଏହି ଟଙ୍କା ପରିମାଣ ବହୁତ ପ୍ରକାର ଶୁଣାଗଲା । କେତେଟଙ୍କା ଆସିଛି ପ୍ରକୃତରେ ଜାଣିବାପାଇଁ ମରିବୋଲ ବାରିକକୁ ପଚାରିବାରୁ ସେ କହିଲା, “ଏ— ହରିବୋଲ ! ଜେଜମା ଡକାଇଥିଲେ, ମୁଁ ଏଇଲଗେ ଉଆସରୁ ଆସି ବସି ପଡ଼ୁଛି ପର ! ମୁଁ ନିଜେ ଟଙ୍କା ଗଣି ଥିଲିରେ ପରାଇ ମୁହଁ ବାନ୍ଧିଦେଲି । ଯୋଡ଼ାଏ ଥିଲିରେ ହଜାର ହଜାର ଦୁଇ ମଜାର, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଥିଲିରେ ହଜାର ଏକଟଙ୍କା; ହାକିମମାନେ ଶୁନ ଟଙ୍କା ହିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ଟଙ୍କାଟିଏ ବଳକା ଦେଇଛନ୍ତି ।” ସେହି ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ପଣ୍ଡିତ-ସଭାର ଚିନ୍ତା ପାଠକକୁ ହସିବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଏ । ବରଗଡ଼ ରାଜସଭା—ପଣ୍ଡିତ ରଞ୍ଜାଉଟଳା ଭେଙ୍କଟା ପାନ୍ତୁଲୁ କହିଲେ, “ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ବଡ଼ କଠିନ ଖାସ୍ତା ଆଉଥିବାର ହେଲେ—ଅତି ଜ୍ଞାନପ୍ରଦ ଆଉଛି । ଯେମନ୍ତ ମିରିପକାଇଲୁ ବୋଇଲେ ଲଙ୍କାମରିବୁ ଖାସ୍ତା ଆଉଛି । ମାତ୍ର ପୃଥିବୀରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଉଛି—ଲଙ୍କାମରିବୁ ଆଉ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ନ ଥିଲେ ମାନବାଲୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ନାହିଁ ଏକକା ।”

“ମିରିପକାଇଲୁ ଚନ୍ଦ୍ରାପାଣ୍ଡୁ ପେରରୁ ମିଶ୍ରିତଂ

ବେଦା ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରାଣି ଚ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମମଜନ୍ମ ଜନ୍ମନା ।”

ଦୁଃଖ ଦୁର୍ବିପାକରେ ମଧ୍ୟ ଫଳାଉନୋହନ ପାଠକକୁ ହସାଇବା ନିମିତ୍ତ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇଛନ୍ତି । ଏହି ହାସ୍ୟରସ କରୁଣ ରସ-ମିଶ୍ରିତ । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ

ସମୟରେ ଶ୍ଳୋକର କଦର୍ଥ କରି ଏହି ପ୍ରକାର ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି । ଶେଷ କରମତ୍ ଅଛି ତାଙ୍କ ପୁଅ ଦଲ୍ଦାର ମିଆଁଙ୍କ ପାଇଁ ପାଠ ପଢ଼ିବା ନିମିତ୍ତ ଜଣେ ଆଖୁନଜ ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଦୁଷ୍ଟ ଦଲ୍ଦାର ଦିନେ ଆଖୁନଜ ଶୋଇଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଦାଢ଼ିରେ ଟିକିଏ ନିଆଁ ପକାଇ ଦେଲେ । ଦାଢ଼ି ପୋଡ଼ିଯିବା ସମୟରେ ଆଖୁନଜଙ୍କ ବ୍ୟଥାକୁ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ କରି ଲେଖକ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଆ ମେରି ତୋବାରେ, ଆ ମେରି ତୋବାରେ, ଆ ମେରି ତୋବାରେ କହି ମିଆଁ ଘରଯାକ ଡିଆଁ ମାରି ନିଆଁ ଲିଭାଉଥାନ୍ତି । ଲଙ୍କା ପୋଡ଼ିବାବେଳେ ହନୁମାନ ମୁହଁରେ ନିଆଁ ଲଗିବାରୁ କିପରି ଦଶୁଥିଲା, ମହର୍ଷି ବାଲ୍ମୀକି ସେ କଥା ଖୋଲିଯା କରି ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେ କଥାଟା ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ବୋଲି ବିବେଚନା କରୁଅଛୁ ।’

ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ୟାରେଡ଼ି ବା ଲଳିକାକୁ ଅନୁକରଣ କରି ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ବକ୍ସିମତ୍ତ, ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ, ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଭୃତି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଫକୀରମୋହନ ବକ୍ସିମତ୍ତଙ୍କ ପଦାନ୍ତ-ସରଣ କରି ଅନେକ ଲଳିକା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ବୁଢ଼ୀ ମଙ୍ଗଳା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

“ଯା ଦେବୀ ବୃକ୍ଷ ମୂଳେଷୁ ଶିଳାରୂପେଣ ସଞ୍ଚିତା
ନମସ୍ତସୈ ନମସ୍ତସୈ ନମସ୍ତସୈ ନମୋ ନମଃ ।
ମୃତ୍ତିକାଶ୍ଚ ଗଙ୍ଗାରୂତା ବନ୍ଧ୍ୟାୟାଃ ପୁଷ୍ପ ଦାୟିନୀ
କାଢ଼ୀ ସହାରିଣୀ ଦେବୀ ନାରାୟଣୀ ନମୋଃସ୍ତୁତେ ।”

ପୁଣି ଚମ୍ପାର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନ ସଫଳରେ—

“କଳ୍ପଳ ପୂରିତ ଲେତନ ଭାଲେ
ଗୁଣ୍ଡି ମିଶା ଖିଲି ଗୁଞ୍ଜିତ ଗାଲେ
ତେଲ ହରିଦ୍ରା ବୋଳିତ ଦେହେ
କୁକୁରାବ ଶୀଘ୍ର ଧାବତ ଗେହେ ।”

ପୁଣି ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ବ୍ରାହ୍ମମୋହନଙ୍କର ଅଧୋଗତି
ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଶୁଣ ପରାଷ ନରନାଥ	।	ତାମ୍ରଜା ଶୁଖୁଆ ପଖାଳଭାତ ॥
ପି—ଅକ୍ଷର ବବଳିତ	।	ଚିତା ପଇତାଦି ଶୋଭିତ ॥
ବଲ ବାଛୁବାକୁ ଆଗ	।	ଦହି ଚଡ଼ାକୁ ବାଦ ॥
ସନ୍ଧ୍ୟା ଗାୟତ୍ରୀ ସ୍ଥାନ	।	ବଲରୁ ଚପନ୍ତି ମୀନ ॥
ଗୋଧୁରୁ ନ ଫିଟେ ଡୋର	।	ଯଜ୍ଞମାନ ଗୁଞ୍ଜଳ ଶ୍ରେଣ ॥
ସଭାରେ ନ ଫିଟେ ପାଟି	।	ନାମଟି ସୁନ୍ଦର ହିପାଠୀ” ॥

ଏହିପରି ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ
ଦ୍ଵାସ୍ୟରସର ଅବାରତ ଧାର ଯେ କୌଣସି ପାଠକର ଦ୍ଵାସ୍ୟ
ଉଦ୍ଘେକ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ନୈପୁଣ୍ୟର
ପରିଚୟ ହୋଇଥାଏ ।

(୭) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଜ ଚିନ୍ତା ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ,
ନନ୍ଦକିଶୋର, ଗଙ୍ଗାଧର ଓ ଫକୀରମୋହନ ଏକ ସମୟରେ

ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନା କରୁଥିଲେ ହେଁ ଓଡ଼ିଆର ସମାଜ ପ୍ରତି ଓ ସମୟ ପ୍ରତି କେବଳ ଫକୀରମୋହନ ସଚେତନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଏବଂ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକରେ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜର ଚିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛନ୍ଦରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସରେ ଲେଖକ କଥାବସ୍ତୁର ଗତି ସହିତ ସମାଜରେ ଥିବା ପରମ୍ପରା ଓ କୁସଂସ୍କାର ଚିତ୍ର ଦେବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ଜଣେ ସ୍ଵାର୍ଥଲବ୍ଧ ପ୍ରତ୍ୟପଞ୍ଜିଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବାକୁ ଯାଇ ସମାଜରେ ଏକ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ବସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ସମାଜର ପ୍ରଭାବ ଯେତିକି ଅନୁଭୂତ ହୁଏ, ତାଠାରୁ ଅଧିକ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ସମାଜକୁ ଚଳାଇବା ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରୁ । ରକ୍ଷଣଶୀଳ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ କୁସଂସ୍କାରର ମାତ୍ରା ଏତେ ବେଶୀ ଯେ, ପିଆଜମିଶା କୋବି ତରକାସ ଖାଇଥିବାରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ତାଙ୍କର ଜଣେ ସଫଳାୟୁ ଭାଇ ଶ୍ୟାମ ମଲ୍ଲିକଠାରୁ ୧୫ ମାଣ ଜମି ନେଇ ତାଙ୍କୁ ଜାତିରେ ମିଶାଇ ଥିଲେ । ଜାତିଆଣ ପ୍ରଥାର ଦ୍ଵାହା ଦେଇ ଭଣ୍ଡ ସମାଜପତିମାନେ କି ଭଳି ଲାଭ ଉଠାନ୍ତି, ଏହା ତାହାର ଉଦାହରଣ । ଆମ ସମାଜରେ ଦରିଦ୍ର, ନିଷ୍ପେଷିତର ସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତାକଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ଦୁଃଖିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ଶାରିଆ, ଭଗିଆ ଏଇ ସମାଜର ଦୁଇଟି ସରଳ ନିଷ୍ଠାପ ଓ ଆଶ୍ରୟହୀନ ଚରିତ୍ର । ତାଙ୍କର ଜମିତକ ହାତ କରିବାଲାଗି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଚକ୍ରାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ସେ ଚମ୍ପାକୁ ଅପରୂପେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଶାରିଆକୁ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ହେବାର ବାସନା ଦେଖାଇ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପୂଜାଲାଗି ଅର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ

ଦ୍ଵାରସ୍ଥ ହୋଇଛି ଭଗିଆ । ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରଶତ ହୋଇଛି । ମୂର୍ଖ, ଅଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ଦେବଦେବୀ ବା ଧର୍ମର ଦ୍ଵାଦ୍ଵ ଦେଇ ଏ ସମାଜରେ କିପରି ଭାବରେ ଧ୍ୟସପଥକୁ ଠେଲି ଦିଆଯାଇଛି ଏହାହିଁ ତାହାର ଉଦାହରଣ ।

ବାଲ୍ୟବୈଧବ୍ୟ ପରେ ଏ ସମାଜରେ ନାରୀର ଜୀବନର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଯେ ଥରେ ବିଧବା ହେଲା, ସାରା ଜୀବନ ତାକୁ ଯେପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଏ ସେ ଅବସ୍ଥା ତାକୁ କୁକର୍ମ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ । ସେହିପରି ବାଲ୍ୟବିଧବା ମରୁଆ ଲଳିତା ଦାସ ବାବାଜୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆସି ତେଲଙ୍ଗା ବଜାରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ନିଜର ଆସନ ମାଡ଼ି ବସିଛି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ବାବାଜୀ-ବେଣୀ କେତେକ ଭଣ୍ଡ ପ୍ରତାରକ ସମାଜର ଏହି ସୁବିଧା ନେଇ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ପଶ୍ୟାଦ୍ରବ୍ୟରୂପେ ବ୍ୟବସାୟ କରିବାରେ ଲିପ୍ତ ।

ଗାଁର ପୋଖରୀକୁଳ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଅତି ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଗାଁର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ସ୍ନାନନିମନ୍ତେ ପୋଖରୀତୁଳୁ ଆସି ଏକତ୍ର ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ଏକତ୍ର ଅବସ୍ଥାରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା ହୁଏ, ତାହା ସାରା ଗାଁର ଭଲମନ୍ଦ ହାନିଲାଭକୁ ନେଇ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଆଲୋଚନା ଭିତରେ ପରଚ୍ଛନ୍ଦ୍ରର ଅନ୍ଵେଷଣ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରେ । ଘୁଣି ଅନେକ ସମୟରେ ଅନେକ କଥା ଭିଲରୁ ତାଲର ଆକାର ଧାରଣ କରେ । ନାରୀମାନଙ୍କର ଏହି ପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଯେ ନ ଶୁଣିଥିବ ସେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଏ ବର୍ଣ୍ଣନାର ମୂଲ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ।

ସାଧାରଣତଃ ମଫସଲ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସଂକୀର୍ତ୍ତନର ପ୍ରଚଳନ ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମର ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଆଶ୍ରୟାଳୟ ଥାଏ । ଗୌଡ଼ୀୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଧର୍ମମତବାଦରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଗୌଡ଼ୀୟ କୀର୍ତ୍ତନ ବା ନବୟା କୀର୍ତ୍ତନ ଆମ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ । ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମର ବିଭିନ୍ନ ସଂକୀର୍ତ୍ତନଦଳ ନିଜର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଯୁଗଳ କଣୋର ମନ୍ଦିରରେ ହରିଲୁଟ୍ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସଂକୀର୍ତ୍ତନଦଳ-ମାନଙ୍କର ସଂକୀର୍ତ୍ତନ କରିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଫକୀରମୋହନ ଅତି ନିଖୁଣ ଭାବରେ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଫକୀରମୋହନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ବାକ୍ୟବାଣୀ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦିନେ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା, ସେ ସମାଜରେ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ଆଜି କାଲି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରବେଶ ନାହିଁ । ନାସ ଶୁଦ୍ଧା, ଭାଙ୍ଗି ବଟା ପ୍ରଭୃତି ଭିତରେ ସେମାନେ ନିଜର ଜାତୀୟତାକୁ ବଜାୟ ରଖିଛନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ-ଭୋଜନା ସମ୍ବନ୍ଧ ପାଇଲେ ଦଳଦଳ ହୋଇ ଏମାନେ ଉଠିଯାନ୍ତି । ଆଜିର ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଲ ବାଛିବାରେ ଧୂରନ୍ଧର, ବିଲରୁ ମାଛ ମାରିବାରେ ଧୂରନ୍ଧର, ପଣ୍ଡିତ ସଙ୍ଗରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ।

କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନୁହନ୍ତି, କାରଣ ଖଣ୍ଡାୟତ, ଗଉଡ଼ କୌଣସି ଜାତି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ବାକ୍ୟବାଣୀରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ମାୟୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ଦାଶରଥ ଦାସ ମୋହରୀଙ୍କ କଥା କହିବାକୁ ଯାଇ କରଣ ଜାତି କପରି ତେଉ ଗଣି ପଇସା

ବେଜଗାର କରେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡାୟତମାନେ କିପରି ସାମାନ୍ୟ କଥାରୁ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ନିଜର ବାହୁବଳ ଦେଖାଇବାକୁ ପଚ୍ଛନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ସେହି ହେତୁରୁ ସେମାନେ ଆଜି କିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାହା ଫକୀରମୋହନ ଦେଖାଇବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ଗଉଡ଼ମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ କହିଛନ୍ତି, ଯେତେ ପଇସା ଦେଲେ ହେଁ ଦୁଧରେ ପାଣି ମିଶାଇବା ତାଙ୍କର ଧର୍ମ । ଏ ଧର୍ମ ସାତ ପୁରୁଷ ଧରି ପରମ୍ପରାରେ ସେମାନଙ୍କ ଜାତିରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଏହିପରି ଭାବରେ ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ନିଜର ଜାତିତ୍ବକୁ ନେଇ ଗର୍ବ କଲବେଳେ ଫକୀରମୋହନ ସେମାନଙ୍କର ଯଥାର୍ଥ ରୂପ ଦେବାରେ ହେଲା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ସେତେବେଳେ ସମାଜରେ ଇଂରେଜ ରଜତ୍ବ ସମୟରେ ପୋଲିସ୍‌ମାନଙ୍କ ପ୍ରତିପତ୍ତି ଏ ଦେଶର ସମାଜରେ ସ୍ତ୍ରୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଗୌଳଦାରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦାବେଗା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଣିଷିତ ଓଡ଼ିଆ ଆଖିରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମହାବଳୀ ରୂପେ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ମଫସଲର ଅଣିଷିତ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, ପୋଲିସ୍ ଦାବେଗାଠାରୁ ଆଉ ବଡ଼କାମ କିଛି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିଜ ମୋକଦ୍ଦମାରେ ଜୟଲାଭ କରିବାପରେ ଜଣେ ଡେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କୁ ଦାବେଗା ହେବା ଲାଗି ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଛି ।

ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ଉପନ୍ୟାସରେ ଆମ ସମାଜରେ ବିବାହ ପଦ୍ଧତିକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଜ୍ୟୋତିଷ ଅବଧାନେ ଟିପ୍ପଣୀ ମିଳାଇ ବିଭାଗର ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦିଅନ୍ତି । ବର ଏବଂ କନ୍ୟାଙ୍କର ତାହା ପୂର୍ବରୁ ପରିଚୟ ତ ଦୂରର କଥା,

କେବେ ସାକ୍ଷାତ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥାଏ । ଇଂରେଜ ଶାସନ ଆରମ୍ଭରେ ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ସମାଜ ଏ ପ୍ରଥାର ନିନ୍ଦାବାଦ କରିବାକୁ ଯାଇ ସଂସ୍କାରଲିପ୍ସୁ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହାର ଉଦାହରଣ ଗୋବିନ୍ଦ, ରଞ୍ଜିବଲେଟନ ଓ କମଳଲେଟନଙ୍କ ଆଲୋଚନା-ସଭାରେ ହିନ୍ଦୁ ବିବାହ ପ୍ରଥା ଉପରେ ଆଲୋଚନା । ବିବାହ ପ୍ରଥାରେ ଜାତିଭେଦ ଗୋଟାଏ ଅଯଥା କୁସଂସ୍କାର ବୋଲି ସେମାନଙ୍କର ମତ । ଆମ ସମାଜରେ ଜ୍ୟୋତିଷୀମାନେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟା ନ ଜାଣି କପରି ନିଜକୁ ଶିକାଲଦର୍ଶୀ ରୂପେ ପରିଚିତ କରନ୍ତି, ତାର ଉଦାହରଣ ଏଇ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଉପନ୍ୟାସରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଇନ୍ଦୁମଣିଙ୍କ ବିବାହ ଉପଲକ୍ଷେ ଆତସବାଜି ପୁଟିବାର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଶବ୍ଦକୁ ଖଡ଼ିରହେ ଭୂମିକମ୍ପର ସୂଚନା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ବିଷୟରେ ଏକ ବିସ୍ମୃତ ଗଣନାର ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉପନ୍ୟାସ ଏକ ସାମାଜିକ ଉପନ୍ୟାସ ନ ହେଲେ ହେଁ ଏକ ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉପନ୍ୟାସର ଦଟଶାକାଳ ଯେଉଁସମୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ସେ ସମୟର ସମାଜିକ ଚିନ୍ତା ସେଥିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ଅଛି । ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ସେହିପରି ସମାଜର ଚିନ୍ତା ଅତି ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଉପନ୍ୟାସରେ ନବଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ସମାଜର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ରୂପ ଦେଖା ଦେଇଛି । ଏ ସମୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ସମାଜ ଚିନ୍ତା ସହିତ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ସଂସ୍କାରଲିପ୍ସା ଅତି ଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକରେ ସମାଜ ଚିନ୍ତା ଦେବାର ଯଥେଷ୍ଟ ଅବକାଶ ନ ଥିଲେ ହେଁ ଯେତିକି ଅଛି, ତା କମ୍ ନୁହେଁ । ରେବଟା ଗଳ୍ପରେ ଫକୀରମୋହନ ସମସାମୟିକ ସମାଜରେ

ସ୍ତ୍ରୀଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି କି ପ୍ରକାର ମନୋବୃତ୍ତି ଥିଲା, ତାହାର ଏକ ଚିତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । ହିଅମାନେ ପାଠ ପଢ଼ିଲେ, ଦାଣ୍ଡକୁ ବାହାରିଲେ ଘରକୁ ବସନ୍ତି ପଡ଼େ ବୋଲି ଯେଉଁ କୁସଂସ୍କାର ସେତେବେଳେ ସମାଜରେ ଥିଲା ତାହା ଏହି ଗଳ୍ପରେ ଚିତ୍ରିତ । ଶୁଣି ପୁଅ ଅନନ୍ତା ଗଳ୍ପରେ ଯୁବକ ମହାକୁଡ଼ ପରିବାର ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଫକୀରମୋହନ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଚିତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । ସମାଜରେ ଶିକ୍ଷାର ସ୍ଥାନ କିପରି ଥିଲା, ଏହି ଗଳ୍ପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚାଟଶାଳୀରୁ ତାହାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଡାକମୁନ୍ସି ଗଳ୍ପରେ ନୂଆ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକର ମନୋବୃତ୍ତିରୁ ବହୁତ କିଛି ଜାଣିବାର ଅଛି । ଗାରୁଡ଼ମନ୍ତ୍ର ଗଳ୍ପରେ ସାପକାମୁଡ଼ିବା ପରେ ମନ୍ତ୍ରହାଡ଼ିବା ସମୟରେ ବୋହୂ ବିଷୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଯେଉଁସବୁ କଥା କହିଛନ୍ତି, ତାହା ସେସମୟର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ସମାଜରେ ବୋହୂର ସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ଅନେକ କଥା ପ୍ରକାଶ କରେ । ପତି-ପତ୍ନୀର ସମ୍ବନ୍ଧ ସମାଜରେ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମର ମୂଳଭୂତି ହେଲେ ହେଁ ଅବସ୍ଥାର ଗୁପ୍ତରେ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଭିତରେ ଦୁର୍ବିପାକ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ପେଟେଟ୍ଟି ମେଡ଼ିସିନ୍ ଗଳ୍ପରେ ମଦ୍ୟପ ପତିକୁ ଠିକ୍ ବାଟକୁ ଆଣିବାପାଇଁ ସୁଲେଚନାଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେଲେହେଁ ଅବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏବଂ ପରିଣତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଯେପରି ଆକାର ଧାରଣ କରିଛି, ଏଥିରେ ସାମାଜିକତା କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେହେଁ ଉଭୟଙ୍କ ଜୀବନପାଇଁ ଆଶୀର୍ବାଦ ସଦୃଶ କାମ କରିଅଛି । ଧୂଳିଆ ବାବା ଗଳ୍ପରେ ଆମ ସମାଜରେ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ପରମ୍ପରା ପ୍ରଭାବରୁ ଭଣ୍ଡ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ କିପରି ଲଭ ଉଠାନ୍ତି, ତାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଛି । ରାମ ସାହୁ ଓ ଶ୍ୟାମ ସାହୁ ଦୁଇଭାଇଙ୍କର କଳିରୁ ଲଭ ଉଠାଇବାକୁ ଯାଇ ଧୂଳିଆବାବା ଶେଷରେ ବହୁଧନ ଆଶାକରି ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ

ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଆମମାନଙ୍କର ଅଣିଷା ଆମ ଦେଶର ଗାଁ ଗହଳରେ ଅନେକ ସମୟରେ କୁଫଳ ଘଟାଇବାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସମଗ୍ର ରଚନାରେ ଓଡ଼ିଆ ଜୀବନର ସାମାଜିକତା ଏତେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଆମର ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କବି ବା ଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଥିଲେ ଏକମାତ୍ର ସ୍ତମ୍ଭ, ଯେ କି ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଅଭିଜାତ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ ।

(୨) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ କହିଲେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ କବିତାର ବିକାଶକୁ ବୁଝାଯାଉ ଥିଲା । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ୟସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହେଲେହେଁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଯଥୋଚିତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଲଭି କରିପାରି ନଥିଲା । ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଲେଖାଯାଇଥିଲେହେଁ ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟକୁ ବିଶେଷ ରୂପପ୍ରଦାନ କରିନାହିଁ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ୟ ବା ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସେ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ସମାଜର ଅଭିଜାତ ଶ୍ରେଣୀର । ସମାଜର ନିମ୍ନସ୍ତରର ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି କୌଣସି ରଚନା ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଭାବରେ ଦେଖାଦେଇ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସମାଜର ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଜୀବନର ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଭଲ ମନ୍ଦକୁ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଆମ ଆଗରେ

ଦେଖାଇ ଦେଇଛୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ । ୧୮୯୭ ସାଲରେ ପ୍ରଥମ କରି ଯେତେବେଳେ ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ ଶାରିଆ ଭଗିଆର ଜୀବନ-ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଚରିତ୍ରର ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲା । ପୁରୁଷ ଏବଂ ନାରୀ ଉଭୟ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପାରଦର୍ଶିତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ପୁରୁଷ—

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୁରୁଷ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟିରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ଏକ ସାର୍ଥକ ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ଚରିତ୍ରର ଯଥାର୍ଥ ରୂପ ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ଫକୀରମୋହନ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଅତି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଏକ ସମ୍ବୃତାନ୍ । ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଏକାଦଶୀ ପାଳନ ଧର୍ମକୁ ଆଖିଠାର ମାରିବାର ଏକ ବିଚିତ୍ର ମାଡ଼ । ବଲରେ ଧାନଗଛ କମ୍ପୁବା ଯୋଗୁଁ ଅନ୍ୟର ବେଶୀ ଧାନଗଛ ଥିବା ବଲକୁ ଆଖିପକାଇ ଉପଦେଶ ଦିଅନ୍ତି ଯେ, ଗଛ ବହୁଳଆ ହେଲେ ଧାନ ଫଳିବ ନାହିଁ । ଖାଲି ଏତିକି ଉପଦେଶ ନୁହେଁ, ଲୋକ ଲଗାଇ ଧାନଗଛ ଉପାଡ଼ି ନେଇ ନିଜ ଜମିରେ ରୋଇ ଦିଅନ୍ତି । କେବଳ ଯେ ଦରିଦ୍ର ଗୃହୀର ବଲରୁ ଧାନଗଛ ଅପହରଣ କରି ନେଇ ନିଜକୁ ବଢ଼ି କରିବାର ପ୍ରୟାସ ସେ କରିଛନ୍ତି ତା ନୁହେଁ, କଲେବଳେ କୌଶଳେ ଚମ୍ପାକୁ ଟାଙ୍ଗି ମାଉସୀ ସଜାଇ ବାଦ୍ୟସ୍ଥି ବଂଶର ଧ୍ବଂସ ସାଧନ କରିବାରେ ସେ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି । ଶାରିଆ ଏବଂ ଭଗିଆର ଛମାଣ

ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଜମି ଉପରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଥିଲା, ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି । ଚମ୍ପାର ସାହାଯ୍ୟରେ ସରଳ-ବିଶ୍ୱାସୀ ଶାରିଆର ପ୍ରାଣରେ ନାଶ ସୁଲଭ ଆଶା ଟିକିଏ ଭରିଦେଇ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ନିମିତ୍ତ ଶାରିଆକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା ଦିଆଯାଇଛି । ଏ ପୂଜା ନ କଲେ ଶାରିଆର ସ୍ୱାମୀର ଜୀବନ ହାନି ହେବ—ଏ ପ୍ରକାର ଧମକ ମଧ୍ୟ ଶାରିଆକୁ ଦିଆଯାଇଛି । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ଅର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଜମି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର କରଗତ ହୋଇଛି । ସାରାଜୀବନ ପର ଧନ ଏବଂ ପରର ସମ୍ପତ୍ତି ଉପରେ ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇ ମଙ୍ଗରାଜ ପ୍ରତିପତ୍ତିଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ହିସାବରେ ନିଜର ସମ୍ମାନ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ତାହା ରକ୍ଷିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ସେହି ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଜମି ଦେଇଛି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କୁ ଚରମ ଶାସ୍ତି । ଜୀବନର ଶେଷ ଅବସ୍ଥାରେ ଜେଲଖାନା ଭିତରେ ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି ମୃତ୍ୟୁର ବିଶ୍ୱସିକା । ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବରୁ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଆଖି ଚଉରା ମୂଳେ ଶୁଆଇ ଦିଆଗଲା, ସେତେବେଳେ ‘ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ’ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ନ ପାରି ‘ଥମା ଆଗୁ’ କହି ଶେଷନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି । ଜୀବନର ସମ୍ପତ୍ତି, ପ୍ରତିପତ୍ତି, ଅନ୍ୟାୟ, ବ୍ୟଭିଚାର, ଅତ୍ୟାଚାର ଏ ସବୁର ଉତ୍ତରରେ ଯେ ଗୋଟିଏ ନିୟନ୍ତ୍ରଣକାରୀ ଶକ୍ତି ଅଛି, ସେ କଥା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ଭାବେ ତାର ଅନ୍ତିମ କାଳରେ ।

ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ନାଜର ନଟବର ଦାସ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ପରି ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର । ଧନ ସମ୍ପତ୍ତିର ମୋହ ତାଙ୍କୁ ଏତେ ଦୂର ଅନ୍ଧ କରିଛି ଯେ, ସେ ନିଜର ନାବାଳକ ଭଗିନୀର

ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ହସ୍ତାନ୍ତର କରିବାକୁ ପଛେଇ ନାହାନ୍ତି । ଅଶିଷ୍ଟିତା ପତ୍ନୀ, ଅଶିଷ୍ଟିତ ଶାଳକ ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପତନୋନ୍ମୁଖୀ ଅବସ୍ଥାକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା ନିମିତ୍ତ କମ୍ ସାହାଯ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ନଟବର ଦାସଙ୍କର ଜୀବନର ସେହିସବୁ ପ୍ରତିପତ୍ତି, ସବୁ ଅହମିକା ସମ୍ମୁଳେ ଧୋଇ ହୋଇଯାଇଛି, ଯେତେବେଳେ ସରକାରୀ ଅର୍ଥ ଆମ୍ଭସାହୁ ଅଭିଯୋଗରେ ସେ ଜେଲ ଯାଇଛନ୍ତି । ଜେଲଶାଳା ଭିତରେ ଆସିଛି ତାଙ୍କର ଅନୁଶୋଚନା । ସେହିଠାରେ ସେ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି । ନିଜର ଭୁଲ ସେ ନିଜେ ବୁଝିପାରିଛନ୍ତି । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଓ ମାମୁଁ ଉଭୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ଥିବା ଗୌଣ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ରୂପାୟିତ । ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଉପନ୍ୟାସରେ ରାଜବଲ୍ଲେଚନ, କମଳଲେଚନ ପ୍ରମୁଖ ଯୁବକଗଣ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଭିମାନରେ ସଫାର ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ନାରୀ—

ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନପ୍ରକାର ନାରୀ ଦେଖାଦେଲେ ହେଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ରୂପେ ରୂପାୟିତ କରିବାରେ ଫକୀରମୋହନ ଯଶସ୍ବୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏ ସଂସାରରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଓ ଚମ୍ପା ପରି ବୁଦ୍ଧିମଣି ଓ ବିପଜ୍ଜନକ ନାରୀ, ନାକଫୋଡ଼ିଆ ମାଆ ଓ ଜଗା ଫତେସିଂଙ୍କ ମାଆ ପରି କଳିହୁଡ଼ୀ, ସରସ୍ବତୀ ଦେବୀଙ୍କ ପରି ପରେପକାରିଣୀ, ସାଆନ୍ତାଣୀ (ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ) ଙ୍କ ପରି ସହିଷ୍ଣୁ ଓ ବିଶାଖା ଦେବିଙ୍କ ପରି ସ୍ୱାର୍ଥପରାୟଣା ନାରୀ ଅନେକ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ସରସ୍ବତୀ ଦେବୀ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଚରିତ୍ର । ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ନିରୁଦ୍ଧିଷ୍ଟ । ସେ ସନ୍ତାନସ୍ଥାନା

ଓ ସଫାରରେ ସେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ସମ୍ପର୍କସ୍ଥାନା; ତଥାପି ଏ ସବୁ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ ଥାଏ । ସେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ହେଉନା କାହିଁକି ଦାଶରଥ ଦାସ ଓ ମେନକା ଦେଇ ତାଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଲେଉଟୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରତିପତ୍ତି ଉତ୍ତରରାସ୍ତ୍ରକୁ ଗୃହରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଦେଇଥିଲା; ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ଜମିଦାର ଉତ୍ତରରାସ୍ତ୍ର ନିଜର ପରିବାର ଓ ଜମିଦାରୀ ପରିଚାଳନା ବିଷୟରେ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ସହିତ ବରବର ପରାମର୍ଶ କରୁଥିଲେ । ସେହିପରି ସାଧୁ ସାହୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଗାଁଯାକ ମା ବୋଲି ଡାକନ୍ତି । ରୁଗ୍‌ଶ, ଦରିଦ୍ର ଓ ଅସହାୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସେ ସର୍ବଦା ତତ୍ପର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସେ ସ୍ନେହ ମମତା ଓ ହାର୍ଦ୍ଦିକତା ନିଜ ପରିବାରର ସୀମା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ରହି ଗୋଷ୍ଠୀର ସୀମା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିଲା । ନାଜର ନଟବର ଦାସଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବିଶାଖା ଦେଇ ଥିଲେ ଅର୍ଥଲେଖୀ, ଅଳଙ୍କାରସବୁ ଓ ଅଭିମାନୀ । ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରିବା ତାଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଭୋଗ ବିଳାସର ସମ୍ଭାର ଯୋଗାଇବା ନିମିତ୍ତ ସେ ସ୍ବାମୀଙ୍କଠାରେ ଆସକ୍ତ ଥିଲା ପରି ଜଣାପଡ଼େ । ତାଙ୍କର ଏହି ଆଚରଣ ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ କରିଛି ।

ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠର ସାଆନ୍ତାଣୀ ଚରିତ୍ର ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମୂର୍ଷ୍ଟିରେ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ । ସଫାରର ପାପ ଭିତରେ ସେ ନିଜକୁ ଜଡ଼ିତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଧର୍ମପ୍ରାଣୀ ସେ, ପତିଙ୍କଠାରେ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଅଟଳ ଭକ୍ତି । ପରଉପକାର ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତ । ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ସଫାରରେ ବିସାକ୍ତ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଭିତରେ ସେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ । ମଙ୍ଗରାଜ ଓ ଚମ୍ପାର ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ

ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଚମ୍ପା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଅପମାନିତା ହେଲେ ହେଁ ସେ ସବୁକୁ ସେ ସହି ଯାଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁଦିନ ଚମ୍ପା ବାଦାସିଂହ ବଂଶର ଘର ପୋଡ଼ି ଦେଇଥିଲା, ସେହିଦିନ ଠାରୁ ସେ ରୋଗରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ଓ ଶାରୀର ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ସତେ ଯେପରି ସେ ଥିଲେ ମୁର୍ତ୍ତିମଣି ସହିଷ୍ଣୁତା । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଗତିଶୀଳ କରିବାରେ ଅଧିକ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛୁ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଅତି ନିଷ୍ଠୁର, ଚତୁର ଓ ବୁଦ୍ଧିମଣ୍ଡ, ତଥାପି ବିଶାଖା ଦେଇଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିର୍ଯ୍ୟାତତ ନରୁବାବୁଙ୍କ ପ୍ରତି ସମବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରିବା ତା ଚରିତ୍ରରେ ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନଟବର ଦାସଙ୍କ ପରିବାରରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା, ଯେପରି କି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ପରିବାରରେ ଚମ୍ପା ନିଜର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ଚମ୍ପାର ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା ଓ ଅନିଷ୍ଟକାରଣୀ ଶକ୍ତି ଯୋଗୁ ବାଦାସିଂହ ବଂଶର ଓ ଭଗିଆର ଫସାରରେ ଧ୍ୟାନ ଲାଳା ଦେଖାଦେଇଛି । ଚମ୍ପା ଏପରି ଏକ ନାରୀ ଯେ, ସେ ତାର ଆଶ୍ରୟଦାତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ଵାସରେ ବିଷ ଦେବାକୁ ପଛେଇ ନାହିଁ । ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ଗେହ୍ଲେଇ ଚରିତ୍ର ସେହିପରି ଦେଖିବାର କଥା । ଗେହ୍ଲେଇ ସତ୍ୟବାଦୀ, ନିର୍ଭୀକା, ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳା ଓ ପରୋପକାରଣୀ । ନିଜର ରୂପକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପରି ସେ ଜୀବକାରୁପେ ବ୍ୟବହାର କରି ନାହିଁ । ତା ମୁହଁରେ ଏତେ ତର ଆଏ ଯେ, ଯେ କୌଣସି କଥାର ସଂଶୋଧନ ସେ ତର ସାହାଯ୍ୟରେ କରୁଥିଲା । ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ଉପନ୍ୟାସର ମରୁଆ ଚରିତ୍ର ତ୍ୟାଗର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ନିଜର ସୁଖ ଦୁଃଖକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ଇନ୍ଦୁପ୍ରସାଦକୁ ସୁଖୀ କରିବାରେ ସେ ସର୍ବଦା ବ୍ୟଗ୍ର ।

ଇନ୍ଦୁପ୍ରଭାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ସେ ନିଜକୁ ଦୋଷୀ ମନେକରି ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରଠାରୁ ସନ୍ୟାସିନୀ ଜୀବନ ଯାପନ କରିଥିଲା । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠର ଶାରିଆ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ଜଣାଯାଏ, ସେ ଥିଲା ସରଳା, ନିଷ୍ଠାପଦ୍ମଦୟା । ତା ସରଳ ବିଶ୍ୱାସର ସୁଯୋଗ ନେଇଛି ଚମ୍ପା । ସନ୍ତାନବଂଶ ହେବା ଆଶାରେ ଓ ପତିର ଅନିଷ୍ଟ ହେବା ଭୟରେ ସେ ହୋଇଛି ଚମ୍ପାର ଶିକାର । ଏହି ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ହିଁ ତା ଜୀବନରେ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ବିପାକର କାରଣ । ନିଜର ଦରିଦ୍ର ପରିବାରରେ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ଓ ଗାଈଟିକୁ ନେଇ ଯେଉଁ ସୁଖର ଜୀବନ ସେ ଯାପନ କରୁଥିଲା, ସେ ଜୀବନରେ ଏକ ପ୍ରଳୟଙ୍କରା ଝଡ଼ ରୂପେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା ଚମ୍ପା । ଅନାହାରରେ ପ୍ରାଣ ଦେଇଛି ଶାରିଆ । ସ୍ୱାର୍ଥପର ମଙ୍ଗରାଜ ତା ହୃଦୟର ଭାଷାକୁ ବୁଝିବାରେ ଅସମର୍ଥ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣର ବଳିଷ୍ଠତା ସମସ୍ତେ ଅନୁଭବ କରି ପାରିବେ । ଯେଉଁ ଫକୀରମୋହନ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ପରି ଶଠ, ଧୂର୍ଜ, ପ୍ରବଞ୍ଚକକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଥିଲେ, ତାହାଙ୍କର ଲେଖନୀ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାରେ କେବେହେଲେ ଭୁଲ କରି ନ ପାରେ ।

(୮) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଳାସ :

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା-ବିଳାସ ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ତାଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ଓ ଭାବ ପାଠକର ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସ ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ

ଛନ୍ଦରେ ହାସ୍ୟରସର ଅବକାଶ ମିଳିଲେହେଁ କଥାବସ୍ତୁଗତ
 ବଳିଷ୍ଠତା ପାଠକକୁ ହସିବାର ଅବକାଶ ନ ଦେଇ ପାଠକୁ
 ହୃଦୟରେ ନିର୍ଯ୍ୟାତ୍ତ ପ୍ରତି ସମବେଦନା ଜାଗ୍ରତ କରିବ । ଯେଉଁ
 ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର କିଛି କହିବାର ଥାଏ, ସେ ସ୍ଥାନରେ ସେ କିଛି
 ନ କହିଲା ପରି ଛଳନା କରନ୍ତି । ଅନ୍ଧପୁରର ମହିଳାମାନଙ୍କ
 ବିଷୟ କହିବାକୁ ଯାଇ ସେ କହନ୍ତି ଯେ, ଅନ୍ଧପୁରର ମହିଳାମାନଙ୍କ
 ବିଷୟରେ କହିବା ଶାସ୍ତ୍ର-ସମ୍ମତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସେ ବିଶେଷ କିଛି
 କହିବେ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ସେ ବିଷୟ ସେ ଏତେ କହନ୍ତି
 ଯେ, କୌଣସି ଟିକିଏ ବାକି ରହେ ନାହିଁ । ତମ୍ଭାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
 ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସତେ ଯେପରି ଅତି ନମ୍ର ଭାବରେ ସେ ଜଣେ
 ପରମ ରୂପବତୀ ଯୁବତୀଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଏହି
 ବର୍ଣ୍ଣନା ଭିତରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୁପର ମାତ୍ରା ଏତେ ବେଶୀ ଯେ ପାଠକ
 ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ତମ୍ଭାର ସନ୍ଧ୍ୟାକ୍ ପରିଚୟ ପାଇଯାଏ । ବାଦ୍ୟିନ୍ଦ୍ର
 ବଂଶର ଘରପୋଡ଼ିବାକୁ ତମ୍ଭା ଯେତେବେଳେ ଟାଙ୍ଗୀ ମାଉସୀରୂପରେ
 ଯାଇଛି, ସେତେବେଳେ ତମ୍ଭା ଏତେ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇଛି ଯେ
 ତମ୍ଭା ଏପରି ଏକ ଦୁରଭିସନ୍ନ ରଖି ସ୍ଥାନକର୍ମ ସକାଶେ ପ୍ରେରିତ
 ବୋଲି କେହି ଜାଣି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉପନ୍ୟାସର ସୋସୋ
 ଗ୍ରାମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରାମର
 ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠକଲେ ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ଉତ୍କଳର ରମଣୀୟ
 ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତିଭା ଦୃଶ୍ୟ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉପନ୍ୟାସରେ କଥାବସ୍ତୁର ଅଗ୍ରଗତି
 ସହିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଳାସର ବଳିଷ୍ଠତା ଯୋଗୁଁ ଉପନ୍ୟାସର ମର୍ଯ୍ୟାଦା
 ରକ୍ଷିତ ହୋଇ ପାରିଛି । ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସରେ ଯୁଗଳକିଶୋର
 ମନ୍ଦିରରେ ହରିଲୁଟ୍ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଓ ବିଶାଖା ଦେବିଙ୍କର
 କଳ ସମୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ପଣ୍ଡିତ-ସଭାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେ କୌଣସି
 ପାଠକକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର-ଗଳ୍ପରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା-ବିଳାସର ପ୍ରାରୂପ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କ୍ଷୁଦ୍ର ଗଳ୍ପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଳାସର ପ୍ରାରୂପ୍ୟ ଦୋଷାବହ ହେଲେହେଁ ତାକୁ ସେ ଏଡ଼ି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ରାତ୍ରିପୁଅ ଅନନ୍ତା ଗଳ୍ପରେ ଫକୀରମୋହନ ବର୍ଣ୍ଣନା-ବିଳାସରେ ଭାସିଯାଇ ଗଳ୍ପର ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିଛନ୍ତି । ଅଧର୍ମବିତ୍ତ ଓ ସତ୍ୟ ଜମିଦାର ଗଳ୍ପରେ ସେହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା ବାହୁଲ୍ୟ ଦେଖା ଦେଇଛି ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆତ୍ମଚରିତରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ କାଳରେ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ଯେ, ପାଠକ ମନେକରିବେ, ଏହାଯେପରି ଏକ କାଳ୍ପନିକ ଉପନ୍ୟାସ । ସତ୍ୟ ଘଟଣାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର କୌଶଳ ସେ ଏପରି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଅନେକ ସମୟରେ ପାଠକ ମନେକରେ ଏହା କଣ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନକଥା ନା ଉପନ୍ୟାସର କାଳ୍ପନିକ କଥାବସ୍ତୁ ।

ଗଦ୍ୟ ବିଭାଗକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ସେନାପତିଙ୍କର ପଦ୍ୟ ବିଭାଗର ଶୈଳୀ ବିଚାର କରିବାର କଥା । ମୁଁ ହାଟବାହୁଡ଼ା କବିତାରେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଯୁଗରୁଟି ପ୍ରତି ମନୋଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହି ପ୍ରକାଶରେ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଛି । ସମସାମୟିକ ଯୁଗ ରୁଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଧାନାଥ ଏବଂ ଗଙ୍ଗାଧର ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେହେଁ ସେନାପତିଙ୍କର ଉକ୍ତ କବିତା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି-କୋଣର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣରେ ଫକୀରମୋହନ ଏ ଦେଶର ଗୁଣୀ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର ନିର୍ଭୀକ ସମାଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣରେ ସେ ଯେଉଁ ଉତ୍କଳ

ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନାମାନଙ୍କରେ ବିକଶିତ ହୋଇଅଛି । ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଅବସର ବାସରେ ଓ ବୌଦ୍ଧାବତାର କାବ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି କବିତା-ଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈଳୀର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଗଦ୍ୟ ଏବଂ ପଦ୍ୟ ଉଭୟ ବିଭାଗରେ ସେନାପତି ଶୈଳୀର କୃତବିଦ୍ୟତା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅବଧାରଣୀୟ । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସର ଶୈଳୀ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ରାଜ୍ୟରେ ଅନନ୍ତମୟ । ତାଙ୍କର ଶୈଳୀରେ ମୂର୍ଧ୍ନ ହୋଇ ସ୍ୱର୍ଗତ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପହରାଜୀ ତାଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ । ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଶୈଳୀ ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିଛି ସତ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଶୈଳୀର ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଫକୀରମୋହନ ଅଜେୟ ।

(୯) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଜ-ସଂସ୍କାର ।

ଏ ଦେଶରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ହେବାର ୪୦ ବର୍ଷ ପରେ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କର ଜନ୍ମ । ଇଂରେଜ ଶାସନ ପୂର୍ବରୁ ମରହଟ୍ଟା ଶାସନ ସମୟରେ ଦେଶର ଗଣଜୀବନରେ ନିରାପଣର କୌଣସି ସୂଚନା ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତୀ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ସାଧାରଣ ଧନ ଜୀବନ ସବୁବେଳେ ବିପନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । ୧୮୦୩ ସାଲରେ ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଦଖଲ କରିବା ପରେ ଦେଶରେ ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥିରତା ଦେଖା ଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାଧାରଣ ଧନ ଜୀବନର ନିରାପଣ ପ୍ରତି ଶାସକ ଗୋଷ୍ଠୀର ଦୃଷ୍ଟି ରହିଲା । ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ଅତ୍ୟାଚାର, ଲୁଣ୍ଠିତ ଗଣଜୀବନରେ ସ୍ଥିରତା ଲକ୍ଷିତ ହେଲା ।

ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଶାସନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶର ଶିକ୍ଷା ଓ ସାମ୍ବୃଦ୍ଧି ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ବିଦେଶୀ ସରକାର ତଥା ବିଦେଶୀ ସଭ୍ୟତା ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ଏ ଦେଶର ଜନସାଧାରଣ ସଭ୍ୟ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଦେଶୀ ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ଭାଷାର ଅଧ୍ୟୟନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରୁଚିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏପରି ଭାବରେ ଦେଖାଦେଲା ଯେ, ଭାରତୀୟମାନେ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଭୁଲି ବିଦେଶୀ ରୁଚିଚକ୍ରର ଅନୁକରଣ କଲେ । ତେଣୁ ଭାରତୀୟ ଜନ-ଜୀବନରେ ଧାର୍ମିକ, ସାମାଜିକ, ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ସୂତ୍ରରେ ଏକ ଭୁମୁଳ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା । ଭାରତୀୟ ନିଜ ଜାତୀୟତାକୁ ଭୁଲିଯାଇ କେବଳ ସାହେବା ଆଭିଜାତ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଭୂଷିତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । କେବଳ ଓଡ଼ିଶା ନୁହେଁ, ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ଜୀବନରେ ଏହିପରି ଏକ ଘଡ଼ି-ସନ୍ଧରେ ୧୮୪୩ ସାଲରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଜନ୍ମ । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରୁ ଫକୀରମୋହନ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥିଲେ, ଆମ ସମାଜରେ ‘ଦେଶୀ’ ଓ ‘ବିଦେଶୀ’ର କାରବାର । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଯେତେବେଳେ ସେ ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନାରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଦେଶର ଏହି ଦୁର୍ବିପାକ ଲାଗି ସେ ଅନେକବାର ଷୋଭା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ନ’ଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଭାଷା ଆନ୍ଦୋଳନ ଦୁଇଟି ସ୍ମରଣୀୟ ଘଟଣା । ଏହି ଦୁଇଟି ଘଟଣା ଲାଗି ଫକୀରମୋହନ ଯାହା କହିଛନ୍ତି ବା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ତାଙ୍କର ଜାତୀୟତାର ପ୍ରମାଣ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ମିଳେ । କେବଳ ବାଲେଶ୍ୱର ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଜୀବକାନିବାସ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ସେ କାଳାନ୍ତପାତ

କରିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ନିୟୁକ୍ତାପ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଆସିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ନିୟୁକ୍ତାପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କି ପ୍ରକାର ବିଷୟ ପରିସ୍ଥିତିର ସୂଚକ କରୁଥିଲା, ସେ ବିଷୟରେ ଫକୀରମୋହନ ‘ମୁଁ ହାଟ ବାହୁଡ଼ା’ କବିତାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ବିଦେଶୀ ଦ୍ରବ୍ୟର ଆଦର ସମାଜରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବେଶୀ । ଦେଶୀ ଜିନିଷର ଆଦର ଆଉ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଅବଧାନ ଦେଶୀୟ ଗୁଡ଼ିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରେ ସେ ଏ ଯୁଗରେ ଖାଇବାକୁ ନପାଇ ମରିବା ସାର ହୁଏ । ମାତ୍ର ଯେ କୋଟି ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧି ସେକ୍ସପିଅର, ବାଇରେନ୍‌ଙ୍କ କଥା ପଢ଼ାଏ; ତାର କଲେବର ପୃଥୁଳାକାର ଧାରଣ କରେ । ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ ମର୍ମାହତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଲେଖିଛନ୍ତି:—

“ପିଲୁଏ ଖାଆନ୍ତି ଏ ସବୁ ଫଳ । ବାପ ଟଙ୍କା ଗଣି ଦିଏ କେବଳ ॥
ଏ ସବୁ ଫଳର ଗୁଣ ଓଲଟା । ହୁଏ ଦେହ ସରୁ ବୁଦ୍ଧିଟା ମୋଟା ॥
ମାତ୍ରକ ହଜମ ଯେ କରିଜାଣେ । ଜଗତ ଜଣେ ସେ ଆପଣାଜାନେ ॥
ଅଳପ ଖାଇଲେ ଦଟେ ଜଞ୍ଜାଳ । ବହୁତ ଖାଇଲେ ଫିଟେ କପାଳ ॥

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରେ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କାର-ଲିପିସା ଛବି ଛବି ଦେଖା ଦେଇଛି । ସମାଜରେ ଜାତିଆଣ ପ୍ରଥାର ଯେଉଁ ଅଧିଆ ଦୃଢ଼ତା ଦେଖାଯାଏ, ସେ ବିଷୟରେ ସେ ଆଲୋଚନା କରୁଛନ୍ତି । ଜଣେ ଲୋକ କିଛି ଭୁଲ କଲେ ତାକୁ ଜାତିରୁ ଅଟକ କରିବା ଓ ସେ ଅଧିଆ ଖର୍ଚ୍ଚାନ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ

କରିବା ପରେ ପୁଣି ଜାତିରେ ମିଶାଇବା ମାତ୍ର ଆମ ସମାଜ ପକ୍ଷରେ ନିତାନ୍ତ ଷଡ଼କାରକ । ସମତନ୍ତ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ଶ୍ୟାମ ମଲ୍ଲିକୁ ପିଆଜ ଓ କୋବ ଖାଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଜାତିରୁ ବାସନ୍ଦ କରିଥିଲେ । ଶ୍ୟାମ ମଲ୍ଲିକଠାରୁ ୧୫ମାଣ ଜମି ନେଇ ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ଜାତିରେ ମିଶାଇଲେ । ଏଥିରୁ ସମତନ୍ତ୍ର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ପର ଧନ ପାଇଁ ଲେଲୁପ ଦୃଷ୍ଟିର ଆଶ୍ଚସ୍ୟ ଯେତକ ମିଳୁଛି, ସମାଜର ଅସଦା ରକ୍ଷଣଶୀଳ ସ୍ୱଭାବ ପରିଚୟ ସେତକ ମିଳୁଛି ।

ନିଜର ଜାତିଭକ୍ତି ବଜାୟ ରଖିବା ନିମିତ୍ତ ଏ ଦେଶରେ ଲୋକମାନେ ଯେଉଁ ଅସଦା ଅନ୍ତର୍ମିକା ଦେଖାନ୍ତି, ଫକୀରମୋହନ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବ୍ୟଙ୍ଗବାଣ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । କରଣମାନଙ୍କର ସମାଜରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏ ପ୍ରାଧାନ୍ୟର କାରଣ ସେମାନେ “ତେଉଁଗଣି” ରେଜିଗାର କରିବାରେ ସମର୍ଥ । ଶତ୍ରୁଯୁଦ୍ଧମାନେ ନିଜକୁ ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ନିପୁଣ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜାତିରୂପେ ଭାବିଲେ ହେଁ ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଅନ୍ତର୍ମିକାର ଭାବନା ସେମାନଙ୍କୁ ପତନ ମୁଖରେ ପକାଇଛି । ସାଧାରଣ କଥାରେ, ସାଧାରଣ କଳରେ ସେମାନେ ଠେଙ୍ଗାବାଡ଼ି ଉଠାଇ ନିଜ ଶକ୍ତିର ଅପଚୟ କରିବା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ସେ ଶକ୍ତି ଆଜି ଦୂରରେ । ଗଉଡ଼ମାନେ ନିଜ ଜାଣିପାଆକୁ ନେଇ ଯେତେ ଗର୍ବ କଲେ ହେଁ ଦୁଧରେ ଟୋପାଏହେଲେ ପାଣି ମିଶାଇବା ସେମାନଙ୍କର ପୁରୁଷଗତ ବ୍ୟବସାୟ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଅଧଃପତନରେ ଫକୀରମୋହନ ସେହିପରି ଦୁଃଖିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଧର୍ମ, ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲଭ କରିଥିବା, ଜାତି ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମରେ ଉଚ୍ଚତମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଆଜିକାଲି ନିଜର କୁଳ-

ବ୍ୟବସାୟ ଭୁଲି କେବଳ ପରସ୍ପାପହରଣକାଣ୍ଡ ରୂପେ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ କରୁଛନ୍ତି । ଯଜ୍ଞମାନ ଘର ଚାଉଳ ଏବଂ ମୃତାହୁତିପୁର ଭୋଜନ ସେମାନଙ୍କର ଅବଲମ୍ବନର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ହୋଇଅଛି । ବଳ ବାଛିବା, ବଳରୁ ମାଛ ମାରିବାରେ ସେମାନେ ଯେତେ ଧୂରନ୍ଧର କର୍ମକାଣ୍ଡ ପ୍ରତି ଆଦୌ ନୁହଁନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନ ବିଦ୍ରୁପ ପ୍ରୟୋଗ କରି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଅଧଃପତନରେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାଜର ସଂସ୍କାର ଇଚ୍ଛା କରିଛନ୍ତି ।

ଅର୍ଥଲେଖୀ ପିଣ୍ଡାଚମାନଙ୍କର ସମାଜରେ ପ୍ରତିପତ୍ତି ଓ ଫିୟାକଳାପରେ ଫକୀରମୋହନ ସଂସ୍କାର ଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ଓ ନାଜର ନଟବର ଦାସ ଏହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରମାଣ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ପରଧନ ଅପହରଣ କରିବାରେ ଯେଉଁ ପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେ ପନ୍ଥା ନଟବର ଦାସଙ୍କ ପନ୍ଥାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହାର କାରଣ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ସମୟ ଓ ନଟବର ଦାସଙ୍କର ସମୟ ଭିନ୍ନ ।

ନାଶ୍ଟମାନଙ୍କର ସମାଜରେ ଅବସ୍ଥାଭିନ୍ନତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଫିୟାକଳାପ ଦେଖି ଫକୀରମୋହନ ଅନେକ ସମୟରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ, ମାମୁଁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଓ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଅନେକ ଗଳ୍ପରେ ଏହା ଅନେକଥ ପ୍ରକାଶିତ । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ଚମ୍ପା, ମରୁଆ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଏମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଅତି ଦୁଷ୍ଟଶୀୟ ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ । ଅବସ୍ଥା ଚନ୍ଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଲେ ନାଶ୍ଟମାନେ ସେ କେତେ ଭୟଙ୍କର ହୋଇପାରନ୍ତି, ତାହା ଫକୀରମୋହନ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ମରୁଆ ଚରିତ୍ରଟିକୁ ଏଠାରେ

ଧରି ନିଆଯାଉ । ବାଲୁବୈଧବ୍ୟ ପରେ ଲଳିତା ଦାସ ବାବାଜୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ପଳାଇଆସି ସେ ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାରରେ ଥିଲା । ମଙ୍ଗରାଜେ ମୋକଦ୍ଦମା କାର୍ଯ୍ୟରେ କଟକ ଆସି ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାରରୁ ତାକୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ଘରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ସମାଜରେ ବିଧବାମାନଙ୍କୁ ପଢ଼ିବା ହେବାପାଇଁ ପରୀକ୍ଷାରେ ସୁଯୋଗ ଦିଆଯାଇଛି । ଲଳିତା ଦାସ ବାବାଜୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆସି ମରୁଆ ରହିଛି ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାରରେ । କଟକରେ ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାରରେ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରହିବାର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ସେତେବେଳେ ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାର ରୂପଜୀବାମାନଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଏହି ରୂପଜୀବା କେନ୍ଦ୍ରକୁ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ଯିବା ଆସିବା କରିବା ଏଠାରେ ମଙ୍ଗରାଜ-ଚରିତ୍ରର ଏକ ଦିଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛି । ଭଣ୍ଡ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ସମାଜରେ କୁକର୍ମ କରିବା କଥା ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । ଧୂଳିଆବାବା ଗଳ୍ପରେ ଏହି ସତ୍ୟର ଉନ୍ମୋଚନ ହୋଇଅଛି । ଅଶିକ୍ଷିତ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସୀ ଜନସାଧାରଣ ଏମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ବିଶ୍ୱାସରେ ବିଷ ଦେବାର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ରେବଟା ଗଳ୍ପରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ସମାଜର ଦୃଷ୍ଟି ଚିହ୍ନିତର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଗାରୁଡ଼ ମନ୍ଦିରେ ନାରୀମାନଙ୍କର ଅଯଥା ଆଡ଼ ହେବା ଶୁଦ୍ଧ ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରାଯାଇଛି । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରେ ଗାଁ ପୋଖରୀ ତୁଠରେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କର ପରଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ସମୟରେ ଲେଖକ ଅଯଥା ପରଚର୍ଚ୍ଚାରେ ସମୟ ନଷ୍ଟ କରିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ପରୀକ୍ଷା ଭାବରେ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ମଦ୍ୟପାନ ଆମ ସମାଜରେ ଏକ କଳଙ୍କ ସଦୃଶ ଦେଖା ଦେଇଛି । ମଦ୍ୟପାନରୁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ବିରତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସୁଲେଚନା ଯେଉଁ ପେଟେଣ୍ଟ ମେଡ଼ିସିନ୍ ବ୍ୟବହାର

କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଣାଳୀ କରୁଣ ହେଲେ ହେଁ ପରିଣତି ମଙ୍ଗଳକର ହୋଇଅଛି ।

ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ଜାବିବା ନିବାହ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥେଟ୍ରେ ଦେଖିଲା କରିବା ସମୟରେ ଶାସନକଳର ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିଥିଲେ । ସରକାରୀ ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ଏକଚ୍ଛନ୍ଦମାତ୍ରକୁ ସେ ସମର୍ଥନ କରିନାହାନ୍ତି । ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠରେ ପୋଲିସ-ସଫୁକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପୋଲିସ୍‌ମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଯେପରି ଭାବରେ ଲେଖି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ବ ସମୟରେ ପୋଲିସ୍ ବିଭାଗର ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳିଲେ ହେଁ ଏଥିପ୍ରତି ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବିଦ୍ରୁପ ଥିବାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତତ୍କାଳୀନ ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ଶ୍ରେଣୀର ମନୋବୃତ୍ତିକୁ ଫକୀରମୋହନ ଅତି ସୁନ୍ଦର ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରି ପାରିଥିଲେ । ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଉପନ୍ୟାସରେ ସେ ଏହି ଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀର ମନୋବୃତ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ନୂଆ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା ପାଇ ପୁରୁଣାଦିନର ଅନ୍ଧପରମ୍ପରାରୁ ବିଶ୍ୱାସ ହରାଇ ନୂଆ ବାଟରେ ଜୀବନକୁ ପରିଚାଳିତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଏହି ଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀର ମନୋବୃତ୍ତି ପ୍ରଶଂସାର୍ହ ହେଲେହେଁ ଏମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶର ବଳିଷ୍ଠତା ନ ଥିଲା । ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୁରାତନ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟାକୁ ଅବଜ୍ଞାନର ଦେଖିରୁହିଁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଏହି ଯୁବକ ଶ୍ରେଣୀ ଉଚିତ ମନେ କରିଛି । ଆଧୁନିକତା କେବଳ ବିବାହରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଜୀବନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପରିସରରେ ଆଧୁନିକତାର ଆରୋପ ନାହିଁ । ଜ୍ୟୋତିଷବିଦ୍ୟାର ଅସାରତା ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ

ଫକୀରମୋହନ ଅଣିଷିତ ଜ୍ୟୋତିଷୀମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୁପ କରିଅଛନ୍ତି ।
 ତାଙ୍କମୁନସି ଗଳ୍ପରେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ତଥାକଥିତ ଶିକ୍ଷିତ
 ଯୁବକର ମନୋବୃତ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ମିଳିଅଛି ।

ଦେଶ ଓ ଜାତିର ଅଧଃପତନରେ ବ୍ୟଥିତ ଫକୀରମୋହନ
 ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକସ୍ତରର ଫିୟାକଲାପକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସେ ସବୁର
 ସଂସ୍କାର ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପଦ ଭିତରେ ସୂଚନା
 ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

(୧୦) ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନ-ଚରିତ

ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନଚରିତ ଯେ କୌଣସି
 ପାଠକର ମନକୁ ଆକର୍ଷଣ କରେ । ଫକୀରମୋହନ ନିଜ ହାତରେ
 ନିଜର ଜୀବନ-ଚରିତ ଲେଖି ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ
 କରୁଥିଲେ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ
 ଯାଦୁକାରୀ ଶକ୍ତି ଥିଲା ଯେ, ସେ ଯାହା ଲେଖୁଥିଲେ ତାହା
 ସୁଖପାଠ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନ-ଚରିତରେ
 ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି ଯେ,
 ପାଠକ ଏହାକୁ ଏକ ଆତ୍ମଜୀବନ-ଚରିତ ନ ଧରି ଏକ ସରସ
 ଉପନ୍ୟାସ ବା କାହାଣୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣାଏ । ମରହଟ୍ଟା ଶାସନ
 କାଳରୁ ତାଙ୍କର ବଂଶଲତାର ପରିଚୟ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି ।
 ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ବାଲେଶ୍ଵର ଅଧିକାର କରିବା ସମୟର
 ଚନ୍ଦ୍ର ସେ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଠାକୁର ମା କୁଟୁମ୍ବଦେବୀ ୧୮୦୩
 ସାଲରେ ଏହି ଘଟଣା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଖିଥିଲେ । ତାଙ୍କରଠାରୁ ଶୁଣି
 ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଛନ୍ତି, ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀର ଫୌଜ

ଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଦୁଇ ଦିଗରୁ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ଆସିଲେ । ଇସ୍ଲାମ୍ ଶ୍ରୀ ଆ କମ୍ପାନୀର ଫୌଜ ବାଲେଶ୍ଵରର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ବଳରାମ-ଗଡ଼ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିବା ସମ୍ଭାବ ପାଇ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଘର ଦ୍ଵାର ଛାଡ଼ି ପରିବାର ସେନା ଜଙ୍ଗଲକୁ ପଳାଇଲେ । କମ୍ପାନୀ ଫୌଜ ବାଲେଶ୍ଵର ଅଧିକାର କରିବା ପରେ ଶାନ୍ତ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ଓ କମ୍ପାନୀର ଅଭିଯୁକ୍ତ ଶାନ୍ତ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ଫେରିଆସିଲେ । କେବଳ ଇସ୍ଲାମ୍ ଶ୍ରୀ କମ୍ପାନୀ ସମୟର କଥା ନୁହେଁ, ଗ୍ରାମର ଅତି ବୁଢ଼ାମାନଙ୍କଠାରୁ ଲେଖକ ମରହଟ୍ଟା ସମୟର ଅନେକ କଥା ଶୁଣି ଲେଖିଛନ୍ତି । ମରହଟ୍ଟା ଶାସନର ଅବସାନ ସମୟରେ ଦେଶରେ ଏପରି ଅସୁବିଧା ବ୍ୟାପିଥିଲା ଯେ ଚୋର, ଡକାୟତ ଓ ନାଗା ସନ୍ଧ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ଉପଦ୍ରବରେ ଲୋକମାନେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଇସ୍ଲାମ୍ ଶ୍ରୀ କମ୍ପାନୀର ଶାସନରେ ଧନ ଜୀବନର ନିରାପତ୍ତି ରକ୍ଷା ହୋଇଥିଲା । ନିଜର ଶୈଶବ, ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ ବିଷୟ ଲେଖିଯାଉ ଲେଖକ ଅଝାଲ ସିଲ୍ଲ ଓ ନିମକ ମାହାଲରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଶିଖିଥିଲେ । ନିମକ ମାହାଲ ଉଠିଯିବା ପରେ ଲେଖକ ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନ କରିଥିଲେ । ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ହରେକୃଷ୍ଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ନାମକ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ, ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପାଠ ପଢ଼ାଇବା ପ୍ରଣାଳୀ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି । “କୌଣସି ଦିନରେ ଗୋଟିଏ କାକ ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ ମୁଖରେ ଧରି ଗୋଟାଏ ବୃକ୍ଷ ଡାଳରେ ବସିଥିଲା ।” ଶିକ୍ଷକ ଏହାକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ— “କୌଣସି ଦିନରେ କି କେହି ଅନ୍ଧରେ, ଗୋଟିଏ କାକ କି ଏକଗୋଟି ବାୟୁସ, ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ କି ଖଣ୍ଡିଏ ପଲ, ମୁଖରେ ଧରି କି ବଦନରେ ଧାରଣ କରି, ଗୋଟାଏ ବୃକ୍ଷ କି ଏକଗୋଟି ମହାରୁକ୍ଷ, ଡାଳରେ କି ଶାଖାରେ

ବସିଥିଲା କି ଉପବେଶନ କରିଥିଲା” । ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତିକୁ ସେ ଏହିପରି ଭାବରେ ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟି-
 କୋଣରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ୁଥିବା
 ସମୟରେ ରାଧାନାଥ ରାୟ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ୍ ପାଶ୍ କରିଥିଲେ (୧୮୭୩) ।
 ୧୮୭୪ ସାଲରେ ବାଲେଶ୍ଵର ମିସନ୍ ସ୍କୁଲରେ ଫକୀରମୋହନ
 ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ମାସିକ ଦଶଟଙ୍କା ବେତନରେ ଯୋଗଦେଲେ ।
 ଏହିଠାରେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିବା ସମୟରେ ବାଇବେଲର ଓଡ଼ିଆ
 ଅନୁବାଦ ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ମିଲର ସାହେବଙ୍କର
 ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ପୂର୍ବ ଅନୁବାଦ ଥିଲା—“ଅଛନ୍ତି ଏପରି
 ଡେର ଲୋକ ପୃଥିବୀରେ, ଯେଉଁମାନେ ବିଶ୍ଵାସ କଲେ ନାହିଁ ଅଛନ୍ତି
 ପରମେଶ୍ଵର ଜଗତରେ” । ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଲେ,
 “ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ଵ ଅସ୍ତୀକାର କରନ୍ତି ଏ ପ୍ରକାର ଲୋକ
 ପୃଥିବୀରେ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି ।” ଏହି ଧାଡ଼ିଟି ଶୁଣି ଭିକାରୀବାବୁ
 ରାଗରେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ‘ଅସ୍ତିତ୍ଵର’ର ଅର୍ଥ ନ ଜାଣି
 ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ଅସ୍ତି ବୋଲି ଧରି ନେଇ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରତି
 ହେପ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ । ଯେତେ ବୁଝାଇଲେହେଁ ଭିକାରୀବାବୁ
 ବା ମିଲର ସାହେବ କେହି ତାଙ୍କ କଥା ବୁଝିଲେ ନାହିଁ ।
 ସାହେବଙ୍କର ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଭାଷା ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଏ
 ବାଇମାନେ, ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ କାଷ୍ଠ ଅଛି, ପାଷାଣ ଅଛି,
 ସେ କିଛି ନୁହେଁ । ତାକୁ ଭଜିଲେ ଅନନ୍ତ ନରକରେ ପଡ଼ିବ ।
 ପ୍ରଭୁ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ବଜିଲେ ଆଲୁଅ
 ପାଇବ ।” କେହିଯେବେ ସାହେବଙ୍କ କଥାରେ ପ୍ରତିବାଦ କରେ,
 ରାଗିଯାଇ ସାହେବ ଆଗରେ ଯାହାକୁ ପାଆନ୍ତି ଘୋଡ଼ା ଚାକୁକରେ
 ପିଟନ୍ତି । ଫଳରେ ଫୌଜଦାରୀ ମକଦ୍ଦମା ଦାୟେର ହୁଏ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସେସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ବାସ୍ତବରୂପ ଦେଖାଯାଏ । ସେହି ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ଜନ ବାମସ୍ୟ ତାଙ୍କର **Comparative Grammar of Indian Languages** ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଓଡ଼ିଆ ଏବଂ ବଙ୍ଗାଳୀମାନଙ୍କର ବିବାଦ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ହାଲମ୍ ସାହେବଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସହାନୁଭୂତି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଶିକ୍ଷକଜୀବନରେ ସ୍ମରଣ କରିବାର କଥା । ୧୮୭୭ ସାଲରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ଵାସଣ ନଥିଲା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣନା ଫକୀରମୋହନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦର୍ଶୀ ଭାବରେ ଦର୍ଶାଇଅଛନ୍ତି । ୧୮୭୮ସାଲରେ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ସେ ପ୍ରଥମ ଗୁପ୍ତାଖାନା ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଜୀବନରେ ୧୮୫୭ ଏବଂ ୧୮୭୧ରେ ଦୁଇଥର ତାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୮୭୧ରୁ ୧୮୭୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫକୀରମୋହନ ନୀଳଗିରି, ୧୮୭୬ରୁ ୧୮୭୭ ଯାଏ ଡମପଡ଼ାରେ ଦେଓ୍ଵାନୀ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ଘଟଣା ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ୧୮୭୭ରୁ ୧୮୮୩ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତେଜାନାଳର ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ମ୍ୟାନେଜର ରୂପେ ରହିବାପରେ ୧୮୮୪ରୁ ୧୮୮୬ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦଶପଲ୍ଲୀର ଦେଓ୍ଵାନ ହେଲେ । ଦଶପଲ୍ଲୀ ଗୁଡ଼ି ୧୮୮୬-୮୭ରେ ପୁଣି ପାଲଲହଡ଼ାରେ ଦେଓ୍ଵାନ ହେଲେ । ୧୮୮୭ରୁ ୧୮୯୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେନ୍ଦୁଝରରେ ମ୍ୟାନେଜର ରହିଲେ । ୧୮୯୧-୯୨ସାଲରେ କେନ୍ଦୁଝରର ବିଖ୍ୟାତ ଇତିହାସ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ୧୮୯୪ରୁ ୧୮୯୬ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡମପଡ଼ାରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଥର ଦେଓ୍ଵାନ ହେଲେ । ୧୮୯୬ରୁ ୧୯୦୫ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫକୀରମୋହନ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ୧୯୦୫ରୁ ୧୯୧୮ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱରରେ କଟାଇଅଛନ୍ତି ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କର୍ମସୂ ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ଅନୁଭୂତି, ଶାମନକାର୍ଯ୍ୟ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଅଭିଜ୍ଞତା, ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ସଫର୍କ ସ୍ଥାପନ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ସଫଳତା ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣା ଦାନ କରିଅଛି । ତାଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନ ଚରିତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାବଳୀ ଯେ କେବଳ ତାଙ୍କର ଜୀବନକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଲିଖିତ ତା ନୁହେଁ, ଦେଶ ଓ ଜାତିର ସ୍ୱାର୍ଥଲାଗି ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସେ ସମୟର ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ତଥା ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଘଟଣା ପ୍ରବାହର ଏକ ସାର୍ଥକ ଐତିହାସିକ ପ୍ରତିଲିପି । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଜୀବନକାଳର ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଜାଣିବା ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମ-ଜୀବନ ଚରିତ ଅନେକାଂଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

(୧୧) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କବିତା ।

‘ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣ’ ପହିଲା ଗସ୍ତ ୧୮୯୨ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେନାପତିଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ କେନ୍ଦୁଝର ଗଣ୍ଡଗୋଳ ପରେ ଆନନ୍ଦପୁରରେ ଦୁଇଦିନ ଭିତରେ ସେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ୱର ଆସିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଦୁସର ଗସ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଲେଖିଥିବା ସମ୍ଭବପର । ଏହା ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ଚୁଞ୍ଚଳ ସୃଷ୍ଟି କରି ଦେଇଥିଲା । ଏଥିରେ ସେ ସମୟର ଓଡ଼ିଶାର ସମସ୍ତ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଦୋଷଗୁଣର ଆଲୋଚନା ଅତି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ କରାଯାଇଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଓ ବିଜୁଳୀ ବାଦବସନ୍ତାଦ ସମୟରେ

ଯେତେବେଳେ କି ଦଳଗତ ଭାବରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଧାନାଥ କେନ୍ଦ୍ରକ କୁହାରଟିନା କଣ୍ଠପାଉଥିଲା, ସେହି ସମୟରେ ଉକ୍ତ ଭ୍ରମଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ନିଜକୁ ଅନ୍ତରାଳରେ ରଖି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରିବା ମାତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅତି ସାଧାରଣ କଥା ହୋଇଉଠିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଫକୀରମୋହନ ଅତି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସମାଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ପାନବାଲା ପାବଣୀମାଆଠୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପାରଳା ମହାରାଜାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପୁଣି ସମାଲୋଚନା ଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ଲେଖାଯାଇଛି ଯେ, ସେ ସମୟର ଘଟଣା ପ୍ରବାହ ସହିତ ପରିଚିତ ନଥିବା ଲୋକ ଯହଜରେ ତାକୁ ବୁଝିପାରିବ ନାହିଁ । ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ହେ ମଧୁସୂଦନ ରକ୍ଷିତରକ୍ଷ ମନୁଷ୍ୟ
ବଞ୍ଚିଥାଅ ଭାଇ ନେଇ ମୋହର ଆୟୁଷ
ଆଦର୍ଶ ମଣିଷ ଯେବେ ଦେଖିବାକୁ ଚାହିଁ
ଧାଇଁଯାଇ ଥରେ ଦେଖିଆସ ମଧୁରୁଓ ।”

ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ବିଷୟରେ —

“ହେ ଗୌରୀଶଙ୍କର ଧନ୍ୟ ତୁମର ସାହସ
ଘଟିକା ଲେଖୁଛ ବସି ଚିରିଣ ବରଷ ।”

କବି ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଉକ୍ତଲର ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର
ରୂପେଗୁଣେ ଯେଗ୍ୟତାରେ ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ।

ତୁମର କବିତାମାଳା ଦିଏ ଲୋକେ କହି
ଚିନ୍ତାବିନା କଲମରୁ ପଡ଼ିଛି ବା ବହି,
ତଜନେ କିତାପ ଲେଖିଅଛୁ ସାନ ସାନ
ମୋ ବିଗୁରେ ପରିଚୟ କବିର ମହାନ ।”

ଏହିପରି ଭାବରେ ସେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା
କରିଛନ୍ତି । ‘ମୁଁ ହାଟବାହୁଡ଼ା’ କବିତାରେ ତାଙ୍କର ଯେପରି
ଦୁଷ୍ଟିକୋଶର ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ‘ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣ’ରେ ସେହି
ମନୋବୃତ୍ତିର ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି ।

“Educated ବାବୁମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର
ଦେଖି ଦେଖି ହେଲଣି ମୁଁ ନିହାତି ନାଗୁର ।
Old fool prejudice ପକାଇଛୁ କାଟି
କଥାବେଳେ ମେଲିଯାଏ ଦେତ ପୁଟ ପାଟି ।
Science, Logic ପକାଇଛୁ ଖୁଣ୍ଟି
ବାଟରୁଲି ଜାଣୁନାହିଁ ପଡ଼ୁଅଛୁ ଝୁଣ୍ଟି ।
କୋଅଟ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଘୋଷିବାରେ ଦେଇମନ
ଫିଟାଇ ଦେଖିଲ ନାହିଁ ଗୌତମ ଦର୍ଶନ ।
ଇଂରେଜୀ ନାଟକ କାବ୍ୟ ଦେଖିଅଛୁ ମାତ
ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଭର୍ତ୍ତି କାଳିଦାସ ଭବଭୂତି ।”

ତାଙ୍କର ‘ପୁଷ୍ପମାଳା’ କବିତା ପ୍ରକାଶ ପାଏ ୧୮୯୪
ସାଲରେ । ଏଥିରେ ୪୪ଟି କବିତା ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର
ବିଷୟ ଭାବନା ଏବଂ ବିଷୟକୁ ନେଇ ଏ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ରଚିତ ।
‘ଅବସର ବାସରେ’ର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୦୮ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶ

ପାଇଅଛି । ଏଥିରେ ୭ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ୧୯୭ଗୋଟି କବିତା ସନ୍ନିବେଶିତ । ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ନେଇ ରଚିତ । ‘ବୌଦ୍ଧାବତାର କାବ୍ୟ’ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ୧୯୦୯ ସାଲରେ । ଏହା ଉନବିଂଶ ସର୍ଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଭାରତବର୍ଷର ଧର୍ମ-ଜଗତରେ ଅଧଃପତନର କାରଣରୁ ଗୌତମବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ତାଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଏହି କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । “ପୂଜାଫୁଲର” ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ୧୯୧୨ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ‘ଧୂଳି’ ମଧ୍ୟ ୧୯୧୨ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦୁଇଟି କବିତାପୁସ୍ତକରେ ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ବିଷୟକୁ ନେଇ କବିତାଗୁଡ଼ିଏ ଲେଖାଯାଇଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବିଭିନ୍ନ ପଦ-ପଦିକାରୁ ଆହୁରି ଅନେକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ମିଳିଥାଏ । ଏ ସବୁ କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କର ବାସ୍ତବ ରୂପର ପରିଚୟ ବିଶେଷ ଭାବରେ ମିଳେ ନାହିଁ । ଉପନ୍ୟାସ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପର ସୃଷ୍ଟି ହିସାବରେ ସେ ଯେଉଁ ଗୌରବ ପାଇବାର କଥା, କବି ହିସାବରେ ପାଠକ ବା ସମାଲୋଚକ ସେ ଗୌରବ ତାଙ୍କୁ ଦିଏ ନାହିଁ । ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କ ନିଜ ଜୀବନର ଅନେକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତି ଯେପରି ଭାବରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି, ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାପନ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ରଗତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନେକ ବିଷୟରେ ମୌଳିକ ସତ୍ୟର ସେହିପରି ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛି । ଯଦି ଫକୀରମୋହନ ଉପନ୍ୟାସ ଏବଂ ଗଳ୍ପ ରଚନାରେ ହାତ ନ ଦେଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସେ କବି ହିସାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ସୃଷ୍ଟିର ବିରାଟ ପ୍ରତିଭା ତଳେ କବି ଜୀବନର ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ

ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ରହିଯାଇଛି । ଏହି ଧୂଳିମାଟିର ଜଗତରେ କବିର ଅନୁଭୂତି ପାଠକ ମନରେ କବି ଜୀବନରେ ଅନେକ ସତ୍ୟକଥାକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଫୁଲଟିଏ ଫୁଟିଲେ ତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ କବି ମୋହିତ ହୁଏ, ତାର ସୌରଭରେ କବି ଉନ୍ମାଦ ହୁଏ । ସେହି ଫୁଲର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସୌରଭ କବି ମନଶ୍ଚକ୍ଷୁରେ କି ପ୍ରକାର ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ, ତାହା ସେ ଜଗତକୁ ଜଣାଏ । ଠିକ୍ ଏହିପରି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମନଶ୍ଚକ୍ଷୁର ଅନୁଭୂତି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ସମୟ ଓ ସମାଜର ବେଷ୍ଟମା ଭିତରେ ତାଙ୍କର ଚର୍ମଚକ୍ଷୁର ଅନୁଭୂତି ଯାହା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛି, ତାହା ଭୁଲନାରେ ପ୍ରଥମଟି ନିଷ୍ପ୍ରଭ । ଉପନ୍ୟାସର ନିଷ୍ପୁର ବାସ୍ତବ କଳାଳ ଭିତରେ ବାସ୍ତବତାକୁ ଚିହ୍ନି କରିବା ନିମିତ୍ତ କଠିନ ହୃଦୟ ଯେଉଁ ସେନାପତିଙ୍କର ଥିଲା, ସେହି ସେନାପତିଙ୍କର ଥିଲା କବିତାର ସରସ କୋମଳ କଳେବର ଭିତରେ କଳ୍ପନା ଓ ବାସ୍ତବକୁ ରୂପାୟିତ କରିବାର ସମ୍ମେଦନଶୀଳ ହୃଦୟ । ଏହା କେବଳ ତାଙ୍କର ପକ୍ଷରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ।

(୧୨) ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଅନୁବାଦ ।

ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଅନୁବାଦ ୧୮୭୭ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହା ହେଉଛି ଶିଶୁରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ବଙ୍ଗଳା ପୁସ୍ତକ (ଜୀବନ)ର ଅନୁବାଦ । ୧୮୮୦ ସାଲରେ ରାମାୟଣ ଆଦିକାଣ୍ଡ, ୧୮୮୧ରେ ଅଯୋଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ, ୧୮୮୪ରେ ଆରଣ୍ୟ କାଣ୍ଡ, ୧୮୮୫ରେ କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା କାଣ୍ଡ,

୧୮୮୭ରେ ସୁନ୍ଦର କାଣ୍ଡ, ୧୮୯୦ରେ ଲଙ୍କା କାଣ୍ଡ ଓ ୧୮୯୦ରେ
 ଉତ୍ତର କାଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଏହି ରାମାୟଣ ସଂସ୍କୃତ-
 ରାମାୟଣର ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ । ମହାଭାରତ ୧୮୮୭ରେ
 ଆଦିପର୍ବ, ୧୮୮୭ରେ ସଭାପର୍ବ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ବନପର୍ବ ଓ
 ବିରାଟପର୍ବ ତାପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା
 ୧୮୮୫ ସାଲ ବେଳକୁ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଶିଳ ହରିବଂଶ
 ୧୯୦୨ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣନାଂ ସନ୍ଧ୍ୟାପଦ୍ଧତିଃ
 (୧୯୧୦), ଗୁଣୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ୍ (୧୯୧୭), ଉପନିଷଦ୍ ସଂଗ୍ରହ
 ୧୯୦୪ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ
 ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ଅନୁବାଦ ମଧ୍ୟ
 ଦେଖାଯାଏ । ତାଙ୍କର ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ମୈତ୍ରେୟୀ ସମ୍ବାଦ
 ୧୯୧୨ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା, ମାତ୍ର ଏହା ଅନୁବାଦ
 ନୁହେଁ । ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ମୈତ୍ରେୟୀ
 ସମ୍ବାଦ ଅବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ । ତାଙ୍କର ଅନୁବାଦ ବିଷୟରେ
 ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ପତ୍ତପତ୍ତିକାରେ ଅନେକ ମତାମତ ପ୍ରକାଶ
 ପାଇଛି । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର କଠିନ ବନ୍ଧନ ଭିତରେ ଧର୍ମ-ଶାସ୍ତ୍ରକୁ
 ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କର ପାଠୋପଯୋଗୀ କରିବା ଇଚ୍ଛାରେ
 ଫକୀରମୋହନ ଯାହା ସବୁ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି, ସେ ସବୁର
 ମୂଲ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପରେ ଥିଲେ ହେଁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ
 ପୁରତନର ପୁନରାଗମନକୁ ପାଠକଶ୍ରେଣୀ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବାକୁ
 ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । କବିତା ବିଷୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ
 ପ୍ରତି ଯେଉଁ ମତ ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ, ପୁରାଣ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁବାଦ କ୍ଷେତ୍ରରେ
 ସେହି ମତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ । ତାଙ୍କର ପୁରାଣ ଅନୁବାଦର ମହତ୍ତ୍ୱ
 ଉପାଧ୍ୟାୟ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗନ୍ତବ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ତଳେ ଲୁଚିଯିବ ।

(୧୩) ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ ।

ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପନ୍ଦ୍ର ପନ୍ଦିକାରେ ଫକୀରମୋହନ ଅନେକ ତତ୍ତ୍ୱକାଳୀନ ସମାସ୍ୟାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପନ୍ଦ୍ର ପନ୍ଦିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ବ୍ୟତୀତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନାହିଁ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ, ସିରଜଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲାଙ୍କ ଚୁଟଶାଳୀ ଓ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା, ଓଁ ଲାଲଟିଆର ଦର୍ଶନ, ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ, କବି ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ମାଇକେଲ୍ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ ଓ ମେଘନାଦ ବଧ କାବ୍ୟ, ବାଲେଶ୍ୱର ବନ୍ଦରରେ ଓଲଟାଜ ଜାତି, ମେଘଦୂତର ବଙ୍ଗାଦୁବାଦ, ଶୁଦ୍ର ଓ ବେଦାଧିକାର, ଦୁଇଟି ଅଭିଭାଷଣ ଓ ଗୋଟିକର ପ୍ରତିବାଦ (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା) ଏହି କେତୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଫକୀରମୋହନ ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକର ସାମୟିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମୟ ଓ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୂଲ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବରେ ଅଛି । ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ଭିତରେ ସର୍ବତ୍ର ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାଧାରା ମହିତ ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ଗଭୀର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଫକୀରମୋହନ ପ୍ରାଚୀନପଦ୍ଧି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ପରି ମନେହୁଏ ।

ଏ ପ୍ରାଚୀନ ପଦ୍ଧି ପ୍ରକାରରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ନିଜ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଅନୁରାଗର ସୂଚନା ଦିଏ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇସେହି କେତେ ବର୍ଷର ଭାଷାର ବିକାଶକୁ ଖଟି ଯୁଗର ସୀମା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି—ମରହଟ୍ଟା ଯୁଗ, ଇଂରେଜ ଯୁଗ ଓ ରେଭେନ୍ସା ଯୁଗ ।

ଏହି ଭାଷା ଆଲୋଚନା ଭିତରେ ଭାଷା ପ୍ରତି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମମତା ଯେ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା, ସେକଥା ଯେ କେହି ସ୍ୱୀକାର କରିବ । ସମସାମୟିକ ପରିସ୍ଥିତି ଆଲୋଚନାରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଯେତିକି ଗଭୀର, ସେତିକି ଅନୁଶୀଳନ-ପ୍ରୟାସୀ ।

(୧୪) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସ୍ଥାନ ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କବିବର ରାଧାନାଥ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ପଦକ୍ଷେପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗତିଶୀଳ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାଧର, ନନ୍ଦକିଶୋର, ପଦ୍ମଚରଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଦାନ ଏ ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଅଛି । ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ କାବ୍ୟ କବିତାର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଯେଉଁ ମାର୍ଗରେ ଅନୁସୂତ ହେଉଥିଲା, ସେ ମାର୍ଗରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଭିନ୍ନ ମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର କରାଇବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଫକୀରମୋହନଙ୍କଠାରେ ହିଁ ଦେଖାଦେଲା । କାବ୍ୟ କବିତା ଏବଂ ପୁରାଣାଦିର ଅନୁବାଦ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ କୃତିତ୍ୱେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ମାତ୍ର ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଏଥିରେ ନିହିତ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଗଳ୍ପ ଏବଂ ଉପନ୍ୟାସର ଜନ୍ମଦାତା ରୂପେ ସେ ପୂଜ୍ୟ । ଅଧୁନାତନ କାଳରେ ଗଦ୍ୟ-ପ୍ରଧାନ ସାହିତ୍ୟ ଯୁଗରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।

ଉମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ମମାଳୀ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଥିଲେ ହେଁ ବାସ୍ତବ ପକ୍ଷରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସକୁ ସେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରାରୂପ୍ୟରେ ଭୂଷିତ କରିନାହାନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଓ

ଗଳ୍ପ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସ୍ଥା ନୁହନ୍ତି, ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମଧ୍ୟ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ଅମର ଲେଖନୀ ଯାହା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା, ସେ ସବୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନତିତ୍ରମ୍ୟ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଅନେକ ଲେଖକ ଲେଖିକା ଫକୀରମୋହନଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ ଏବଂ ଅନୁକରଣ କରି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପଦର ପ୍ରାଣପ୍ରାର୍ଥୀକୁ ଆଣି ନିଜ ସୃଷ୍ଟିସମ୍ପଦ ଭିତରେ ସ୍ଥାପନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିନାହାନ୍ତି । ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଗଳ୍ପରେ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କାରଲିପ୍ତା ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ, ଚରିତ୍ର ସମାବେଶ, ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୈଳୀ, ହାସ୍ୟରସ, ଭାଷାର ସୌଷ୍ଟବ୍ୟତା ପ୍ରଭୃତିରେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଆଧୁନିକ ଯୁଗର କେତେକ ସମାଲୋଚକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗକୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ନାମରେ ନାମିତ ନ କରି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ନାମରେ ନାମିତ କରିବାକୁ ଉଚିତ ମନେ କରନ୍ତି । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ନିମିତ୍ତ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଅଧୁନାତନ ସାହିତ୍ୟରେ ଯଦି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କହିବାରେ ଆପତ୍ତି କିଛି ନ ଥାଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ଗଦ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏ ଯୁଗରେ ଯେତେ ବେଶୀହେଲେ ହେଁ, ପଦ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ କିଛି କମ ନୁହେଁ । ଫକୀରମୋହନ ଯୁଗପ୍ରସ୍ଥା ହୁଅନ୍ତୁ ବା ନ ହୁଅନ୍ତୁ, ସେଥିରେ ଆମର କିଛି କହିବାର ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଅଧୁନାତନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସେ ଯେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କିଛି ନାହିଁ ।

ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ

(୧) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରଧାରା—

କବିବର ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳରେ ବହୁ କଟୁତିକ୍ତ ସମାଲୋଚନାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁରେ ବିମଳ ପ୍ରେମର ଚନ୍ଦ୍ରର ଅଭାବ ଏହି ସମାଲୋଚନାର ମୂଳକାରଣ । ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ, ବିଶ୍ଵନାଥ କର ପ୍ରମୁଖ ବହୁବ୍ୟକ୍ତି ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଏଥିପାଇଁ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଲେଖାବଳୀ ଉପରେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଶ୍ଵନାଥ କର ଲେଖିଥିଲେ, “ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ, ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆନ୍ଦୋଳନେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଉନ୍ନତ ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ର ପାଇ ପାରିନାହିଁ” । ବରଂ ବ୍ୟତୀତ ଚିତ୍ତରେ କହିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ଯେ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ନାୟକ-ନାୟିକାଙ୍କ ଚିତ୍ତକୁ ଶାରୀରିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସୁଖରେ ଅଭିନିବିଷ୍ଣୁ କରିପକାଇଛନ୍ତି । ସ୍ଥୁଳବଶେଷରେ ସେ ସ୍ଵରୂପ ଏମନ୍ତ କି ସୁମତିର ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି ।” ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମର ପବନମତିରେ ପରିରୁଳିତ ବିଶ୍ଵନାଥ କରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର

କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁ କେବେହେଲେ ଶୋଭନୀୟ ବିବେଚିତ ହେବାର କଥା ନୁହେଁ । ଲେଖାବଳୀର ପଞ୍ଚଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ସେ ଏପରି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ପାଞ୍ଚଟି କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଉପରେ ସେ ଯେ କିପରି ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଆନ୍ତି ତାହା ଭାବିବାର କଥା ।

ରାଧାନାଥଙ୍କର ଆଧୁନିକତା ବା ଆଦର୍ଶକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିବା ବହୁବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏଥିପାଇଁ ମତପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ପଲ୍ଲୀକବି ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନାର ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଯାଇ ରାଧାନାଥଙ୍କର ନିନ୍ଦାଗାନ କରିଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର କୋଣାର୍କେ କାବ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପ କରିଅଛନ୍ତି । କବିବର ରାଧାନାଥ ଏ ଦେଶର ପରମ୍ପରାକୁ ନଷ୍ଟକରିଦେବା ଫଳରେ ମାଳକଣ୍ଠ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ନିତାନ୍ତ ନିର୍ମମ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେ ସମୟର ସମାଲୋଚକମାନେ ଏପରି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିବା ମୂଳରେ ଥିଲା ସେ ସମୟର ଜାତୀୟ-ଜାଗରଣର ସଂକେତ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ସମୟରେ ବା ପରେ ପରେ ଏ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ-ଜାଗରଣର ଏକ ଅପୂର୍ବ ଉନ୍ମାଦନା ଖେଳିଯାଇଥିଲା । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯେତେବେଳେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଆକ୍ଷେପ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁରେ ଏକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ସେହି କବିତା ଲେଖିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡିତ ହେବାକୁ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯେତେ-

ବେଳେ ବାସ୍ତବ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ନିର୍ଭୀକଭାବରେ ସେ ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା ବିଜ୍ଞାପକ କଥାବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ବିତୃଷ୍ଣ ହୋଇ ଉଠିଥିବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତାକୁ ନିନ୍ଦାକର ସେ ଜାଣିପୂଜା-ଭାବମୂଳକ କବିତା ରଚନା କରିବାରେ ମନ ଦେଇଥିଲେ । ଦେଶ-ପ୍ରେମିକତାର ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ଆମଦେଶର ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଆଦର୍ଶମୂଳକ କଥାବସ୍ତୁର ରୂପାୟନ କଲେ ।

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କାବ୍ୟକୁ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନାରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉ । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କନ୍ଦର୍ପ ତାଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ କରିଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କୁ କନ୍ଦୁକ କ୍ଷୀଡ଼ା କରିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖି ତାଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଛନ୍ତି । କନ୍ଦର୍ପର ପଞ୍ଚଶର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କନ୍ଦର୍ପଙ୍କର ଓଲଟା ଶର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତି ବିତୃଷ୍ଣାଭାବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଙ୍କ ଅନୁଧାବନ କରି ବହୁ କାକୁତି ମିନତି ପ୍ରକାଶ କଲେ । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଭୟରେ ପଳାୟନ କରି ସମୁଦ୍ରତୀରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ସମୁଦ୍ରର ଏକ ତରଙ୍ଗ ଆସି ତାଙ୍କୁ ଉଠାଇ ନେଲା । ସୁମରୁ୍ୟଙ୍କ ଅଭିଶାପ ଫଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାନ ସ୍ଥଳ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା ଓ ସେଠାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ବିଧାନ ଉଠିଗଲା ।

ରାଧାନାଥଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁ ଏ ଦେଶର କୌଣସି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବା ଇତିହାସରୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ ।

ଏହା ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟରୁ ଆମ୍ଭଙ୍କ । ଓଡ଼ିଆର ଶିଳ୍ପ-ନୈପୁଣ୍ୟର ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିବା ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଧୂଳିସାତ ହେବାର କାରଣ ପ୍ରତି ସେ ସମୟର ଓଡ଼ିଆର ଜାତୀୟତା ଆପଣି କରିଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କାବ୍ୟର କଥାବସ୍ତୁରେ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ କିଛି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି କଥାବସ୍ତୁ ଆମର ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ବିଭ୍ରାନ୍ତକର ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏହି କଥାବସ୍ତୁରୁ ପାଠକର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଫେରାଇ ଆଣିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ଧର୍ମପଦ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଧର୍ମପଦର କଥାବସ୍ତୁ ଆମର ଦେଶର ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ଅନୁସରଣରେ ଗୃହୀତ । ବାରଣସୀ ଶିଳ୍ପୀ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଶିଳ୍ପ-ବୃତ୍ତରୁ ଏହି ମନ୍ଦିର ଜଗତବିଖ୍ୟାତ ହେଲା । ମାତ୍ର ମନ୍ଦିରର ମୁଣ୍ଡି ମାରିବାକୁ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ସମର୍ଥ ହେଲେ ନାହିଁ । ବିଶୁ କାରିଗରର ପୁଅ ବାରବର୍ଷର ପିଲା ଧରମା ଏହି ମନ୍ଦିରର ମୁଣ୍ଡି ମାରି ଜାତିର ଟଙ୍କା ରଖିଲା । ଜାତିର ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ, ବାରଣସୀ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷାପାଇଁ ଧରମା ହସି ହସି ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜନ କଲା । ଧର୍ମପଦଠାରେ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ସଂକେତ କବି ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଜାତି ପ୍ରାଣରେ ଜାତୀୟତାର ସ୍ଥାନ ଖୋଲାଇ ଦେବା ପାଇଁ, ଜାତିକୁ ବିଭ୍ରାନ୍ତକର ପରିସ୍ଥିତିରୁ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ କେବଳ ଗୋପବନ୍ଧୁ ନୁହନ୍ତି, ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା କରିଛନ୍ତି ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ୟତମ ସାଧକ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ଆଦର୍ଶ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଖାରବେଳରେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରେମର

ଚନ୍ଦ୍ର ପରିବେଷିତ ତାହା ଏ ଜାତିର ପରମ୍ପରାର ପରିଚ୍ଛେଦ ।
 ତାଙ୍କର କୋଣାର୍କ କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମଖଣ୍ଡ, “ରାମଚଣ୍ଡୀଠାରେ
 ରାତି”ରେ ସେ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ବହୁଭାବରେ ନିନ୍ଦା କରି ଅଛନ୍ତି ।
 ସତ୍ୟବାଦୀ ବନ-ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷକ ଥିବା ସମୟରେ ଥରେ
 ସେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ କୋଣାର୍କ ପରିଦର୍ଶନରେ
 ଯାଇଥିଲେ । ସେହିନ ଥିଲା କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା । ଛାତ୍ରମାନେ
 ଯେତେବେଳେ ଯାଇ କୋଣାର୍କରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ସେତେବେଳେ
 ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବର୍ଷା ଓ ଝଡ଼ ହେଲା । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଆଶ୍ରୟ
 ନେବା ପାଇଁ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନ ଥିବାରୁ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ
 ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନେଇ ରାମଚଣ୍ଡୀ ମନ୍ଦିରର ମୁଖଶାଳାରେ ରାତ୍ରିଯାପନ
 କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ । ପିଲାମାନେ କ୍ଳାନ୍ତ
 ହୋଇଥିବାରୁ ସେଠାରେ ଶୋଇପଡ଼ିଲେ ମାତ୍ର ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଆଖିକୁ
 ନିଦ ଆସିଲା ନାହିଁ । ଅଙ୍ଗତ ଉତ୍ତଳର ଗୌରବମୟ ଗାଥା ତାଙ୍କର
 ମନେ ପଡ଼ିଲା । ସେହିଠାରେ ସେ ଅଙ୍ଗତ ଉତ୍ତଳର ଗୌରବଗାନ
 କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟର ନିନ୍ଦାଗାନ କରି
 ଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଉତ୍ତଳର ପରମ୍ପରାକୁ
 ନଷ୍ଟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜାତୀୟଜୀବନର ସଂହତ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ
 ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଆତ୍ମ
 ମୁହଁ ଫେରାଇ ଆଣିବାକୁ ସେ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇ
 ଅଛନ୍ତି ।

କୋଣାର୍କ କାବ୍ୟର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ମାୟାଦେବୀ
 କାବ୍ୟ ରଚିତ । ମାୟାଦେବୀର କଥାବସ୍ତୁ କବି ଜଣେ ଭାଟମୁହଁରୁ
 ଶୁଣିଥିବା ଗୀତିକାରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କବି ଉତ୍ତଳ

ଓ କାଶ୍ମୀରର ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପାରଦର୍ଶିତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ବାର ନରସିଂହଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଚିତ୍ର ଉଚ୍ଚକୋଟୀର— ଏଥିରେ ଉତ୍କଳ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ନାହିଁ, ଅଛି କେବଳ ପବନ ପ୍ରଣୟର ଚିତ୍ର । ଉତ୍କଳୀୟ ନାରୀ ହସାବରେ ମାଳକଣ୍ଠ ମାୟା-ଦେବୀଙ୍କୁ ଅତି ଉଚ୍ଚଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ନାରୀ ଚରଣର ମହମାୟତା ତାଙ୍କଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ମାୟାଦେବୀଙ୍କର ତ୍ୟାଗର ଚିତ୍ର ଉତ୍କଳ ଆଦର୍ଶର ଚିତ୍ର । କୋଣାର୍କେ କାବ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଗୌରବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ମାଳକଣ୍ଠ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ତାହାର ଚରମ ପରିଣତିରେ “ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଧ୍ରୁବ ପରିଣାମ”ର ଜନ୍ମ । ତେଣୁ ଉକ୍ତ ଜାତୀୟବାଦୀ ହସାବରେ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କର ଦାନ ସତ୍ୟବାଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ ସବୁଥା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।

ପଣ୍ଡିତ ଗୋଦାବରୀଶ ଏହି ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ମାନର ଯୋଗ୍ୟ । ଓଡ଼ିଆ ଗୀତି-କବିତାର ପ୍ରସ୍ଥାରୂପେ ତାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର କଥା । ଅଜ୍ଞତର ଗୌରବମୟ କମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ସେ ତାଙ୍କର କବିତାର କଥାବସ୍ତୁ ରୂପେ ଅନେକଦିନ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ସତ, ମାତ୍ର ବହୁସ୍ଥଳରେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟି ଅନୁଭୂତି ପ୍ରସୂତ । ଜୀବନର ଅନେକ ଛୋଟବଡ଼ ଘଟଣାକୁ ନେଇ ତାଙ୍କର କବିପ୍ରାଣ ଯେତେବେଳେ ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇଉଠିଛି, ସେତେବେଳେ ସେ ତାକୁ କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଅନୁଭୂତି ସୁଖର ହେଉ ବା ଦୁଃଖର ହେଉ ତାକୁ ସେ କବିଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବିଖ୍ୟାତ କାଳିଜାଣି ଗୀତିକବିତା ଉତ୍କଳର ଯେ କୌଣସି ପାଠକର ଅନ୍ତରକୁ

ପ୍ରର୍ଣ କରେ । ଏହି କବିତା ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଅଣ୍ଟା କରି
 ଲେଖାଯାଇଅଛି ସତ, ମାତ୍ର କବିତାର ପ୍ରାଣ ସାବଜନାନ ଚେତନାକୁ
 ପ୍ରର୍ଣ କରିଥାଏ । କବି ଥରେ କାଳିଜାତୀରୁ ନୌକାରେ ଫେରିବା
 ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଛେଳି ଛୁଆକୁ ଦେଖିଲେ । ଲୋକମାନେ
 ନାବରେ ପଳାଇ ଆସିବାବେଳେ ଛେଳି ଛୁଆଟି ବିକଳସ୍ୱରରେ
 ସେମାନଙ୍କୁ ଅନାଇଁ ରହିଲା । କବି ଛେଳି ଛୁଆଟିକୁ ନେଇ
 ଆସିବାପାଇଁ କହିବାରୁ ନାବକ ମନାକଲା । ସେ ଛେଳିଛୁଆଟି
 କାଳିଜାତୀ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର । ଲୋକମାନେ କାଳିଜାତୀ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ
 ଯେଉଁ ବୋଦା ଯାଚନ୍ତି ତାକୁ ନେଇ କାଳିଯାତୀ ପାହାଡ଼ରେ
 ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଆସନ୍ତି । ଛେଳି ବୋଦାମାନେ ସେହି ପାହାଡ଼ରେ
 ରହନ୍ତି । ସେଠାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଆସିଲେ ନାବ ବୁଡ଼ିଯିବ
 ବୋଲି ଲୋକମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ନାବ ଚାଲିଆସିବା
 ବେଳେ କବି ଛେଳି ଛୁଆଟିର ବିକଳ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଦୁଃଖିତ
 ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ଛେଳିଛୁଆକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କବି ଅନାଥଶିଶୁ
 ନାମକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ଜୀବନର ବହୁ ଗ୍ଳେଷବଡ଼ ଘଟଣାର
 ଅନୁଭୂତିକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କବି କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।
 ଜାତୀୟତା ସ୍ୱାଧୀନତା କଥାବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣକରି ଗୋଦାବରୀ,
 ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ନାଟକ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ।
 କେତେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ ଅବଲମ୍ବନରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ
 ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରଚିତ ଷ୍ଟ୍ରାଗଲ୍ସଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟମୂଳକ
 ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ଲେଖାଯାଇଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କର
 ସଂସ୍କାରମୁଖୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । କବି
 ଗୋଦାବରୀଙ୍କର ଆତ୍ମଜୀବନ ଚରିତ “ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଶା ଓ
 ତହିଁରେ ମୋ ସ୍ଥାନ” ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ

ଚକ୍ରାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ ଚିତ୍ର ସହିତ ତାଙ୍କର ନିର୍ଭୀକ ମତଗୁଡ଼ିକରୁ ତାଙ୍କର ଜାତୀୟ ପ୍ରେମର ଉଦାହରଣ ମିଳିଥାଏ । ତେଣୁ ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କବି ଗୋଦାବରୀଶଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଜାତୀୟତା ଭାବ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ।

ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିଂହ ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଐତିହାସିକ ରୂପେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଏକ ସ୍ୱରଣୀୟ କୃତି । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁମାନେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଲେଖିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ମତଗୁଡ଼ିକୁ ଶସ୍ତ୍ରୀୟ କରି ସେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାମାଣିକ ଇତିହାସ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କର ‘ବାରବାଟୀ’ ଓ ‘କୋଣାର୍କ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟି ତାଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ପଦ୍ଧତିର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ତାଙ୍କର ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟସୃଷ୍ଟି ତଥା ଗବେଷଣାତ୍ମକ ମନୋବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳିଅଛି ।

ଏମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆନୁର୍ଥ୍ୟ ହରିହର, ବାସୁଦେବ ଓ ପଣ୍ଡିତ ଲିଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଜାତୀୟତା ଅଭିବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ଯଥେଷ୍ଟ ଦାନ ରହିଛି । ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକମାନଙ୍କର ସାଧନାର ମୂଳ ମନ୍ତ୍ର ହେଲା ଜାତୀୟତା-ଭାବ । ଏହି ଭାବରେ ଅଗଣିତ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବାପାଇଁ ସତ୍ୟବାଦୀର ପ୍ରସ୍ଥାଗଣ ଲେଖନୀ ବୃତ୍ତନା କରିବା ସମୟରେ ଅଜ୍ଞତକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିନାହାନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କ

ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ବହୁଦୋଷ ଧରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜାଣାୟତା ଏ ଯୁଗରେ ଗୃହୀତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏ ଯୁଗର ଜାଣାୟତାର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ସମୟୋପଯୋଗିତା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭିନ୍ନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି ।

ସତ୍ୟବାଦୀ-ଚିନ୍ତାଧାରାର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଓ ଏ ଦେଶର ଜାଣାୟ ଜୀବନକୁ ସଂଗଠିତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ମାଧ୍ୟମରେ ଯାହା କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସେ ସମୃଦ୍ଧ କରିଅଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ କେବଳ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ସେ ସଚେତନ ଥିଲେ ତା ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଜାଣାୟଜୀବନର ସଂଗଠନ ଲାଗି ଭବିଷ୍ୟତ ପ୍ରତି ସଚେତନ ଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଦେଶବାସୀମାନଙ୍କୁ ସଂଗଠନ କରିଆରେ ଦେଶପ୍ରେମସ୍ଥାବ ଧାରାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ସେ ଦିଗରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିବା ପାଇଁ ମନପ୍ରାଣ ଢାଳି ଦେଇଥିଲେ ।

ସେ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ବାରା ଦେଶରେ କେବଳ କେତେକ ପରମୁଖାପେକ୍ଷୀ ପରାଧୀନ ମନୋବୃତ୍ତିର ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ହେବାର ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଦେଶର ମୁକ୍ତିଲାଗି ମନୁଷ୍ୟ ଗଠନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଚିନ୍ତାକଲେ । ଏହି ଚିନ୍ତାକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଗୋଟିଏ ଆଦର୍ଶ-ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନଲାଗି ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପରମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଉପଯୁକ୍ତ

ସ୍ଥାନ ବୋଲି ମନୋମାତ ହେଲା । ୧୯୦୯ ସାଲ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୨୯ ତାରିଖରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁର ମଧ୍ୟ-ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱାକୁଳର ସ୍କୁଲଟି ସତ୍ୟବାଦୀକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲା । ଏହି ସ୍କୁଲ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରୁ ମଧ୍ୟ ଗୁପ୍ତମାନେ ଆସିଥିଲେ । ଏହି ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକରୂପେ ୧୯୧୧ ସାଲରେ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ, ୧୯୧୩ ସାଲରେ ପଣ୍ଡିତଗୋଦାବରୀଶ ଏବଂ ୧୯୧୪ ସାଲରେ ପଣ୍ଡିତ କୃପାସିନ୍ଧୁ ଯଥାନ୍ତମେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଆଦର୍ଶ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ ବେଷ୍ଟମା ମଧ୍ୟରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିନବିଦ୍ୟାଳୟ ସେ ସମୟରେ ବିଶେଷ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଜାତିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ତ୍ୟାଗବୀର ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଦାନ ଯେ ଅପରିସୀମ ଏ ବିଷୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧର ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ଗୋଟାଏ କଥା ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଜାତୀୟତା-ରାଜ୍ୟର ସଂପ୍ରସାରଣ କରିବା । ସେ ଭଲଭାବରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରୁଥିଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଆର ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ, କବିତା, ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ସୃଷ୍ଟି ଭିତରେ ସେହି ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ ।

(୨) ଗୋପବନ୍ଧୁ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ :—

ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ନିମିତ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି କାମନା କରି ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କର ଲେଖନୀ ଗୁଳନା କରିଥିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟି ସେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଆବଦ୍ଧ
ଥିବା ସମୟରେ ଲିଖିତ । ତାଙ୍କର ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା, ଧର୍ମପଦ,
କାରକବିତା, ନବକେତାଉପାଖ୍ୟାନ ଓ ଗୋ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ
ହଜାଶ୍ରବାଗ ଜେଲରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ
ସମୟରେ ଅବକାଶ ସମୟରେ ସେ ଅବକାଶ ଚିନ୍ତାରେ ସ୍ଥାନ
ପାଇଥିବା କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଲେଖିଥିଲେ ।

ଅବକାଶ ଚିନ୍ତା:—

ଗୋପବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ପ୍ରଭୃତ ସମୟରେ ଓ ଯୌବନ
ସମୟରେ ସାମୟିକ ଭାବରେ ଯେଉଁ ଖଣ୍ଡକବିତା ଗୁଡ଼ିକ
ରଚନା କରିଥିଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି ।
ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକ ସେ ସମୟରେ ପତ୍ତପତ୍ତିକାରେ
ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ୧୯୧୨ ସାଲରେ ଅବକାଶ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରଥମ
ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶ୍ରାବ୍ଧ
ବିବସରେ ୧୯୪୨ ସାଲରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ
ପାଇଥିଲା । ଗୋପବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କର ଅବକାଶ ସମୟରେ ଯେତେ
କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ଓ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ସେ ସମୟରେ ପତ୍ତ
ପତ୍ତିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ସେଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ
ପାରିନାହିଁ । ଅବକାଶ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ
କବିତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ବେଳକୁ ତଦପେକ୍ଷା
ଅଧିକ କବିତା ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା ।

ଅବକାଶ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରଥମ କବିତା ହେଉଛି “ପ୍ରାର୍ଥନା ।”
ଏହି କବିତାରୁ କବିଙ୍କର ଦେଶପ୍ରିୟ ଓ ବିଭ୍ଵପ୍ରେମର ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ । ପ୍ରାର୍ଥନାର ପ୍ରଥମ ପଦରେ କବି ଜଗତପତିଙ୍କ ନିକଟରେ ଉତ୍କଳର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପ୍ରଭୁ ଦୟାମୟ ଜଗତପତି
ଅନାଥର ନାଥ ଅଗତିରତି,
ତବ ଶ୍ରୀଚରଣେ ଏହି ଦିନତି
କରୁଛୁ ଉତ୍କଳ-ଶିଶୁ-ସନ୍ତତି
ମିଳି ଆଜି ଏକ ମନେହେ,

ଦିଅ ନବ ତେଜ ନବୀନ ସାହସ
ଉତ୍କଳମାତା ଜୀବନେ ହେ ।”

ଉତ୍କଳ-ଜନମାନଙ୍କୁ ନବୀନ ତେଜରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ କରିବାପାଇଁ କବି ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଉତ୍କଳର ଅବନତି ପାଇଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ଉନ୍ନତି କାମନା କରି କବି ସ୍ୱର୍ଗାର୍ତ୍ତେ ଦେଶପ୍ରେମର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିନାହାନ୍ତି । ଭାରତର ମହାଜାତୀୟ ଭାବରେ ଉତ୍କଳର ଜାତୀୟତାର ମିଶ୍ରଣ ପାଇଁ କବି ଉକ୍ତ କବିତାର ଶେଷପଦରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ସଂସାର ଭ୍ରମୁଳ ରଣ ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ,
ଉତ୍କଳର ଘନ ତନୟଗଣେ,
ପଛରେ କେବେହେଁ ନପଞ୍ଜୁ ଦେବ,
ଶ୍ରୀଛୁମୁରୁ ଏହି ଆଦେଶ ହେବ,
ଯେନି ଅପୂର୍ବ ଉତ୍ସାହ,

ଭାରତର ମହା- ଜାତୀୟ ଚରଣେ
ମିଶୁ ଉତ୍କଳ ପ୍ରବାହ ଯେ ।”

ଅବକାଶ ଚନ୍ଦ୍ରାର ଦ୍ଵିତୀୟ କବିତା “ବାଣୀ”ରେ କବିଙ୍କର ଠିକ୍ ସେହିପରି ମନୋଭାବର ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛି । କବିମାନେ ସାଧାରଣତଃ ସରସ୍ଵତୀଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରିଥାଆନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ମୂଗରେ ବିଭିନ୍ନ କବି ସରସ୍ଵତୀଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର କବିମାନଙ୍କର ଆରାଧନାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ତପସ୍ଵିନୀ କାବ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ସରସ୍ଵତୀଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରି ନିଜର ଦୈନ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଦୈନ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀନ-ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭାବିତ । ସରସ୍ଵତୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଦରିଦ୍ରତା-ଫଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୋ ଜୀବନ ସର
ଜଞ୍ଜାଳ-ଜଳଦ-ଜଳେ ଆବଳ ଉଦର
ଶରଦ ସଦୃଶ ତୋତେ କରି ଦରଶନ
ହୋଇ ଯାଉଅଛି ସେତ ସ୍ଵତଃ-ପରସନ୍ନ ।”

ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରାର୍ଥନା ନିତାନ୍ତ ଆତ୍ମକ୍ଳେଦ୍ଵଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । କବିଙ୍କର ରାଧାନାଥ ଏପରି ଆତ୍ମକ୍ଳେଦ୍ଵଳ ପ୍ରାର୍ଥନା ନ କରି ନିଜର ଦେଶ-ପ୍ରେମର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସାରସ୍ଵତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଲଗି ଦେବା ବାଣୀପାଣିଙ୍କର ଦୟାର ଅଭାବକୁ କାରଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଲାଗି ଦୃଢ଼ ଆଶା ପୋଷଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଚିଲିକା କାବ୍ୟରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଦେବୀ ବାଣୀପାଣି ! କେଉଁ ପାପଫଳେ
 କରୁଣା ତୋହର ଉଣା ଏ ଉଜ୍ଜଳେ ?
 ସୁଭାବେ ଉଜ୍ଜଳ ଶୋଭାର-ନିଧାନ,
 ମାତ୍ର ଏ ଶୋଭାରେ ତୋର ଅଧିଷ୍ଠାନ—
 ବିନୁ ସିନା ମାତା ହୋଇଛୁ ବିବଶା,
 ଭଜିଛୁ ଅରଣ୍ୟ-ପ୍ରସନ୍ନର ଦଶା ।

+ + +

ତୋ କୃପା ବିହୁନେ ଉଜ୍ଜଳମାତାର
 ନାମେ ଖ୍ୟାତି ଗ୍ରନ୍ଥେ ପଡ଼ିନାହିଁ ଗାର ।”

କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶପ୍ରିୟତା ପରୀକ୍ଷା
 ଉପରେ ଉଦ୍‌ଭୀତାଂଶରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ରାଧାନାଥଯୁଗ ପରେ
 ଯେତେବେଳେ ସତ୍ୟବାଦୀର ସାଧକଗଣ ଉଚ୍ଚ ଦେଶପ୍ରେମ
 ଭାବଧାରରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର
 ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଦେଶମାତୃକାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ବହୁ ଭାବଧାର
 ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛି । ଉଜ୍ଜଳମଣି ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ବାଣୀକୁ
 ଆରାଧନା କରି ଦେଶମାତୃକାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା
 କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଏହି କବିତାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପଙ୍କଜ-ବାସିନୀ ଦେବୀ ନିତ୍ୟ ବାଣୀପାଣି,
 ଗାଅ ସେ ଅମର ବାଣୀ କୃପାକରି ଥରେ,
 ପ୍ରବେଶୁ ତା ବିବ୍ୟନାଦ ମୃତଫଳାବଳୀ
 ମୃତ ପ୍ରାୟ ଭାରତର ହୃଦୟ-କନ୍ଦରେ ।

ଭାରତେ ଉତ୍କଳ ପୁଣି ଅତି ଅଭାଗିନୀ,
ଧନେ ଜନେ, ମାନେ, ଜ୍ଞାନେ, ବିଦମ ସାହସେ,
ଆଦେଶେ ମା ପୁଂଚି ତବ ଆବାସ-ନଳିନୀ
ଗୌରବ-ତପନେ ବରୁ ଉତ୍କଳ ନଭସେ ।”

କେତେକ ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଜୀବନକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ଫୁଟିମୂଳକ କବିତା ଅବକାଶ ଚନ୍ଦ୍ରାର କଳେବର ମଣ୍ଡନ କରିଅଛି । ଶମ୍ଭୁଙ୍କର ବାଜପେୟୀ, ଭକ୍ତ କବିବର ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ, ବଳରାମ ଦାଶ, ସାରଳା ଦାସ, ଅନଙ୍ଗଭୂଷ ଦେବ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ସାମନ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର, ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ହରିହର ଦାଶ ଶର୍ମା ନାମଧେୟ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର । ଅତୀତ ଉତ୍କଳର ମହାପୁରୁଷ ତଥା ବୀରମାନଙ୍କର ଯଶୋଗାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଲିଖିତ । ଶମ୍ଭୁଙ୍କର ବାଜପେୟୀ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଯୋଗୁଁ ବିଖ୍ୟାତ । ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଉତ୍କଳର ରାଜା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରି ତାଙ୍କୁ ବୃତ୍ତିଦାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏ ପ୍ରକାର ଅନୁଗ୍ରହ ବ୍ରହ୍ମତେଜ ନାଶକ କହି ସେ ଦାନ ନେବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହେଲେ । ରାଜାଙ୍କର ଅବମାନନା କରିବା ହେତୁ ରାଜା କୋପାନ୍ବିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଦେଶରୁ ବହିଷ୍କାର ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ସେଥିପାଇଁ ଉତ୍କଳ ତ୍ୟାଗ କରି କାଶୀରେ ବାସ କରି ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ସେହି ରକ୍ଷିପ୍ରତିମ ଶମ୍ଭୁଙ୍କର ବାଜପେୟୀଙ୍କ ସ୍ଫୁଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । କବିତାର ଶେଷରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ହେ ଉତ୍କଳ ଆଦି- ରକ୍ଷି ବ୍ରହ୍ମବାଦୀ
 କର ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ,
 ପରକାଶୁ ତବ ପ୍ରଜ୍ଜନ ସୁଭବ
 ଦୁଃସ୍ଥଜାତି ଅବସାଦ ।”

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶଙ୍କର ଯଶୋଗାନ କରି କବି ସେହିପରି ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ପାଇଁ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି । ଚଳିକା କାବ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ ଯେପରି ଉତ୍କଳର ଉତ୍କୂଳ ଭବିଷ୍ୟତ ଲାଗି ଆଶା ପ୍ରୋତ୍ସାହନ କରି ବହୁ କବିଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ସେହିପରି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଭକ୍ତକବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ କବିତାର ଶେଷଭାଗରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ତୁମ୍ଭ ସମାଧୁରୁ ଆହେ କବିଗୁରୁ
 କେତେ ଦାର୍ଶନିକ କବି,
 ଜନମିତ୍ର କାଳେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟେ
 ଦେବେ ନବ ନବ ଛବି ।
 କେତେ ଧର୍ମବୀର ଦେବେ ନିଜ ଶିର
 ସ୍ୱଦେଶ ସ୍ୱଧର୍ମ ହିତେ,
 ଅସଂଖ୍ୟ ନ ପ୍ରିକ ହୋଇବେ ପ୍ରେମିକ
 ତୁମ୍ଭ ମଧୁମୟ ଗୀତେ ।”

ସୁତମୂଳକ କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ କବିଙ୍କର ସ୍ୱର ଏକ ପ୍ରକାର ଶୃତିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜୀବନର ଆଦର୍ଶକୁ ଦେଶବାସୀ ସ୍ମରଣ କରି ସେହି ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହେବାପାଇଁ କବି ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ଅନ୍ତତଃ ସ୍ମୃତିକୁ ଭୁଲିଗଲେ

ଜାତି କେବେ ହେଲେ ତାର ଐତିହ୍ୟ ବା ପରଂପରାକୁ ରକ୍ଷା କରିପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ କବି ଜାତିର କାନରେ ଅଙ୍ଗତର ସ୍ମୃତିକୁ ବାରମ୍ବାର ମନେ ପକାଇଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭବକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଲିଖିତ କବିଙ୍କର କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଅବକାଶ ଚିନ୍ତାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । କାଠଯୋଡ଼ି ଘରେ ସାୟଂକାଳ, କାଠଯୋଡ଼ିଘରେ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ନିର୍ଗୀଥ, ଭାର୍ଗବୀ ପ୍ରତି, ଶଶ୍ୱତୀର ଶିଖରେ, କଟକର ଶିଳାସେତୁ, ବାଲିଯାତ୍ରା ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ମହାନଦୀ ଘାଟରେ, ରେଳ ଉପରେ ଚିଲିକା ଦର୍ଶନ, ଏକ ଅସର ବର୍ଷର ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ନରଞ୍ଜ ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି କବିତାରୁଡ଼ିକରେ କବି ପ୍ରକୃତିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପୁରୋଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରଖି ଜାଣିପୂଜା-ଭାବର ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

କାଠଯୋଡ଼ିଘରେ ସାୟଂକାଳ କବିତାଟି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପୂର୍ବର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କବିତାର ପ୍ରଥମ ଶଶ୍ୱ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପରର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କବିତାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶଶ୍ୱ ରୂପେ ରଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଉକ୍ତ କବିତା ରଚନାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଚିଲିକାକାବ୍ୟର ସଂଧ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମିକତା ଏହି କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ସଂସାରର ଲଜ୍ଜା ଘୃଣା ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଜାଲେ
ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ହୁଏ ମୋର ମାନସ ଯେ କାଲେ,
ନିଭୂତେ ତୋ ଘାଟେ ଆସି କଲେ ବିଚରଣ,
କି ମୋହନ ମନ୍ଦେ କରୁ ଫଳନ ହରଣ ।

ବିବିଧ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରା ନାନା ପ୍ରିୟସ୍ତବ,
 କଳ୍ପକ୍ଷିତ ହୃଦେ ମୋର କରୁଥ ଉଦ୍ଭବ ।
 ତୋର ପଦଯୁଗେ ମୁହିଁ ଚରକାଳ ରୁଣୀ,
 ଏହିସ୍ତବ ଥାଉ ନିତି ହେ ସୁର ତରୁଣୀ ।”

ଶଶ୍ୱତୀର ଶିଖରେ କବିତାରେ କବି ଅଞ୍ଜତ ଉତ୍କଳର
 ଗୌରବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଉତ୍କଳର
 ଉଦାରତା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଚଉପାଶେ ଦିଶେ କେତେ ଦେବାଳୟରୟ,
 କାଳଗର୍ଭେ କେତେ ପୁଣି ଭଜିଲେଣି ଲୟ ।

କି ଅସୀମ ଶକ୍ତି କେତେ ବିପୁଳ ବିଭବେ,
 କେତେ ଧର୍ମ ଅନୁରାଗେ ଗଢ଼ା ଏ ସରବେ ।

ବେନି ମହାଧନ, ଏଥୁ ସାମ୍ୟ ମୈତ୍ରୀସ୍ତବେ
 ସମ୍ମିଳିତ ପରସ୍ପର ଅଭିଭୂତ ପ୍ରଭବେ ।

ଧର୍ମେ ଧର୍ମେ କମ୍ପା ଦ୍ୱେଷ ବାଦ ଅହଙ୍କାର,
 ଅଞ୍ଜତ ଉତ୍କଳ ଆହା କି ମହା ଉଦାର !”

ବାଲିଯାହା ସ୍ୱଧାରେ ମହାନଦୀ ଡାରେ କବିତାର ବର୍ଣ୍ଣନା
 କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଦରବାର କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ।
 ମାତ୍ର କବି ଉକ୍ତ କବିତାରେ ଅଞ୍ଜତର ଗୌରବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା
 ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ଶୁଭକାଞ୍ଚ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ
 ଆଶାପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । କବିତାର ଶେଷାଂଶରେ ସେ
 ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ତାଳିଦିଅ ସୁଧାକର ଦିବ୍ୟ ସୁଧାଝର,
 ଉଠୁ ମହାନଦୀ-ବନ୍ଧେ ଉତ୍କଳ ଲହରୀ ।
 ଧୋଇ ବାରବାଟୀ-ମୁଖ କରୁ ସମୁଦ୍ରକୁ,
 ଶୁଦ୍ଧ ଧର୍ମମନ୍ଦେ ସବେ ହୁଅନ୍ତୁ ବିହାର ।
 ସଞ୍ଚରୁ ଏ ସଂକୀର୍ତ୍ତନେ ପବନ ଉଚ୍ଛ୍ଵାସ
 କର୍ମବାର, ଧର୍ମବାର ହୁଅନ୍ତୁ ପ୍ରକାଶ ।”

ରେଳ ଉପରେ ଚଲିବା ଦର୍ଶନ କବିତାରେ କବି ଚଲିକାର
 ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ରାଧାନାଥଙ୍କର ଚଲିକା
 କାବ୍ୟ କଥା ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗୋଚିତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।
 କବି ନିଜକୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରି ନିଜର ଭାବୁକତାର
 ଅଭାବ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ
 ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଦେବୀ ବାଣୀପାଣି ଶାଶ୍ଵତ ସେବକ
 କବି ରାଧାନାଥ ସୁଷମାଗ୍ରାହକ
 ଭ୍ରମି ବହୁସ୍ଥାନ ବିଶାଳ ଭାରତେ
 ନଦ-ନଦୀ-ମରୁ-କାନନ-ପର୍ବତେ
 ଦେଖିଲେ ପ୍ରକୃତି ବିବିଧ ପ୍ରକାଶ
 କିନ୍ତୁ ଶୋଭା ଲୁପ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ ଅଭିଳାଷ
 ସୁଖ-ଶାନ୍ତି-ପ୍ରୀତି କାହିଁ ଏକାଧାରେ
 ନ ପାଇଲେ ଯଥା ମିଳେ ତୋହଠାରେ ।
 ଉତ୍କଳର ତୁମ୍ଭ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଖଣି
 ସାରସ୍ଵତ ନେତ୍ରେ ବାଛି ତହୁଁ ମଣି

ସୁଦୃଶ ବନ୍ଧାଣି ରଚି ଯେଉଁ ହାର
ଅର୍ପିଲେ ଉତ୍କଳ ଭାରତୀ ଗଳାର
ଚରଦିନ ତାହା ରାଜିବ ରୁଚିର
ତା ଦେଖି ଭାବୁକେ ଲେଉଟିବେ ତୋ ଡାର ।”

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଜଣେ ଗୁଣ ଚିହ୍ନିତ ଗ୍ରାସକ ଭାବରେ ଏଠାରେ
କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଗାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଦିନରେ ବାରବାଟୀ ଦର୍ଶନ
କବିତାରେ କବି ଗୋପବନ୍ଧୁ ନୂତନ ଶତାବ୍ଦୀକୁ ଅଭିନନ୍ଦନ
ଜଣାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନୂତନ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଉତ୍କଳ ପାଇଁ ଶୁଭ-
କାମନା ଆଶା କରିଛନ୍ତି । ଅଜ୍ଞାତରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର
ଗୌରବମୟ ଅବସ୍ଥିତିକୁ କବି ମନେ ପକାଇଛନ୍ତି । ସେ ଗୌରବମୟ
ଅବସ୍ଥା ଅସ୍ତମିତ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ କବିଙ୍କ ମନରେ ଖେଦ
ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । କବିତାର ଶେଷରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଥୁଲ ଯେବେ କିଛି ଉତ୍କଳର ଦୋଷ,
ଦୋଷ ଅନୁମତେ କରିଅଛ ରୋଷ ।
ହୋଇଅଛି ଶାସ୍ତି କଷଣ ଅପାର,
ନ କର ଅଧିକ ଆଉ ଚୁରଖାର ।
ଏଣିକି କରୁଣା ଅଟଇ ବିହୃତ,
ସାଧ ନବଯୁଗେ ଉତ୍କଳର ହୃତ ।
ଉତ୍କଳ ତନୟେ ଦିଅ ନବବଳ,
ଉତ୍କଳ ପାଦପେ ରସମୟ ଫଳ ।

ଉତ୍କଳ ସରିତେ ପବନ ଜୀବନ,
 ଉତ୍କଳ କାନନେ ସୁଗନ୍ଧ ସୁମନ ।
 ଉତ୍କଳ ଆକାଶେ ନବଯଶଃ ରବି,
 ଉତ୍କଳ ପ୍ରକୃତି ଧରୁ ନବ ଛବି ।”

ଉତ୍କଳ ପାଇଁ କବିଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳତା ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ
 କରିବାର କଥା । କବିଙ୍କର ଏହିସବୁ ଉକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର
 ଉତ୍କଳମଣି ଉପାଧିର ସାର୍ଥକତା ନିହିତ ।

‘ଗ୍ରୀଷ୍ମେ ଖୁଣ୍ଟାଗଛ’ କବିତା କବିଙ୍କର ମୌଳିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର
 ପରିଚୟ ଦିଏ । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ପତ୍ର ଝଡ଼ିଥିବା ଏକ ଖୁଣ୍ଟାଗଛକୁ
 ଦେଖି କବିଙ୍କ ମନରେ ଏକ ସୁନ୍ଦର କଳ୍ପନାର ଭାବୋଦୟ
 ହୋଇଅଛି । କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ ଗଛଟିର ଯୌବନ
 ସମୟରେ ତାର ସୁପକ୍ୱ ଫଳ, ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ଗୁପ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଦାନ
 କରି ଅଶେଷ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଉପକାର ସାଧନ କରିଥିଲା । ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ
 ଆସିବାରୁ ସେ ଯତକ୍ରତ ଧାରଣ କରିଅଛି । ତେଣୁ ଖୁଣ୍ଟାଗଛକୁ
 କବି ଜଣେ ଯୋଗୀରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛନ୍ତି, କବି
 ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଧରିଣ ଯତଫଳା ସାଧୁକୁ ଯୋଗ,
 ପରମ ବ୍ରହ୍ମେଚିତ୍ତ କରି ସଂଯୋଗ ।
 ପ୍ରଣର ରବିକରେ ଟେକିଛୁ ମଥା,
 ତପ ପ୍ରଭାବେ ହୃଦେ ନ ଲାଗେ ବ୍ୟଥା ।
 ଚଉପାଶେ ଦାବାଗ୍ନି ପ୍ରଚଣ୍ଡେ ଜଳେ,
 ଅନଳକୁଣ୍ଡ ଯଥା ତପସ୍ୟା ସ୍ଥଳେ ।

କଳ୍ପଯୋଗୀ ପରାୟେ ଦିଶେ ଶରୀର,
 ରହିଛି ଅସ୍ଥି ଚର୍ମ, ନାହିଁ ରୁଧିର ।
 ଦେଖିଣ ଏ ମରସ ସୁବର ତରୁ,
 ଭୟ ଭକତି ଭାବ ଉପୁଜେ ମନୁ ।
 ପଡ଼ଇ ସ୍ମୃତି-ପଥେ ଅଜ୍ଞତ କଥା,
 ଭାରତର ଗୌରବ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରଥା ।”

ଗୋଟିଏ କାଙ୍କଣ ଗଛ କବିତାରୁ କବିଙ୍କର ସ୍ଵାଧୀନ
 ମନୋବୃତ୍ତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଗୋଟିଏ କାଙ୍କଣ ଗଛ
 ତଳେ ମାଡ଼ି ଆନନ୍ଦରେ ବଢ଼ୁଥିଲା । ଗଛଟିକୁ ମାଡ଼ିବା ପାଇଁ ଗଛରେ
 ଗୋଟିଏ ରଞ୍ଜା ଦିଆଗଲା । ତା ପରେ ଦେଖାଗଲା ଯେ କାଙ୍କଣ
 ଗଛଟି ମରି ଝାଡ଼ିଲ ପଡ଼ିଛି । କବି ମଲା କାଙ୍କଣ ଗଛକୁ ଦେଖି
 ମନ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ତମକ୍କାର ଭାବନାକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।
 କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯେ କାଙ୍କଣ ଗଛଟି ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ
 ମାଡ଼ି ବଢ଼ୁଥିଲା । ସ୍ଵାଧୀନ ଭାବରେ ସେ ତାର ଜୀବନ କଟାଇ
 ଥାଆନ୍ତା । ମାତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ରଞ୍ଜାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି
 ଜୀବନ କଟାଇବା ପାଇଁ ତାକୁ ଦିଆଗଲା, ସେତେବେଳେ ସେ
 ତାହା ସହି ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ମନେକଲା, ପର ଉପରେ ଆଶ୍ରୟ
 କରି ବଡ଼ ହେବାଠାରୁ ବରଂ ମରିଯିବା ଶତରୁଣେ ଶ୍ରେୟସ୍କର ।
 ତେଣୁ ସେ ମୃତ୍ୟୁକୁ ବରଣ କଲା । କବିତାର କଥାବସ୍ତୁର କଳ୍ପନା
 ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ ଧରଣର । ଏହା କବିଙ୍କର ସ୍ଵାଧୀନତା ପିପାସା
 ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛି ।

‘ଅନାଥ କଳିକା’ କବିତାରେ କବି କଳିକାର ଦୁଃଖରେ
 ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପ୍ରଣୟର ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ ଏ ସଂସାର ଏକା,
ପ୍ରେମେ ପ୍ରଣୟୀ ସଙ୍ଗତେ ହେବ ସୁଖେ ଦେଖା ।
ଏହି ଦିବ୍ୟ ସାନ୍ନ୍ଦ୍ୟ ନାରେ ଆଶ୍ୱାସିଣୀ ମନେ,
କ୍ଷଣେ ଏଥୁ ରହି ତଳ ଅମର ଭୁବନେ ।”

ପ୍ରଣୟ ବିଷୟରେ କବିଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ହିନ୍ଦୁ ପରମ୍ପରାକୁ
ଅନୁସରଣ କରିଅଛି । ଭାରତୀୟ ହିନ୍ଦୁର ବିଶ୍ୱାସ କବିଙ୍କ ମନ
ମଧ୍ୟରେ ଆସନପାତ୍ର ବସିଛି ।

କବିଙ୍କର ବହୁ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଭାବନାର ଧାରା ଉକ୍ତ କବିତା-
ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । କବିଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ।
ତାଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ଛବିଶ ବର୍ଷ ପ୍ରବେଶ କଲେ ସେତେବେଳେ
ସେ ଛବିଶ ବର୍ଷ ପ୍ରବେଶ ନାମକ କବିତାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଧର୍ମ ଅନୁକୂଳ ଯେବେ ମୋ କାମନାରୟ,
ସାଧନେ ଶକତି ଦିଅ ପ୍ରଭୁ ଦୟାମୟ ।”

କବିଙ୍କର ବିଭୂପ୍ରେମ, ସୁଦେଶ-ପ୍ରୀତି, ପ୍ରକୃତପ୍ରେମିକତା
ଓ ସ୍ୱବେଦନଶୀଳତା ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ
ପାଇଅଛି । ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଲିଖିତ
ହୋଇଥିଲେହଁ କବିଙ୍କର କବି-ମାନସ ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାରେ
ଏକ ନୀତିର ଅନୁସରଣ କରିଅଛି ।

କାର୍ତ୍ତବିତା:—

କବି ୧୯୨୩-୨୪ ସାଲରେ ଦୁଇବର୍ଷକାଳ ହଜାଗ୍ରବାଗ୍
ଜେଲ୍‌ରେ ବନ୍ଦୀଥିବା ସମୟରେ ବହୁ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ହଜାଶ୍ଵାବ୍ ଜେଲରେ ଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କବିତା ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥାକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟକବିତାଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସମାଜର ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀରାମ ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ତା ପରେ ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ର କରି କାବ୍-କବିତା ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କରା ଯାଇଅଛି ।

କବିକବିତାରେ ତେର ଗୋଟି କବିତା ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଏହାର ପ୍ରଥମ କବିତା ନିତ୍ୟଧାମ ମାଳାଚଳ । ଏଥିରେ ମାଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ପଞ୍ଚସଖାଯୁଗର କବିମାନଙ୍କର ଲେଖନୀରୁ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପରି ନୁହେଁ । କବିଙ୍କର ସଂସ୍କାରବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟି-କୋଣରେ ଯେପରି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେବାର କଥା ତାହା ହିଁ ଦେଖା ଦେଇଅଛି । କବିତାର ଶେଷ ପଦରେ ଅଛି—

“ନାହିଁ ଜାତିଭେଦ, ନାହିଁ ଧର୍ମଭେଦ
ସାମ୍ୟ ମୈତ୍ରୀ ମନ୍ଦ ଗାଏ ଯାର ବେଦ,
କେ କରିବ ଭବେ
ଦେବତା ମାନବେ
ମାଳାଚଳେ ତାର ପ୍ରବେଶ ନିଷେଧ ।”

ଜଣେ ଆଜ୍ଞାବନ ସହକର୍ମୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ବ୍ୟଥିତ ପ୍ରାଣର ଅନ୍ତମ ଅଶ୍ରୁ ନାମକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ । ଉକ୍ତ କବିତାଟିରେ କବି ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀଙ୍କର ଦାରୁଣ ଧକ୍କାରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ନିଜର ସରଳ ମନୋବୃତ୍ତିର ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

କବି ଏଥିପାଇଁ ବିଶେଷଭାବରେ ମର୍ମାହତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ
 ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ଆଶାଜନକ ବ୍ୟବହାର
 ପାଇଲେ ନାହିଁ ସେତେବେଳେ ସେ ନିଜମନକୁ ବହୁଭାବରେ ବୁଝାଇ
 ଅଛନ୍ତି । ସ୍ନେହ ମମତାର ମୂଲ୍ୟ ବିଷୟରେ କବି ବହୁକଥା ମଧ୍ୟ
 ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରିୟଜନ ନିକଟରେ ସ୍ନେହ ମମତା କିପରି
 କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଜୀବନ କି ଖାଲି ନିରାଶାର ବାଲି
 ମରୁ-ମରୁତ କି ସେନେହ ପ୍ରୀତି
 ତେବେ କି ଆଶାରେ କହ ଏ ସଂସାରେ
 ପରଲ୍ଲଗି ନର ମରୁଛୁ ନିତି ?
 ପ୍ରେମ ପର ସହେ ସହି ସୁଖପାଏ
 ପ୍ରେମ ନ ଜାଣଇ କେବେ ଗୋତନା,
 ପ୍ରିୟଜନ ନୁହେଁ ପ୍ରେମିକ ବିମୁଖ
 ହେଲେ ହେଉ ପଛେ ଗୁରୁ ଗଞ୍ଜନା ।”

ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସରଳ ମନର ପରିଚୟ ଏହି
 କବିତାରୁ ମିଳିଥାଏ । ଜୀବନର କୌଣସି ଏକ ପରିସ୍ଥିତିରେ କବି
 ଭଗବାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ “କାହିଁ ଅଛୁ” ବୋଲି ଏକ କବିତା
 ଲେଖିଥିଲେ । ସଂସାରର ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ସେତେବେଳେ
 ପଥହର ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସେହି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୂପକ
 ଦିବ୍ୟାଞ୍ଜନ ଭକ୍ଷା କରିବା ଛଡ଼ା କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ
 ନାହିଁ । “ଆହା ରୁଲିଗଲେ” ନାମକ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ କବି ସେହିପରି
 ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବସି
 ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣର ଦେବତା ବଂଶୀବାଦନ କରି ତାଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ

ହେବା ନିମିତ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କୁ ସେ ଦେଖିପାରିଲେ ନାହିଁ । ବିଭୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମନୁଷ୍ୟ ଏହିପରି ହରାଏ, ଅନୁତାପ କରେ । ଏହି ଦୁଇଟି କବିତାରେ ସେପରି କିଛି ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ଭାବନାର ପ୍ରକାଶ ନାହିଁ ।

ପିତୃପକ୍ଷ ତର୍ପଣ କବିତାଟି ଏକ ଦୀର୍ଘାକୃତି ବିଶିଷ୍ଟ କବିତା । ହଜାରବାଗ୍ ଜେଲ୍‌ରେ ବନ୍ଦୀଥିବା ସମୟରେ ପିତୃପକ୍ଷ ପଢ଼ିଅଛି । ଏହି ପିତୃପକ୍ଷରେ କବି ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଥାଇ ତର୍ପଣ କରିଥିଲେ । କବିଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଛି ଯେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିବା ବନ୍ଦୀ ହାତରେ ତର୍ପଣ କରାଗଲେ ପିତୃପୁରୁଷ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ତ ? ଯଦି ପିତୃପୁରୁଷ ତାହା ଗ୍ରହଣ ନ କରନ୍ତି ତାହେଲେ ତାଙ୍କର ଅଯଥା ପରିଶ୍ରମ ହିଁ ସାର । ତାଙ୍କର ବନ୍ଦୀ ହେବାର କାରଣ ସ୍ୱପକ୍ଷରେ କବି ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ରାଜନୈତିକ ଅପରାଧୀ ରୂପେ ଅଭିଯୁକ୍ତ । ମାତ୍ର ସେ ନିଜକୁ ତାହା ମନେ କରିନାହାନ୍ତି । କାରଣ କବିଙ୍କ ମତରେ ଭାରତବର୍ଷରେ ସେତେବେଳେ ରାଜନୀତି ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ରାଜନୈତିକ ଅପରାଧୀ ହେଲେ କିପରି ? ଭାରତବର୍ଷର ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇଂରେଜ ଜାତିର ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର ଫଳରେ ଦେଶବାସୀ କିପରି ଦୁଃଖରେ କାଳାତିପାତ କରିଥିଲେ ତାହା କବି ବିଗଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷରେ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପାଇଁ ସେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କୁ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ଭାରତର ପବନ ଆଦର୍ଶ ପୁଣି ଫେରିଆସୁ ବୋଲି କବି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଶା ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଭାରତର ସବନ ମଧୁମୟ ବାତାବରଣ ଖେଳିଯାଉ, ଏହା ହିଁ କବିଙ୍କର କାମନା । ତେଣୁ କବିତାର

ଶେଷାଂଶରେ ବୈଦିକ ଭାବାପନ୍ନ କାମନା ପୋଷଣ କରି
ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଭରତ ପ୍ରଭାବେ ହେଉ ସାର୍ଥ ରୁଷିବାଣୀ,
ମଧୁମୟ ଭାବେ ମଉ ହେଉ ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣୀ ।
ସବୁସିନ୍ଧୁ ସ୍ରୋତେ ଶରୁ ମଧୁମୟ ମାର,
ବହୁ ମଧୁମୟ ଗନ୍ଧ ଶୀତଳ ସମୀର ।
ମଧୁମୟ ରସେ ପୁଷ୍ପହେଉ ବନସ୍ପତି,
ମଧୁମୟ ରଜେ ଶୋଭୁ ସବୁ ବସୁମଣି ।
ହେଉ ମଧୁମୟ ଉଷା ପ୍ରଦୋଷ ରଜନୀ,
ନକ୍ଷତ୍ରଦେଶ ମଧୁମୟ ରବି ଦିନମଣି ।
ମଧୁମୟ ରତେ ହେଉ ବିଶ୍ୱ ନିନାଦିତ,
ଉଠୁ ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣେ ମଧୁ ଅମୃତ-ସଙ୍ଗୀତ ।”

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର କବିତାର ଯେ କୌଣସି ଅଂଶରେ
ଦେଶପ୍ରେମର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଦର୍ଶର ଚିତ୍ର ଦେଖା ଯାଇଥାଏ । ବନ୍ଦୀର
ବିରହ ବ୍ୟଥା କବିତାରେ କବି ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟଜନମାନଙ୍କର ବିରହ
ବ୍ୟଥାରେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସଂସାରରେ ପ୍ରଣୟ-ପୀୟୂଷ
ସହିତ ବିରହ-ବିଷର ମିଶ୍ରଣ କବିଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଦୁଃଖ ଜାତ
କରିଅଛି । କାରଗାରର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ବିଚରଣ
କରିବାବେଳେ କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପ୍ରିୟଜନମାନଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଜାଗରୁକ
ହୋଇଅଛି । ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇଯିବାରୁ କବି କାରଗାର ମଧ୍ୟକୁ
ଫେରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ବନ୍ଦୀର ସାନ୍ଧ୍ୟଭକ୍ତି କବିତାରେ କବି
ଇତିହାସର କେତେକ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅନ୍ୟାୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-
ବାଦର ପତନ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ସମୟରେ

କବି ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଣିପାତ କରି କାରଗାରକୁ ଫେରି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ବନ୍ଦୀର ସ୍ବଦେଶ ଚିନ୍ତା ଉଚ୍ଛ୍ଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଲେଖନୀର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଦାନ । କବି ବନ୍ଦୀଶାଳା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ବସନ୍ତର ଆଗମନ ସମୟରେ ବାହାରର ବିଶ୍ବକୁ ମନେ ପକାଇଛନ୍ତି । ମଳୟର ପ୍ରବାହକୁ କବି ମନଶ୍ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ମଳୟର ଗତିପଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ମଳୟ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହେବା ସମୟରେ ପଥମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ପଡ଼ିବାର କଥା ସେ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ହୋଇଅଛି । ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନାଲଗି କବିଙ୍କ ଉପରେ କାଳିଦାସଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମେଘଦୂତର ଛୁୟା ପଡ଼ିଅଛି ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଏହି କବିତାରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମ-ପ୍ରବଣତାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ କବି ବସନ୍ତର ଆଗମନରେ ମଳୟର ପ୍ରବାହ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସରରେ ତାଙ୍କର ତରୁଣ ବୟସର ସ୍ମୃତି ମନେ ପଡ଼ିଛି । ତରୁଣ ବୟସରେ କବି ଭାର୍ଗବୀ ଖେତରେ ବସନ୍ତ ସମୟରେ ବୁଲିବାର କଥା ଲେଖିଛନ୍ତି । ଭାର୍ଗବୀର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“କ୍ଷୀଣ ତୋୟା ମରେ ଖେଳେ ଧୀରେ ଧୀରେ
ସୁମଞ୍ଜୁଳା ଲଘୁ ଲହରୀମାଳା,
ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ କୁଞ୍ଚିତ କୁନ୍ତଳ
ମେଲଇ ଦେଇଛି କି ପଲ୍ଲିବାଳା ।”

ଫାଆ ସମୟରେ ପଲ୍ଲୀର ଉପାନ୍ତରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଦୃଶ୍ୟ
ଦେଖାଯାଏ ସେସବୁକୁ କବି ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।
ତାପରେ କବିଙ୍କ ମନରେ ନିଜ ଘର କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯାଇଅଛି ।
ଦୂର ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଘରକଥା ମନେପକାଇ ମନରେ ବୁଆ ଦୁଃଖ
ଆଣିବାକୁ କବି ଉଚିତ ମନେକରି ନାହାନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣା ପବନକୁ
ସମ୍ବୋଧନ କରି ଦକ୍ଷିଣଦିଗର ସମାରୂର ପାଇବା ପାଇଁ କବି
ଇଚ୍ଛା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସରରେ କବି ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର
ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମଳୟୂର ପବନ ଚିଲିକା-
ପଥରେ ବହି ଆସିବା ସମୟରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଆଲିଙ୍ଗନ ଆଶେ ତବ ପଥପାଶେ
ଚିଲିକା ଆବେଗେ ଥିବ ଅନାଇଁ,
ମୁକ୍ତ ମାଳକେଶୀ ଶ୍ୟାମ ଶୋଭାବଶି-
ଶିଶୁ ଶିଶୁସ୍ମିତ ବକ୍ଷ ମେଲାଇ ।”

ତା ପରେ ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ
ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯାହା କିଛି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର
ବିଭୂପ୍ରେମର ପରକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ । କବି ନିଜର ପ୍ରିୟସ୍ଥଳୀ
ସତ୍ୟବାଦୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମଞ୍ଜୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।
ଗୋପୀନାଥଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଏକ ହୃଦ୍ୟବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସାରିବା
ପରେ ନିଜର ପ୍ରିୟ ଆଶ୍ରମ ବିଷୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ବସନ୍ତ ମାଧୁରୀ କୁଞ୍ଜେ କୁଞ୍ଜେ ପୂର୍
ପଡ଼ୁଥିବ ଯହିଁ ଉଛୁଳି ସତେ,
ଦେବଦତ୍ତ ଧାମ ମୋ ପ୍ରିୟ ଆଶ୍ରମ
ପଡ଼ିଛି କି ତବ ନୟନ ପଥେ ?

ମୋ ସଖା ସୋଦର ପ୍ରିୟ ପରିକର
 ଅନ୍ତେବାସୀ ବନ୍ଧୁ ପଢ଼ୋଶୀଗଣ,
 ଛନ୍ଦ୍ର ତ କୁଶଳେ ବିରହ ବିକଳେ
 ବିବଶ ବିଷଣ୍ଣ ନୁହେଁ ବଦନ ?

ଉତ୍କଳର ଅଜ୍ଞତ ବିଭବର ଧ୍ବଂସସ୍ତୂପ ଦେଖି ମଳୟ ନିଶ୍ଚୟ
 ସନ୍ତପ୍ତ ହୋଇଥିବ । ଖଣ୍ଡଗିରି ଗାନ୍ଧରେ ଥିବା ବହୁ ଚନ୍ଦ୍ର କବିଙ୍କର
 କଳ୍ପନା ନେତ୍ରେ ଦେଖା ଦେଇଅଛି । ଖଣ୍ଡଗିରି ପରେ ମଳୟ
 କଟକ ନଗରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଭଗସ୍ତୂପ
 ଦେଖି ସମୀର ଦୁଃଖ ପାଇଥିବ । ବାରବାଟୀର ଅଜ୍ଞତ ଗୌରବ
 କବିଙ୍କ ଲେଖନରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଅଛି । କଟକ ଛାଡ଼ି ମଳୟର
 ଗତି ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ହୋଇଛି । ସମ୍ବଲପୁର ଓ କେତେକ ଗଡ଼ଜାତ
 କଥା କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି କବିତାଟିର ସମଗ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନା
 ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କବି ଅଜ୍ଞତ
 ଉତ୍କଳର ଗୌରବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବର୍ତ୍ତମାନର
 ପତନ ପାଇଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟରେ
 କବି-ପ୍ରାଣର ମଞ୍ଜୁଲତା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାର
 କଥା । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ବର୍ଣ୍ଣନାର ରୂପାଙ୍କିତ୍ ପରିବେଶ
 ପାଠକକୁ ମୁଗ୍ଧ କରେ । ସତ୍ୟବାଦର ଗୋପୀନାଥ ଓ କଟକର
 ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବିଙ୍କର ରୂପାଙ୍କିତ୍ କଳ୍ପନା
 ବାସ୍ତବିକ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ସତ୍ୟବାଦର ଗୋପୀନାଥ ମନ୍ଦିର ନିକଟକୁ
 ମଳୟ ଯେତେବେଳେ ଆସିଛି, ସେତେବେଳେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଦେଉଳେ ପ୍ରବେଶି ଗୋପୀନାଥ ବଂଶୀ
 ରଞ୍ଜେ ରଚିଥିବ ଅସ୍ତ୍ର ଥୁନ

ରାଧିକା ଅଞ୍ଚଳ

ଉଡ଼ାଇ ଚଞ୍ଚଳ

କରିଥିବ, ଜାଣି ବେନିଙ୍କ ମନ ।”

ଠିକ୍ ସେହିପରି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି, ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର ନରପତି ଦୁର୍ଗରୁ ମେଲଣି ନେଉଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଥିଲା ଦିନ ଯେବେ ନବତଳ ହର୍ମ୍ୟେ
 ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରୀ ରାଜା ମେଲଣି କାଳେ,
 ଆଣି ନଦୀ ନୀର ସିଞ୍ଚିଲା ସମୀର
 ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁଯୁକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଣୀ ଭାଲେ ।
 ସ୍ନେହ-ସୁଧାବିନ୍ଦୁ ଯେତେ ମୁଖ ଇନ୍ଦୁ
 ମଣ୍ଡିଲି ପ୍ରସରି ନେତ୍ର ଯୁଗଳେ,
 ବିସ୍ମୟ ସୁଗୀତଳେ ହରିଲ କୌଶଳେ
 ନ ପକାଇ ମୁକ୍ତା ଫଳକ ତଳେ ।”

କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିର ମଞ୍ଜୁଲତା ଏଥିରେ ଲକ୍ଷଣୀୟ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର କବିତା ଶକ୍ତିର ଲଳିତ୍ୟ ଏହି କବିତାଟିକୁ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ କରିଅଛି ।

ବନ୍ଦୀର ସନ୍ଧ୍ୟା-ଭାବନା କବିତାରେ କବି ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଥାଇ ଦୂରରେ ଥିବା ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟର ଦୃଶ୍ୟ ଓ ପରିସ୍ଥିତିକୁ କଳ୍ପନା ନେତ୍ରରେ ଦେଖିଅଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ପୁରୀବାସୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦବ୍ୟସିଂହ ମିଶ୍ରଙ୍କ ପରଲୋକ-

ପ୍ରାପ୍ତି ସମ୍ଭାବ ପାଇ “କାରରେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ବିପ୍ଳାବବାଦୀ ଶୁଣିବାପରେ” ନାମରେ ଏକ କବିତା ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ କବି ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ସମ୍ପର୍କ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନାକରି ସ୍ୱର୍ଗତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

‘ଦେଶାଦିଅ ବାରେ’, ‘ପ୍ରେମର କି ଏହି ପରିଣାମ’ ନାମରେ ଦୁଇଗୋଟି କବିତା କାର-କବିତାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ମାତ୍ର ଏ କବିତା ଦୁଇଗୋଟି କବି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ବିଶ୍ୱର ମିଳନ ଚନ୍ଦ୍ର ଏହି କବିତା-ସଙ୍କଳନର ଶେଷ କବିତା । ଏଥିରେ କବି ବିଶ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରରେ ମିଳନର ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ନିଜ ଜୀବନରେ ପ୍ରେମର ମିଳନ ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ସେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ମିଳନ ହେଲେ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ ଭାବଧାରା ଜାତ ହେବ । କବି ସେହି ବିଶ୍ୱ ପ୍ରେମରେ ନିଜର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଉପଲବ୍ଧ କରିବାର ବାସନା ପୋଷଣ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ବନ୍ଧୀର ଆତ୍ମକଥା :—

ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକଟି ଗୋପବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୀଶାଳାରେ ଥିବା ସମୟରେ ରଚିତ । କବି ହଜାରିବାଗ ଜେଲ୍‌ଖାନାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ମନରେ ବହୁ ଭାବନା ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ସେହିସବୁ ଭାବନାର ରୂପାୟନ ଏହି କବିତାରେ କରାଯାଇଅଛି । ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଭାଗନେଇ ଦେଶକୁ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବା ସମୟରେ କବି ବନ୍ଧୀ ହେଲେ । ତେଣୁ ବନ୍ଧୀଶାଳାରେ ଥାଇ କବି

ଦେଶ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଚିନ୍ତା କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଅନେକ
 ଉତ୍କଳର ଅବସ୍ଥା ଓ ତତ୍କାଳୀନ ଉତ୍କଳର ଅବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ବିଶଦ
 ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର କାରାଦଣ୍ଡ ବାଣୀ ପାଇ
 ଦେଶବାସୀ କାତର ହେବା କଥା ଲେଖି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ,
 ତାଙ୍କର ଏ କାରାଦଣ୍ଡ ଆକର୍ଷକ ନୁହେଁ । ଏହା ଆଗରୁ ଜଣାଶୁଣା
 କଥା । ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗଦେଲେ ତତ୍କାଳୀନ
 ସରକାରଙ୍କ ବିଷଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବାର କଥା । ତଥାପି ଏଥିରେ
 ଧୈର୍ଯ୍ୟହୀନ ନ ହୋଇ ଅହିଂସା ସଂଗ୍ରାମରେ ଲାଗିପଡ଼ିବା
 ଦେଶବାସୀଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ କାରାଦଣ୍ଡ ଭୋଗିବାକୁ
 ପଡ଼ିପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ଭୟଭୀତ ହେବା ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
 ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଦେଶର ମୁକ୍ତିଲାଗି ନିଜର ଜୀବନକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ
 କରିଥିବା ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଏଥିରେ ପ୍ରଥମ ଫଳ କାରାଦଣ୍ଡ,
 ପଛେ ହୋଇପାରେ ଦେହ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ;
 ବୁଝି ଏହା ମୁହିଁ ପଶିଛି ସଂଗ୍ରାମେ
 ନାହିଁ ମୋ ବିରୁଦ୍ଧ ମାନ ଅପମାନେ ।
 ମିଶୁ ମୋର ଦେହ ଏ ଦେଶ ମାଟିରେ
 ଦେଶବାସୀ ଗୁଲି ଯାଆନ୍ତୁ ପିଠିରେ ।
 ଦେଶର ସ୍ୱରାଜ୍ୟ-ପଥେ ଯେତେ ଗାଡ଼
 ପୂରୁ ତହିଁ ପଡ଼ି ମୋର ମାଂସ ହାଡ଼ ।
 ସ୍ୱାଧୀନତା-ପଥେ ତିଳେ ହେଲେ ନର
 ମୋ ଜୀବନ ଦାନେ ହେଉ ଅଗ୍ରସର ।
 ମଙ୍ଗଳମୟଙ୍କ ସୁ-ମଙ୍ଗଳ ଇଚ୍ଛା
 ପୂରୁ ଏ ପରଶେ ଏହି ଶେଷ ଭଣ୍ଡା ।”

ଦେଶର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ
 ଉନ୍ମାଦନା ଜାଗି ଉଠିଥିଲା, ତାହା କବିତାର ଏହି ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତାଂଶରୁ
 ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଦେଶପାଇଁ, ଜାତିପାଇଁ ପ୍ରାଣପାତ କଲେ
 ମାନବଜନ୍ମ ସଫଳ ହୁଏ । ଉତ୍କଳର ଜନସାଧାରଣ ଏହି
 ମହାଦାଶା ବୁଝିବାପାଇଁ କବି ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ଇଂରେଜ
 ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଦେଶବାସୀ ଅଭାବ ଅନାଟନ ମଧ୍ୟରେ ଗତି
 କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସୁଖ-ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତି ଶାସକବର୍ଗଙ୍କର
 ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲା । ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କର ଏହି ମାତି
 ବରୁଦରେ କବି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ରହିବ ନାହିଁ ଏ ମାତି କାଳେ କାଳେ,
 ନାଶଯିବ ସତ୍ୟ-ନ୍ୟାୟ-କରବାଳେ ।

+ + +

ଡରାଇ ଶାସିବା ମାତି ଗ୍ରାସିଯିବ
 ପ୍ରଜାଙ୍କ ମତରେ ଶାସନ ଗୁଲିବ ।
 ଏହି ନବଯୁଗ ଆଣିବା ସକାଶେ,
 ଗାନ୍ଧି ରହିଛନ୍ତି ସିନା କାରାବାସେ ।
 ଭାରତର କେତେ କେତେ ମହାଜନ
 ବନ୍ଦୀଗାଳେ ଏବେ କାଟନ୍ତି ଜୀବନ ।
 ମୁଁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ତାଙ୍କ ଅନୁଚର,
 ତୁମ ଅକଞ୍ଚନ ଆତ୍ମୀୟ ସୋଦର ।”

ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବା ପାଇଁ ବିଦେଶୀ ଦ୍ରବ୍ୟ ବର୍ଜନ କର
 ସ୍ୱଦେଶୀ ଦ୍ରବ୍ୟର ପ୍ରସାର କରିବା ନିମିତ୍ତ କବି ଉଦ୍‌ବୋଧନ

ଦେଇଅଛନ୍ତି । ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦଭାବ ଭୁଲି ସମସ୍ତ ଦେଶବାସୀ ଏକତା ମନ୍ତ୍ରରେ ଘଷିତ ହେଲେ ମାଳାତଲନାଥ ନିଶ୍ଚୟ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ଆଶାପୂରଣ କରିବେ । ଉତ୍କଳର ଅଜ୍ଞାତ ଐତିହ୍ୟ ଯାହାଆଉନା କାହିଁକି ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳ ନିତାନ୍ତ ଅସହାୟ । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ଆହ୍ୱାନ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କୁ ନୂତନ ମନ୍ତ୍ରରେ ଘଷିତ କରିଅଛି । ଏହା ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଶୁଭଙ୍କରର ସଙ୍କେତ । ଉତ୍କଳର ବୀରତ୍ୱ ସୁବିଦିତ । ଉତ୍କଳର ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମ ଘୋଡ଼ାଚଢ଼ି କାଷ୍ଠ ଯୁଦ୍ଧରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ମାଣିକ ପାଟଣା ଗ୍ରାମ ଆଜି ତାର ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ମାତ୍ର ଆଜି ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ବଳ । ଉତ୍କଳୀୟର ଧର୍ମବଳ ବଢ଼ିଲେ ଉତ୍କଳ ଜାଗି ଉଠିବ ।

ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଉଥିବା ଯୋଗୁଁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରାଯାଇ ରାନ୍ଧି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାଠାରୁ ଦୂରକୁ ନିଆଯାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଭିତରେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ତାଙ୍କୁ ରଖିଲେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିପାରେ । ତେଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରକୁ ପଠାଇ ଦିଆଗଲା । କବିଙ୍କର ବନ୍ଦୀହେବାର ବାଣ୍ଟା ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ବିଚଳିତ ନ କରୁ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ହେ ଉତ୍କଳବାସୀ ଆତ୍ମୀୟ ସୁଜନ !

ମୁଁ ଯେବେ ତୁମ୍ଭର ସେନେତ୍ର ଭ୍ରମନ ।

କରଯୋଡ଼ି କରେ ବିନତି ଏତିକି,

ଅସହଯୋଗରେ ରଖିବ ମତିକି ।

ତାଳିଦିଅ ପ୍ରାଣ ସ୍ଵରଜ ସାଧନେ

ଆଶ୍ଵାସିବ ଯେବେ ମୋତେ ନିବାସନେ ।”

ଭାରତବର୍ଷକୁ ଇଂରେଜ ଶାସନର କବଳରୁ ମୁକ୍ତ କରିବାପାଇଁ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ତ୍ୟାଗ ବିଷୟରେ କବି ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀଶକାୟ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟରେ ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରି କେତେକଷ୍ଟ ସହିଛନ୍ତି । ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କର ସାଧନା, କଷ୍ଟବରଣ କେବେହେଲେ ଅକାରଣ ହୁଏ ନାହିଁ । ସମଗ୍ର ଦେଶବାସୀ ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମାନି ସ୍ଵାଧୀନତା-ଲଢ଼ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ଉଚିତ । ବନ୍ଦୀ ଅବସ୍ଥାରେ ରେଳରେ ବସି ଯିବା ସମୟରେ କବି ଜେନାପୁର ନିକଟରେ କେତେକ ଅଜ୍ଞାତ କଥା ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଜେନାପୁରକୁ ଚିଲିପ୍ ବାଣିବାପାଇଁ ଆସି କବି ଯେପରି ଅବସ୍ଥା ଅବଲୋକନ କରିଥିଲେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କେବଳ ଜେନାପୁରର ନୁହେଁ, ପଥମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ କବି ଦେଖିଛନ୍ତି ସେ ସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ କେତେକ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସ୍ଵାଧୀନତା ମନ୍ତ୍ରରେ ଘଷିତ ହେବାପାଇଁ କବି ଆହ୍ଵାନ କରି ଗ୍ରାମ ଶାସନର ମୂଳଦୁଆ ସ୍ଥାପନ କରିବାପାଇଁ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ସ୍ଵାଧୀନତାର ସ୍ଵପ୍ନରେ କବି କବିତାଟିକୁ ସମାପ୍ତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“କରୁଣା କଟାକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ରାନୁ ସେ ବାରେ,

ବାଜିବ ସ୍ଵରଜ୍ୟ-ଶଙ୍ଖ ସିଂହଦ୍ଵାରେ ।

ଉଡ଼ିବ ଅମ୍ଭରେ ସ୍ଵରଜ୍ୟ-କେତନ,

ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ ସ୍ଵରଜ୍ୟ ଶାସନ ।”

ଦେବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମହର୍ଷିସମ୍ମତ
 ଜାଣିବ ଭାରତ, ଦେଖିବ ଜଗତ ।
 ବିରାଜିବ ବିଶ୍ୱେ ଏକତା ସମତା,
 ଶାନ୍ତି ଉଦ୍ଧାରବେ ସ୍ୱରଗେ ଦେବତା ।

ଧର୍ମପଦ—

ଧର୍ମପଦରେ କବି ଗୋପବନ୍ଧୁ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ
 ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରି
 ଅଛନ୍ତି । ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀର କଥାବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଗୋପବନ୍ଧୁ
 ଧର୍ମପଦ ରଚନା କରିବା ପରେ ନାଟ୍ୟଭରଣୀ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର ଘୋଷ
 ମଧ୍ୟ କୋଣାର୍କ ନାଟକ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଧର୍ମପଦର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ
 ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ
 ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଶିଳ୍ପୀକୁଳଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା
 ସବୁଜନବିଦିତ । ତଥାପି ଧର୍ମପଦର ମନ୍ଦିର ଚିତ୍ରମାରିବା
 ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ଜଣାଯାଏ, ସତେ ଯେପରି ସେ ଦୈବଶକ୍ତି ସମ୍ପନ୍ନ ।
 କବି ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ଭାବଧାରର ସଙ୍କେତ ପ୍ରଦାନ କରିବାପାଇଁ
 ଏହି କାବ୍ୟକୁ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କର
 ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କାବ୍ୟର ଏକ ମୌନ ପ୍ରତିବାଦ ରୂପେ ଚୂଢ଼ିତ
 ହୋଇପାରେ ।

ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ବା ନଚକେତା ଉପାଖ୍ୟାନ:—

କଠୋପନିଷଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନଚକେତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶମୟ ଜୀବନର
 କାହାଣୀ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖା ଯାଇଅଛି । ଋଷି ଉଦାଳକଙ୍କ
 ବଂଶରେ ବାଜସ୍ତ୍ରବାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ବାଜସ୍ତ୍ରବା ସ୍ୱର୍ଗଲଭ ଆଶାରେ

ବିଶ୍ୱକ୍ତିତ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁତ୍ରଙ୍କ ନାମ ନଚକେତା । ପୁଣ୍ୟ ଅର୍ଜନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାଜସ୍ତ୍ରବା ବୃଦ୍ଧଗାଣ୍ଡ ଦାନ କରିବା ସମୟରେ ନଚକେତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପିତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ, “ମୋତେ କାହାକୁ ଦାନ ଦେବେ ?” ଉତ୍ତରରେ ଫୁଲ ପିତା କହିଥିଲେ, “ତୋତେ ଏହିକ୍ଷଣି ଯମକୁ ଦେବ ।” ଏଥିରେ ନଚକେତା ଯୁବ୍ୟ ହେଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର କୋପଶାନ୍ତ ହେବା ପରେ ନଚକେତାଙ୍କୁ ଏପରି କହିଥିବା ଯୋଗୁଁ ବାଜସ୍ତ୍ରବା ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ଯାହାହେଉନା କାହିଁକି ନଚକେତା ପିତୃବାକ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଯମପୁରକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ଯମ ନ ଥିଲେ, ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଯମ ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନଚକେତା ତିନିଦିନ ତିନିରାତି ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ଯମ ଆସିବାପରେ ନଚକେତାଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ସଜ୍ଜାରରେ ହେଲା ହୋଇଅଛି । ତିନିଦିନର ଅପେକ୍ଷା ଲାଗି ସେ ଯମଙ୍କୁ ତିନିଗୋଟି ବର ମାଗି ପାରନ୍ତି । ନଚକେତା ଯମଙ୍କ କଥା ଅନୁସାରେ ତିନିଗୋଟି ବର ମାଗିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କ ବିଚ୍ଛେଦ ଦୁଃଖରେ ତାଙ୍କ ପିତା ଦୁଃଖିତ ନ ହୁଅନ୍ତୁ । ସେ ଯମପୁରରୁ ଫେରିବା ପରେ ତାଙ୍କ ପିତା ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରନ୍ତୁ । ଏହା ପ୍ରଥମ ବରଭିକ୍ଷା । ଯମ ଏହି ବରପ୍ରଦାନ କଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବରରେ ନଚକେତା ଅଗ୍ନିର ଗଣ୍ଡରତନ୍ତ୍ର ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ । ଯମ ଦ୍ୱିତୀୟ ବରରେ ସ୍ୱର୍ଗ-ସିଦ୍ଧିଦାତା ଅଗ୍ନିଙ୍କର ନିଗୁଡ଼ ବୁଝିନ୍ତୁ ନଚକେତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତୃତୀୟ ବର ରୂପେ ନଚକେତା ଯମଙ୍କୁ ପରଲୋକ-ତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ଯମ ତାଙ୍କୁ ଏଥିରୁ ନିବୃତ୍ତି ହେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ । ମାତ୍ର ନଚକେତା ଏଥିରେ ଅଟଳ ରହିଲେ । ଶେଷରେ ନଚକେତା ପରଲୋକ-ତତ୍ତ୍ୱ ବା ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା କରି ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଫେରିଲେ ।

ନବକେତାଙ୍କର ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ବିଷୟକୁ କବି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଉପନିଷଦର କଠିନ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱକୁ ସରଳ ଓ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା କବିଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଗୋ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ :—

ଆମ ଦେଶରେ ଗୋରୁପୂଜା ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଚଳି ଆସିଅଛି । ଗୋଜାତିର ଉନ୍ନତ ବିଧାନ ପାଇଁ କବି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ସାଧାରଣ ସ୍ତରରେ ବୋଧଗମ୍ୟ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ କବି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଭଗବତର ନବାକ୍ଷରୀ ବୃତ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଲଭ କରିଥିବାରୁ କବି ଏହାକୁ ନବାକ୍ଷରୀ ବୃତ୍ତରେ ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଗଦ୍ୟଶୈଳୀର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ସତ୍ୟବାଦୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସେ ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କର ଗଦ୍ୟରଚନାର ଭଙ୍ଗୀ ବିଷୟରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ତାଙ୍କର ଶୈଳୀ ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଆର ନିଜସ୍ୱ । ସତ୍ୟବାଦୀଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟ ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟତଃ କବି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଅଛି ।

(୩) ଗୋପବନ୍ଧୁ-ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତି:—

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ରଚନାର ସେ କୌଣସି ପରିସରରେ ତାଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମର ବହୁ ଉଦାହରଣ ଦେଖାଯାଏ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର

ପ୍ରଥମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେଶସେବା । ଦେଶ ଓ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସେ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତିରେ ମନପ୍ରାଣ ଢାଳି ଦେଇଥିଲେ । ରାଧାନାଥ-ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ଦେଶପ୍ରେମର ବହୁ ଉଦାହରଣ ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର ସେ ସମୟର ଜାତୀୟତାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟ ସାଧକମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା କରିବା ସମୟକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ରାଧାନାଥଙ୍କ ସମୟରେ ଏ ଦେଶରେ ଇଂରେଜ ଶାସନ ଥିଲା, ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜ ଶାସନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସମୟର ଗତିପଥ ଅବସ୍ଥା ଭେଦରେ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିର ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛି । ୧୯୦୩ ସାଲରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଇଅଛି । ସନ୍ଧିୟା ରାଜନୀତିରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ବହୁ ଦେଶପ୍ରେମୀଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଏହି ସମୟରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଜାତୀୟବାଦୀ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ତାହାର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରହିବାର କଥା । ଓଡ଼ିଶାର ଅବନତି ସେ ସମୟର ବହୁ ଦେଶପ୍ରେମୀଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ବ୍ୟଥା ଜାତ କରିଛି । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥାରେ ଏହାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଅଛି । ସତ୍ୟବାଦୀକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ରୂପରେଖ ଓଡ଼ିଶାରେ ନବଯୁଗର ସୂକ୍ଷ୍ମପାତ କରିଥିଲା । ଏହି ନବଯୁଗର କର୍ଣ୍ଣଧାର ଥିଲେ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ।

ବନ୍ଦୀର ସ୍ବଦେଶ ଚିନ୍ତା କବିତାରେ କବି ମଲୟୂର ଗତିପଥର କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ପୁରୀ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ଝଣ୍ଡିଚିର, କଟକର ବାରବାଟୀ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯାହା ବର୍ଣ୍ଣନା

କରି ଅଛନ୍ତି, ତାହା ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଛ୍ଳୁଳ ଦେଶପ୍ରେମର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଅଙ୍ଗତର ସେ ଗୌରବ ଆଜି ବଲୁପ୍ତ । କବି ଏଥିପାଇଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭ୍ର-ପଦାରବିନ୍ଦରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି ଯେ ପୁଣି ସେ ଦିନ ଫେରିଆସୁ ।

କେବଳ ଅଙ୍ଗତର ଗୌରବମୟ ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ କରି କବି ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି ରହିଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ଦେଶ ପ୍ରେମ ମୂଳକ କବିତାରେ ସାଧାରଣତଃ କବିମାନେ ଅଙ୍ଗତର ଗୌରବମୟ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସେ ସବୁର ଅଭାବ ପାଇଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ଓ ଶେଷରେ ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପୂର୍ବ-ଗୌରବର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କେବଳ ଏତିକିରେ ଦେଶପ୍ରେମମୂଳକ କବିତା ରଚନାର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ନୁହେଁ । ସେ ତାଙ୍କର ରଚନାର ବହୁଅଂଶରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କର୍ମପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣ ଲାଗି ଜାତିକୁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥାରେ ଏ ଭଳି ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୁରୁରହିଛି । ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ନେତୃତ୍ୱ ଦେବା ସମୟରେ ଯେତେବେଳେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରା-ଯାଇଥିଲା, ସେତେବେଳେ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଶ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ସେହି ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ହେ ଉଚ୍ଛ୍ଳୁଳବାସୀ ମୋ ଭାଇ ଭଉଣୀ,
ମୋ ଦଣ୍ଡ-ବାରତା ସବେ ଥିବ ଶୁଣି ।
ଶୁଣି କି ହେ ମନେ କରୁଛ ଗୋଚନା ?
ଗୋଚନା କିପା ? ଏ ମୋ କର୍ମ ରଚନା ।

କହୁଥିଲି ପରା ବୁଲି ଗ୍ରାମ ଗ୍ରାମ,
 ‘ଦେଶପାଇଁ ଦଶପାଇଁ କରିକାମ’
 ମିଳେ ଯଦି କାହା ଭାଗ୍ୟେ କାରବାସ,
 କାର ନୁହଇ ସେ ପବନ ପ୍ରଭାସ ।”

ଦେଶକାମର ପବନତା କବିଙ୍କ ମନରେ ସବୁବେଳେ ପୁର
 ରହିଥିଲା । ଦେଶ ସେବାରେ ଯଦି ପ୍ରାଣପାତ ହୁଏ ତେବେ
 ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ ସଫଳ ହୁଏ । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପୂର୍ବ ପୁରୁଷର ପବନ ଶୁଣାନ
 ଦେଶର ଜାତିର ଗଉରବ ଗାନ ।
 ପୁଣ୍ୟ ଜନ୍ମମାଟି ପୁଣ୍ୟ ଦେବାଳୟ
 ଉଦ୍ଧରିବା ପାଇଁ କଲେ ତନୁଷୟ,
 ମାନବ-ଜନମ ହୁଅଇ ସଫଳ
 ଏ ମହାଘାଟା କି ବୁଝିବ ଉତ୍କଳ ?”

କର୍ମ କରିବାର ପ୍ରକୃତି କେବଳ ସତୋଟ କର୍ମୀଠାରେ
 ସମ୍ଭବ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର କର୍ମତତ୍ପରତା ସୁବିଦିତ । ଜାତିକୁ
 ନେତୃତ୍ୱ ଦେବାର ଯୋଗ୍ୟତା କେବଳ ସେ ସମୟରେ
 ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଥିଲା । ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ପିପାସା
 ଥିଲା ଅଦମ୍ୟ । ସେଥିଲାଗି ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

“ସ୍ୱାଧୀନତା ମାନବର ଜନ୍ମ ଅଧିକାର
 ସ୍ୱାଧୀନ ଭାଷଣ ଆଉ ସ୍ୱାଧୀନ ବିହାର
 ସ୍ୱାଧୀନ ଜୀବନ ପୁଣି ସ୍ୱାଧୀନ ସମିତି
 ବୁରି ପ୍ରମୋଦେ ମାନବର ସମାଜ ସଂସ୍ଥିତି ।

ଭରତେ ଆମାତ୍ୟ ସଂସ୍ଥା ରଞ୍ଜନାତ ଆଜ
 ଓପାଡ଼ି ଏ ଶୂରସୁନ୍ଦର ଭାଙ୍ଗିଛି ସମାଜ ।
 ଦେବଭୂମି କର୍ମଭୂମି ଧର୍ମଭୂମି ସାର
 ଭରତରେ ନାହିଁ ନରଞ୍ଜନ ଅଧିକାର ।
 ଆର୍ଯ୍ୟରାଶି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପବନ ଭରତ
 ନିଷ୍ପେଜ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ସାନ ପର ପଦାନତ ।
 ଦେଖି ଏ ଦୁର୍ଗତି ମୋର ପିତୃ ପିତାମହ
 ଅନ୍ତରାକ୍ଷେ ଦେବଗଣ ରାକ୍ଷଗଣ ସହ
 କିଲେ କାନ୍ଦନ୍ତି, ମୋର ହୃଦେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ,
 ମାନବ କିପରି ତେବେ ଏ ଶାସନ ନାତି ?

ଏହିପରି ବହୁ ପଂକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର
 ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତିର ପରିଚୟ ମିଳିଅଛି । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଦେଶ
 ପ୍ରେମର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଜାତୀୟତାଭାବର
 ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିପ୍ରକାଶ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇ
 ଅଛି ।

(୪) ଗୋପବନ୍ଧୁ-ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତି :—

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରକୃତି
 ବହୁ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଅଛି । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ
 କବିବର ରାଧାନାଥ ପ୍ରକୃତିକୁ ଏକ ନବୀନ ଶ୍ରୀରେ ମଣ୍ଡିତ
 କରିବାପରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ସମସାମୟିକ ତଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବହୁ କବି
 ରାଧାନାଥଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁ
 ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତିର ବହିରୂପ ସହିତ ଅନ୍ତରୂପର ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ

ହୋଇଅଛି । ବନ୍ଦୀର ବରଦ ବ୍ୟଥା କବିତାରେ ସେ
ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଅସ୍ଥାବଳ ଉଚ୍ଚ ଆସନେ ବସି ହସନ୍ତି ରବି,
ପ୍ରାଚୀ ଅନୁରାଗେ ରଞ୍ଜିତ ଗୁରୁ ବଦନ-ଛବି
ପ୍ରାଚୀ ଅଭିମୁଖେ ଲମ୍ବାଇ ସିନ୍ଧୁ କନକ କର,
କୋମଳ ଆଶ୍ୱାସେ ଦେଖାନ୍ତି ନିଜ ସ୍ନେହ ଆଦର ।”

କବି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯେତେବେଳେ ମାନସିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନୀରେ
ପଡ଼ନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତିର ଶାନ୍ତମୟ କୋଳରେ ଆନନ୍ଦର
ଉତ୍ସ ଖୋଜି ବସନ୍ତି । ହଜାରିବାଗ୍ ଜେଲରେ ବନ୍ଦୀଥିବା ସମୟରେ
ଗୋଧୂଳି ଲଗ୍ନର ମାଧୁରୀ, ଭାଗବା ଡାରର ସାୟଂକାଳୀନ ଦୃଶ୍ୟ
କବିଙ୍କ ମାନସ ପଟରେ ଉଦ୍‌ଭସିତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି
ତାଙ୍କର ପ୍ରୀତି ନ ଥିଲେ ଏ ପରି ଭାବ ଆସିବା ହୁଏତ ସହଜ
ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ବନ୍ଦୀଜୀବନର ନିଷ୍ଠୁର ପରିବେଶରୁ ମୁକ୍ତି
ପାଇବାପାଇଁ କବି ପ୍ରକୃତିକୁ ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ବିଶେଷ
ଇଚ୍ଛା ପୋଷଣ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ବିଶ୍ୱ ପ୍ରକୃତିରେ ଦେଖିଲେ ସମସ୍ତଦ ବେଦନା
ତାପିତ ଅନ୍ତରେ ଆସିବ ଅବା କ୍ଷଣେ ସାନ୍ତୁନା ।
ରହ ଆଉ ଦଣ୍ଡେ ସିପାୟ କମ୍ପା କର କଟାଳ
କଷେ ଅବରୋଧ ସମୟ ପର ଗୋଧୂଳି କାଳ ।
ଦେଖ ରତ ରତ ହୁଅଇ ରବି ଏବେ ଗଗନେ
ଆଉ ଟିକିଏ ମୁଁ ବୁଲିବି ଏଥୁ କାର ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ।”

ପ୍ରକୃତିର ଅନବଦ୍ୟ ରୂପମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ କବିଙ୍କର କି ପ୍ରକାର ମମତା ଥିଲା ତାହା ଏହି ଉଦ୍ଭୂତାଂଶରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାଯାଏ । ପୁଣି ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରଶାନ୍ତ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ କିପରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଭାବରେ ମିଳିଥାଏ ସେ କଥା କବି ବନ୍ଦୀର ସ୍ବଦେଶ ଚିନ୍ତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଆବଦ୍ଧଥିବା ସମୟରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ନର ପ୍ରତି ନର କରେ ଅବିଚାର
ପ୍ରକୃତି ସକଳେ ଦେଖେ ସମାନ,
ହେ ମଲୟାଦିଳ ସୁଗନ୍ଧ ଶୀତଳ
ପ୍ରବାହେ ପରଶ ମୋ ଦର୍ଶ୍ୟ ପ୍ରାଣ ।”

କବିଙ୍କର ସମଗ୍ର ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତିର ଚିନ୍ତା ଯେପରି ମନୋରମ ସେହିପରି ହୃଦ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତି କବିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷାଦାତ୍ରୀ, ଶାନ୍ତିର ଆଧାର ଓ ମନୋରମ ପରିବେଶ ଭାବରେ ଦେଖା ଦେଇଅଛି । କବିଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ପ୍ରେମିକତା ଯେ କୌଣସି ପାଠକର ଅନ୍ତରକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର କଥା । ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର କବିମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକୃତି ସାବଲୀଳ । ପ୍ରକୃତିର ଶାନ୍ତିମୟ କୋଳ କବିମାନଙ୍କର ଶାନ୍ତିର ସ୍ଥଳ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ ।

ବନ୍ଦୀର ସ୍ବଦେଶ ଚିନ୍ତା ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରକୃତି ଆଧାରିତ କବିତା । ଏହି କବିତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ପ୍ରକୃତିର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ । ମଲୟ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହେବା ସମୟରେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଚଳିକା ହ୍ରଦକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ଆସିଥିବ । ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଆଲିଙ୍ଗନ ଆସେ ତବ ପଥପାଶେ
 ଚଳିକା ଆବେଗେ ଥିବ ଅନାଇଁ,
 ମୁକ୍ତ ମଳକେଶୀ ଶ୍ୟାମ ଗୋସ୍ବରଣୀ—
 ଗିରି-ଶିଖରୀତ ବସ ମେଲଇ ।
 ଚଞ୍ଚଳ ହିଲୋଳେ ଗୁରୁ ଖଣ୍ଡସ୍ଥଳେ
 ଚୁମ୍ବିଥିବ ଯେବେ ଗାଡ଼େ ସମୀର,
 ସୁନ୍ଦରୀ ସବାଙ୍ଗେ ଉଠିଥିବ ରଙ୍ଗେ
 ଅପୂର୍ବ ଉଲ୍ଲାସ କମ୍ପାଇ ମର ।
 ପୁଲିନ କାନନେ ସ୍ଥି ଗୁପ୍ତ ସନସନେ
 ଖେଳିଯାଇଥିବ ପ୍ରେମ ଲହରୀ,
 ହଲି ଯାଇଥିବ କେତେ କେତେ ନାବ
 ଦେଖୁଥିବ ଖଣ୍ଡଦୂରେ ସୋଲରି ।”

କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା ଚକ୍ଷୁରେ ପ୍ରକୃତିର ଏହିପ୍ରକାର ଗୁରୁତ୍ବ
 ଖେଳିଯାଇଅଛି । କବିଙ୍କର କଳ୍ପନା ବିଳାସ ପ୍ରକୃତିର ମାଧୁର୍ୟକୁ
 ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇ ଅଛି ।
 ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସାହିତ୍ୟସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତି ଅନବଦ୍ୟ ଶ୍ରୀରେ
 ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି ।

(୫) ଗୋପବନ୍ଧୁ-ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ :—

ସାହିତ୍ୟ କେବଳ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ
 ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏହା ମାନବସମାଜକୁ ଶିକ୍ଷା ଦାନ କରିବା
 ନିମିତ୍ତ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଗୋଟିଏ ଜାତିର ସାରସଂସ୍ଥା
 ମାପି ବସିବାକୁ ହେଲେ ତାର ସାହିତ୍ୟକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ

ପଡ଼ିଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥୟୁଗରେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଆଦର୍ଶର ଅନୁସରଣ ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ କବିଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ସମ୍ଭବ-ପର ହୋଇଥିଲା । ତଥାପି ସତ୍ୟବାଦଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟସାଧକମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ରାଧାନାଥ ଯୁଗରେ ଅନୁସୂତ ହୋଇଥିବା ଆଦର୍ଶ ଉପଯୁକ୍ତ ବିବେଚିତ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ବିଦେଶୀ ଶାସନ ସମୟରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ସ୍ୱଦେଶର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିବା କବି ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ସେ ସମୟରେ ବିବେଚିତ ହେଲା । ତେଣୁ ସତ୍ୟବାଦ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟକରଣ ଆମର ଦେଶର ସ୍ୱାଧିକାରକୁ ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଲେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଗୋ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ନଚିକେତା ଉପାଖ୍ୟାନ, ଧର୍ମପଦ, କାରକବିତା, ବନ୍ଦୀର ସ୍ୱଦେଶ ଚିନ୍ତା, ମଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଖାରବେଳ, କୋଶାଳେ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ହିମପରିଶାମ, ଗୀତାର ମୁଖବନ୍ଧ, ଗୋଦାବରୀଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଆଲୋଚିକା, କିଶଳୟ ପ୍ରଭୃତି ଆତ୍ମ-ପ୍ରକାଶ କଲା । ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଦେଶପ୍ରେମର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିବା ଏହି ସମୟର ସାହିତ୍ୟକମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । କାବ୍ୟ କବିତାର କଥାବସ୍ତୁ ଯେଉଁଠାରୁ ନିଆଯାଇ ଆଉନା କାହିଁକି ପ୍ରସଙ୍ଗୋଚିତ ଭାବରେ ଦେଶପ୍ରେମ ଭାବଧାରାର ଚିତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ ବା କବିତାରେ ପରିବେଷିତ ହୋଇଅଛି ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଦେଶପ୍ରେମର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଦର୍ଶ, ତ୍ୟାଗପୁର ଜୀବନର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଦର୍ଶ, ସେବାମନୋଭାବର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଦର୍ଶ ଏ ଦେଶରେ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇ ଉଠିଅଛି । ଅନ୍ୟାୟ

ଅନ୍ୟାୟର ବିରୁଦ୍ଧରେ କବି ସବୁବେଳେ ପ୍ରତିବାଦ କରିଅଛନ୍ତି । ସାମ୍ବାଦିକତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତତ୍କାଳୀନ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟିଥିବା ଅନ୍ୟାୟର ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିବାଦ ସେ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁବାର ଦଣ୍ଡିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଅଛି । ତଥାପି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଭାବରେ ସେ ତାଙ୍କର ମାତିରେ ଅଟଳ ରହିଛନ୍ତି ।

ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ବହୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ସେ ସତ୍ୟରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛନ୍ତି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟତା ନାହିଁ । ତଥାପି ସେଗୁଡ଼ିକ ମାନବସମାଜକୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ବୋଲି କବି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛନ୍ତି । ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ, କାଞ୍ଚ ଅଭିଯାନ ପ୍ରଭୃତି ଏହିପ୍ରକାର ଅନେକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ କବି ସତ୍ୟମୂଳକ ଘଟଣା ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଅଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଅବିକଳ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ । ତାଙ୍କର ନିର୍ଭୀକତା ଏହାର ଜୁଲନ୍ଦ୍ର ପ୍ରମାଣ ।

(୭) ଗୋପବନ୍ଧୁ-ସାହିତ୍ୟରେ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ :—

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ କବିତା ତାଙ୍କର ଅନୁଭୂତ ଓ ନିଜସ୍ବ ଭାବନାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ରଚିତ । ଏହିସବୁ କବିତା ଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ସତ୍ୟତାର ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ନଚିକେତା ଉପାଖ୍ୟାନ ଓ ଧର୍ମପଦରେ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣର ଚମତ୍କାରତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ନଚିକେତା

ଉପାଖ୍ୟାନରେ ରବିକୁମାର ନଚକେତାଙ୍କର ସ୍ବାଭାବିକତା ରକ୍ଷା କରାଯାଇଅଛି । ପିତୃସତ୍ୟ ପାଳନ କରି ନଚକେତା ଯମପୁରକୁ ଗମନ କରି ନିଜର ଅପୂର୍ବ ଶକ୍ତି ବଳରେ ଯାହା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଆଦର୍ଶମୂଳକ ହୋଇପାରେ । କଠୋପନିଷଦର ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ସରଳ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିବାରୁ ନଚକେତା ଉପାଖ୍ୟାନର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ ।

ଧର୍ମପଦ କାବ୍ୟରେ ଠିକ୍ ମେହିପରି ଘଟିଛି । ଲୋକ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ କବି କାବ୍ୟରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଧର୍ମପଦର ଆତ୍ମନିଷ୍ଠା, ତ୍ୟାଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନରେ ଆଦର୍ଶ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି ଯତ, ମାତ୍ର ଧର୍ମପଦର ଚରିତ୍ର ଦୈର୍ଘ୍ୟକୁ ସଫଳ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଭୃତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ଯେଉଁ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଅବତାରଣା କରି ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ସ୍ବାଭାବିକତା ସେହି ଆଦର୍ଶ ମଧ୍ୟରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି ।

ରାଧାନାଥପୁରରେ ବିଦେଶୀ କଥାବସ୍ତୁର ଉପସ୍ଥାପନରେ ବିଦେଶୀ ଚରିତ୍ର ଏ ଦେଶରେ ଆଦର୍ଶସ୍ଥାନ ଭାବରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧକଗଣ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜୀବ୍ର ମତପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଆଦର୍ଶମୂଳକ ଚରିତ୍ର ଉପସ୍ଥାପନରେ ଆଦର୍ଶ-ମୂଳକ ଚରିତ୍ର ପରିବେଷଣ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । କବି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଆଦର୍ଶମୂଳକ ବାତାବରଣ ମଧ୍ୟରେ ଆଦର୍ଶ-ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟ ସାଧକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ ଓ ଗୋଦାବରୀଶଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ଉନ୍ନତ ଚରଣ ଜରିଆରେ ଉନ୍ନତ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖା ଦେଇଥିଲେ । ଉନ୍ନତ ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ର ଅଙ୍କନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ କୋଣାର୍କ କାବ୍ୟରେ ମାୟାଦେବୀ ଓ ଖାରବେଳରେ ଧୂଳି ଚରଣ ଚନ୍ଦ୍ରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ଗୋଦାବରୀଶ ତାଙ୍କର ଗୀତି କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ଓ ଗଳ୍ପ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକରେ ଆହରଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ଚରଣ ଚନ୍ଦ୍ରଣର ସ୍ୱାଭାବିକତା ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି ।

(୨) ଗୋପବନ୍ଧୁ-ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା—

ଅବକାଶ ଚନ୍ଦ୍ରାର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାନାଥ ରଥ ଲେଖିଛନ୍ତି, “କିଶ୍କିର-ଭକ୍ତି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ରା ଓ କବିତା ଭିତରେ ଅମୃତଧାରା ରୂପେ ରହି ତାଙ୍କୁ ଜୀବନ୍ତ ରଖିଛି; ତାଙ୍କର ସକଳ କବିତାରେ ସେ ବିଭୂପାଦକୁ ବରାବର ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ସେ ବିଭୂଭାବର ଉପାସନାରେ ଆତ୍ମବିସର୍ଜନ ଦେଇଛନ୍ତି ।” ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ଏକାବେଳେକେ ସତ୍ୟ । ପିଲାଦିନରୁ ତାଙ୍କଠାରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ପିଲାଦିନେ ସେ ତାଙ୍କ ପିତାମହଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଭଗବତ ଘରେ “ଭଗବତ ସପ୍ତାଙ୍ଗ” ବସିବା ସମୟରେ ଉପବାସ ରହି ହରିଷ୍ୟାନା ଖାଇ ଭଗବତ ପାଠପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଭଗବତ ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟଜୀବନରୁ ତାଙ୍କ ଉପରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର କବିତା-ମାନଙ୍କରେ ବିଭୂପ୍ରେମର ବହୁ ଉଦାହରଣ ମିଳେ । “ପ୍ରାର୍ଥନା”ରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ମିଳି ଆଜି ଏକ ମନେ ହେ,

ଉତ୍କଳମାତା ଜୀବନେ ହେ ।”

ନିତ୍ୟଧ୍ୟାନ ମାଳାତଳରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ପରାଣ ପ୍ରଳଙ୍କେ ତେଜସ ନିଶ୍ଚାସ ?”

ବନ୍ଧୀର ସ୍ବଦେଶ ଚିନ୍ତାରେ ପୃଷ୍ଠାଧାର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି
ଲେଖିଛନ୍ତି—

କରୁଛନ୍ତି ଏବେ କେଉଁ ଦିଗ୍‌ବର ।

ପଠାଇ ଅଛନ୍ତି ଦେବ ମୋ ପାଇଁ,

କହ ବେଗେ ବାୟୁ ଶୀତ ହୁଏ ଆୟୁ
ରହିଥିବ କେତେ କାଳ ଅନାଇଁ ?”

ଏହିପରି ଅନେକ ପଂକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କର ବିଭୂପ୍ରେମ ପୁଷ୍ପ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । କବିଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଉପରେ ବିଶେଷଭାବରେ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । କବିଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ ଜାତିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବଳ ନ ବଢ଼ିଲେ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ସେ ଜାତିକୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଜଣାଇଛନ୍ତି ଯେ ଦେଶବାସୀ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବଧାରରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତୁ । କବିଙ୍କର ଆଦର୍ଶ, ବିଭୂପ୍ରେମ, ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରଚନାରେ ଅନୁବହୃତ ଦେଖାଯାଏ ।

(୮) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସ୍ଥାନ :—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇନାହିଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର କବିପ୍ରାଣ ଦେଶ ସେବାକୁ ଜୀବନର ବ୍ରତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେହଁ ସେ ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରରେ ଆଦର୍ଶବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଜାଣିଯୁତାର ବିରୋଧୀ ବୋଲି ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ସତ୍ୟବାଦୀର ସାହିତ୍ୟକଗଣ ଜାଣିଯୁତା-ଭାବର ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ପିଲାଦିନରୁ ଆଦର୍ଶ ଜୀବନଯାପନର ପକ୍ଷପାଞ୍ଚ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା

ନିତାନ୍ତ ସ୍ବାସ୍ଥବକ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଯମପୁରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ କବିତା ଲେଖି ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିବା କଥା ସୁଦୃଢ଼ । ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପରମ୍ପରାକୁ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲେଖନୀ ଚାଲିନା କରିଥିଲେ ସତ, ମାତ୍ର ଉତ୍ତରାବଳରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ନିନ୍ଦାଗାନ ସେ କେବେ କରିନାହାନ୍ତି । ମାଳକଣ୍ଠ ଯେପରି କଟୁତ୍ତକ ସମାଲୋଚନାରେ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟକୁ ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି ଗୋପବନ୍ଧୁ ସେପରି କରିନାହାନ୍ତି । ବରଂ ରେଳ ଉପରେ ଚାଲିବା ଦର୍ଶନ କବିତାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ରାଧାନାଥଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଗାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁ ସଂଜ୍ଞାର୍ଥତାର ଯେ ବହୁ ଉଦ୍ଧୃତରେ ଥିଲେ ଏ କଥା ଏହି ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର କାବ୍ୟ କବିତା ସୃଷ୍ଟିରେ ତାଙ୍କର କବି-ପ୍ରତିଭାର ଅମର ନିଦର୍ଶନ ମିଳିଅଛି । ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ସୃଷ୍ଟି “କଲା ନିମିତ୍ତ କଲା” ସୃଷ୍ଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ନୁହେଁ । ଏହା “ଜୀବନ ନିମିତ୍ତ କଲା ସୃଷ୍ଟି” ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ । ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତ ସୃଷ୍ଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଜୀବନର ନିର୍ମଳ ବିକାଶ ଥିଲା କବିଙ୍କର ପରମଲକ୍ଷ୍ୟ । କେତେକ ସମାଲୋଚକ ମତପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଯେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟକଗଣ ଯଦି ଦେଶସେବା ବ୍ରତରେ ବ୍ରତୀ ନ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତେ, ତେବେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆହୁରି ଅଧିକ ଦାନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତେ । ମାତ୍ର ଏପରି ମତରେ ଯେତକ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଅଛି ସେତକ ଅଯୌକ୍ତିକତା ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଦେଶସେବା ବ୍ରତରେ ବ୍ରତୀ ନ ହୋଇଥିଲେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟିକ ଦାନ ଯେ ଏପରି ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତା ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ନୁହେଁ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ କବି ହିସାବରେ, ସାମ୍ବାଦିକ ହିସାବରେ,
 ସଂସ୍କାରକ ହିସାବରେ, ଦେଶସେବକ ହିସାବରେ ଅମର । ଓଡ଼ିଆ
 ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଦେଶ-ପ୍ରେମମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଲାଗି
 ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ।

